

ԼՈՒՄԱՅ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ

1897 թ.

Բ. ԴՐՔԻ

ՅԱԻԵԼՈՒԱԺ

ԼԻՆՀԱՐԴ ԵՒ ԳԵՐՏՐՈՒԴ

ՎԷՊ ՊԵՏԵԼԼՈՅՅՈՒ

(Վ Ե Ր Ջ)

Տես «Լուսնայ» 1896 թ. և 1897 ա.

Գերարուդի գալուց յետոյ Բուդին չգիտէր թէ ինչ
ասէր ու ինչ անէր. նա մի վայրկեան ձեռքերը հանգիստ
պահեց և մտածում էր ինքն իրեն. ինչ պնպէս է թւում,
որ եթէ այսպիսի ամուսին ունենայի, կարծես թէ երկըն-
քումը կ'լինէի. Երբ նա երեկոյեան իր երեխայոցը Գերար-
ուդի մօտ էր ուղարկում, երկար տարիներից յետոյ առա-
ջին անգամ նա ուշադրութիւն դարձրեց՝ թէ արդեօք նը-
րանց երեսն ու ձեռքերը մաքուր են, կամ թէ զգեստներն
ու մազերը կարգի՞ն են, պնպէս որ երեխաներն էլ զար-
մացան և դրացիները տեսնելով նրանց պնպէս մաքուր ու
կանոնաւոր տանից դուրս գնալիս՝ ասացին. երեւի թէ նա
նորից ուղում է ամուսնանալ:

Փոքրիկները Գերարուդի տուն հասնելով՝ տեսան որ
նրա լոյրը երեխաներն աշխատում են. սրանք ուրախ ու
զուարթ ընդունեցին եկողներին, բայց միւսնոյն ժամանակ
մի ըոպէ անգամ իրենց գործը ձեռքից բաց չթողին: Այն-
պէս արէ՛ք, որ գործերդ վերջացնէք. յետոյ կարող էք սրանց
հետ խաղալ մինչև ժամի 6-ը, ասաց նրանց Գերարուդը:
Ուրեմն կշտապենք, մայրիկ, արևն ամառուայ պէս է փայ-
լում, պատասխանեցին մանուկները: Բայց զգուշացէք, որ
ձեր մանուածը կոպիտ դուրս չգսյ, պատասխանեց մայրը:
Դու մանուածի համար մի կրոյցէր աւելի կստանաս քան
թէ պակաս, ասաց Լիզէն: Մեր մանուածների համար նոյն-
պէս, ըզաւեցին ամեն անկիւններից և միւս մանուկները:
Հուսով կանսնեմ, պարծենկոտաներ, պատասխանեց մայրը:

Բուդիի երեխաները բերանաբաց ու աչքերը չուած նայ-
ում էին այդ սենեակի մէջ եղած սիրուն աշխատանքներին
ու զուարթութեանը: Դուք էլ մանեկ գիտէ՛ք, հարցրեց
Գերարուդը: Ա՛խ, ո՛չ, պատասխանեցին մանուկները: Ու-
րեմն պէտք է սովորէ՛ք, սիրելիներ, ասաց Գերարուդը. տե-
սէ՛ք սրանք մանում են և շաբաթ օրերը շատ ուրախ են
լինում՝ իրենց աշխատանքի համար մի քանի աբասիներ ստա-
նալով: Տարին երկար է, սիրելիներ, և եթէ ամեն շաբաթ
մի փոքր աշխատանք ունենանք, տարուայ վերջը բաւակա-
նին փող է հաւաքւում և մարդ չի էլ իմանում՝ թէ ինչ-
պէս:—Ա՛խ, խնդրում ենք, մեզ էլ սովորեցրու, ասացին
մանուկներն ու բռնեցին այդ բարի կնոջ ձեռքը: Սիրով կը-

սովորեցնեմ ձեզ, պատասխանեց Գերարուդը, միայն ամեն օր պէտք է գաք, որ շուտ սովորէք: Այդ միջոցին միւսներն աւարտեցին իրանց աշխատանքը, մանուածն ու ջահրէն պահեցին ու սկսեցին երգել. աւարտեցինք, աւարտեցինք, սիրելի մայրիկ, մեր այսօրուայ գործը. գիշերը հանդիստ կըքնենք և առաւօտն ամենքս ուրախ կգարթնենք:

Յետոյ Գերարուդի երեխաներն իրենց փաբրիկ հիւրերի ձեռքից բռնած՝ դուրս թռան մարգագետինն ու սկսեցին վազվզել և շրջան անել մացառների ու ծառերի չորս կողմը: Բայց Գերարուդի երեխաներն Բուդիի մանուկներից աւելի էին զգուշանում ճանապարհի վրայ եղած աղբից, մացառների փշերից ու հոգացողութեամբ էին վերաբերուում իրենց զգեստներին: Նրանք կապում էին իրենց գուլպաներն ու կիսազօրիկների թելերը, երբ սրանք բացուում էին և երբ Բուդիի երեխաներն այդպիսի բաների վրայ ուշադրութիւն չէին դարձնում, ասում էին դրանց. դու կ'կորցնես կօշիկդ թելը, գուլպայիդ ծօպը, կամ թէ՛ շորերդ աղտոտում ես, զգեստդ փշի վրայ կպտուես և այլն: Սակայն Բուդիի երեխաները ծիծաղում էին սրանց բոլոր ասածների վրայ ու ծնողների պատուէրից աւելի շուտ կատարում, որովհետեւ տեսնում էին, որ նրանք ինչ որ իրենց ասում են, իրենք էլ կատարում են և չարութեամբ ու մեծամտութեամբ չէին ասում: Հէնց որ վեց ժամը խփեց, Գերարուդի երեխաները արագ վազեցին դէպի տուն, ինչպէս որ թռչուններն արեւ մայր մանելուց յետոյ շապում են իրենց բունը: Ուղձւում էր մեզ հետ գալ, ասացին նրանք Բուդիի մանուկներին, մենք այժմ աղօթելու ենք գնում: Այո՛, ուղղում ենք, պատասխանեցին սրանք, բո մայրիկին էլ մնաս բարով պէտք է ասենք: Շատ լաւ, ասացին առաջիններն ու միմեանց ետեւից շարուելով—«կատուապօղիկ» խաղալով—անցան մարգագետնով և տուն հասնելով նստեցին սեղանի շուրջն՝ աղօթելու:—Դուք էլ ժամի 6-ին տուն չպէտք է գնաք աղօթելու, սիրելիներ, հարցրեց Գերարուդը Բուդիի մանուկներին:—Մենք անկողին մանելուց յետոյ ենք աղօթում, ասաց ամենից մեծը:—Ե՛րբ էք անկողին մանում, ասաց Գերարուդը.—Ի՛նչ գիտեմ, պատասխանեց նա, իսկ միւսը թէ՛ երբ սկսում է մթնել:—Ուրեմն դեռ կարող էք

մեզ հետ աղօթել, բայց յետոյ տուն գնալու ժամանակը
կլինի, ասաց Գերարուդը: Եթէ մթնի էլ՝ ո՛չինչ, մենք չենք
վախենում, պատասխանեց ամենից մեծը. մենք բոլորս էլ
միասին ենք, շարունակեց մէկ ուրիշը: Գերարուդի երեխա-
ներն ըստ իրենց սովորութեան աղօթեցին մօր հետ միա-
սին. յետոյ Գերարուդը Բուդիի երեխաներին էլ իրենց գի-
տեցած աղօթքն ասել տուեց և ճանապարհ ձգեց նրանց
մինչև իրենց տան ցանկապատը: Զգուշացէք, որ չընկնէք,
սիրելիներ, բարեկեցէք իմ կողմից հայրիկին և էլի շուտ
շուտ եկէք մեզ մօտ: Միևս անգամ ձեզ համար մի ջահրա
կպատրաստեմ, եթէ ուզում էք մանեկ սովորել: Այսպէս աս-
աց Գերարուդը բաժանուելիս և նրանց ետևից նայում էր,
մինչև որ փողոցի անկիւնում ծռուելով՝ անյայտացան: Բայց
մանուկները յետ էին նայում հեռուից ու ձայն տալիս.
«մնաս բարեւ», «չնորհակալ ենք», «հանգիստ քուն», «սիրելի
տիկին»:

110.

ՄԱՐԴՈՒ ԲԵՐԱՆԸ ԲԱՆԱԼՈՒ ԱՄԵՆԱԼԱՒ ՄԻՋՈՑԸ ՆՐԱ
ՍԻՐՑԸ ԹԵԹԵՒԱՑՆԵԼՆ Է

Տանուտէրին տարան կրկին Բօնալի բանալը. քահանան
մի առ ժամանակ նրան մենակ թողեց, բայց մի երկու ժա-
մից յետոյ նորից գնաց նրա մօտ: «Ես մի խեղճ, ողորմելի,
կորած և անպէտք մարդ եմ». այս եղաւ տանուտէրի առա-
ջին խօսքը քահանային:

Քահանան: Այդպէս չպէտք է ասես երբէք. երբ
մարդ կամենայ՝ միշտ կարող է բանի պէտք գալ:

Տանուտէր: Ա՛խ,.... ես պէտք է բոլոր մարդկանցից
Թագնուեմ և մի անկիւն ընկած՝ պէտք է հառաչեմ ու ա-
ղօթեմ յաւիտենական փրկութեանս համար:

Քահանան: Քանի որ ապրում ենք, պատկանում ենք
հասարակութեան և լաւ վարուած չենք լինի, եթէ մարդ-
կանցից առանձնանանք: Մեզ մարդկանցից բաժանելու և
Թագնելու գործը Աստուծոյ կամքն է. նա կառանձնացնի
մեզ երբ կամենայ և նա անում է այդ՝ երբ մեզ գերեզման
է իրեցնում:

Տանուտէր: Ա՛խ, երանի՜ թէ շուտով գերեզման իջնէի:

Քահանան: Կրկին բանտարկուելդ մեծ հոգս է պատ-
ճառում քեզ:

Տանուտէր: Ես չգիտեմ թէ գլուխս ընտել է:

Քահանան: Այդ բնական է. բայց ի՞նչ ես կարծում,
եթէ քեզ տանը թողնէին, աւելի լաւ կլինէիր:

Տանուտէր: Եթէ կարողանայի տուն գնալ, ինչո՞ւ ա-
ւելի լաւ չպէտք է լինէի:

Քահանան: Գուցէ մի վայրկեան լաւ լինէիր, բայց
ամեն տեղ լաւ լինելու և ապագայ կեանքդ կարգի բերելու
համար՝ այս տասն և չորս օրը քեզ համար օգտակար կա-
րող է լինել, եթէ խկապէս օգտուես հանգամանքից:

Տանուտէր: Ա՛խ, ես բանտարկուած եմ:

Քահանան: Բայց ինչո՞ւ համար:

Տանուտէր: Հա՛, ես ի՞նչ գիտեմ:

Քահանան: Եթէ դու չգիտես, ե՛ս գիտեմ. միմիայն
նրա համար, որ կրկին ուղիղ ճանապարհի վրայ կանգնես
և արդար լինես:

Եւ այդպէս քահանան սկսեց այդ ողորմելի մարդուն
խելացի կերպով հասկացնել իր բանտարկութեան հանգա-
մանքն և այդ տասնուչորս օրուայ ընթացքում համա-
րեա թէ նրա հետ լինելով՝ այնքան մոտեմացան, որ նրանք
եղբոր պէս էին միմեանց հետ խօսում: Բայց ձանձրալի կը-
լինի, եթէ ես այդ բոլոր խօսակցութիւնը բառացի պատ-
մեմ, պատմութեանս շարունակութեան մէջ արդէն կերեւան
գլխաւոր կէտերը:

Քահանան պատմել տուեց նրան իր պատանեկական
կեանքը, այրական հասակի գործերը՝ պանդոկապետ ու տա-
նուտէր եղած ժամանակամիջոցին: Նա յիշեցրեց նրան ինչ
որ վաղուց մոռացել էր և այդպիսով ցերեկուայ պարզ լու-
սի պէս տեսաւ, որ տանուտէրը պէտք է դառնար այն, ինչ
որ դարձել էր: Այդ մարդու կեանքի պատմութիւնը լսելով՝
քահանան տեղեկացաւ և բոլոր գիւղացիների կեանքի
մասին և նրանց ընտանեկան կեանքը հայելու պէս պարզ
ներկայացաւ նրան: Այժմ պարզուեցան հարիւրաւոր տը-
խուր հանգամանքներ ու իրողութիւններ, որոնց լուծելու
համար ամեն տեսակ խորհուրդ և օժանդակութիւն իղուր
էին անցնում:

Տանուտէրը սկզբում հարկաւ չէր ուզում ամեն բան ասել, մանաւանդ երբ ուրիշ մարդիկ էլ մասնակից էին իր յանցանքներին. մի պղպիսի դէպքի առիթով մի անգամ նա ասաց քահանային, արդէն յայտնի եղած յանցանքներս չեմ ուզում բաղմապատկել և այնպէս անել, որ գիւղի բոլոր երիտասարդներն ու ծերերն ինձ անիծեն: Բայց որովհետեւ քահանան սրտանց ու պարզ կերպով հասկացրեց նրան, թէ ընդհակառակը դրանով մեծ ծառայութիւն է անում նրանցը, տանուտէրն առանց կասկածի սկսեց պատմել ամեն բան, ինչ որ գիտէր:

111.

ՁԱՐԻՆԻ ՍԱՆՏԱՆԻՍԻ ՏԱՐԻՆԻՍԻ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այն լուրը՝ թէ տանուտէրը քահանային պատմում է այն ամենը, ինչ որ գիտէ իւրաքանչիւրի մասին, գիւղում սարսափելի ազդեցութիւն ունեցաւ: Բոլոր փողոցներում մարդիկ էին խոնւում ու գլուխներն այս ու այն կողմէ էին շարժում. շատ մարդիկ ու կանայք էլ գունատուել էին. ծանր շունչ քաշողներից ու հառաչողներից շատերն իրենց առաջուանից աւելի վատ էին զգում և շատ տներում էլ զարմանալի տեսարաններ էին տեղի ունենում: Շատ չար կանայք միանգամից իրենց ամուսինների հետ հաշտուեցան և շատ համարձակ ու վայրենի զաւակներ էլ այնպէս մեղմացան, որ կարելի էր նրանց պար ածել: Ամուսնացած մարդիկ սկսեցին միմեանց աջակցի բաներ հարցնել ու պատմել, որ իրենք էլ զարմանում էին թէ՛ ինչո՞ւ են այժմ այդ մասին մտածում ու խօսում: Երեւի տանուտէրը կպատմէ քահանային, որ ես նրան ծախեցի բո գողացուած վերարկուն, ասաց ծարաւ Շառֆէլին իրենց տանու բարեկամ Եօսէլին:

Ե՛հ, դու սկսեցիր էլի՝ այն վերարկուի մասին խօսել, որ ինձ այնքան վիշտ պատճառեց, պատասխանեց Եօսէլին:

Այո, միշտ պէտք է վախենալ, պղպիսի մարդը ուրիշներին էլ կթշուառացնէ. ես առաջուայ նման զգում եմ, որ մի բան կպատահի, ասաց կինը:

Եօսէլին պատասխանեց, դու գիտե՞ս թէ՛ որքան ժամանակ ես հաւատում էի քեզ՝ ես խոստացայ այդ մասին

այլ ևս ոչինչ չխօսել, բայց այժմ դժուար է սկսում խօսել, կարծես թէ քո խիղճը մաքուր չէ:

Կինն սկսեց ողբալ ու ասաց. քեզ յայտնի է, որ վերաբերուդ կորչելու ժամանակ մեր տանը մուրացկաններ էին իջեցնել:

Դժուար սկսեցիր այդ մասին խօսել, ես հօ չէ, ասաց Ես-սելին:

Եթէ մի որեւէ բան ասել ես ուրիշին, քո բոլոր կը դարձնեմ քեզ, ասաց սնապաշտ Բարբէլն իր աղախնին, որի հետ ծածուկ ամեն գիշեր գինի էր խմում. գինին մթնելու ժամանակ աղախինն էր բերում տանուկների պանդոկից:

Բաններս բուրդ կլինի, եթէ տանուկները բահանային պատմէ, որ ինքն ամեն շաբաթ մեզինց մանած թել էր ստանում, ասաց Քրիստոֆի Լիզան իր քոյր Վարային:

Միջատի պէս լռենք, ասաց Վարան, և վհուկի նման ժխտենք, պատասխանեց միւսը:

Գիւղի ամեն անկիւններում այսպիսի խօսակցութիւններ էին տեղի ունենում և մկրտութեան աւագանի վրայ տանուկներին խոստացած սէրն ու ներողամտութիւնն ամեն տեղ քամու պէս անյայտացել էր: «Այնտեղ նա սրբի պէս վաւրուեց մեզ հետ, իսկ այժմ սատանայի պէս է վարւում», այս ամենալաւ խօսքերն էին, որ արտասանում էին գիւղում տանուկների մասին: Բայց ով դողում է իր կաշուի համար՝ նա ամենից հեշտութեամբ է սէրն ու ներողամտութիւնը մոռանում. շատերն այնքան վախենում էին, որ պարկի մէջ եղած կատուի վիճակը նրանց դրուժիւնից լաւ էր:

112.

ՉԱՐ ԽՂՃՄՑԱՆՔԻ ԱՆՀԱՒԱՍԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՓՈՐ-
ՉՈՒԱԾ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՎՐԱՅ

Ամենամեծ երկիւղի մէջ էին գիւղի իշխանները. սըրանք հետզհետէ սկսեցին այդ մասին խօսել, բայց ուրիշ կերպ:

Ցանուկների նման հերետիկոսը կարող է ամբողջ գիւղն անբաղդացնել, ասաց Կինհօլցն իր դրացի Վալբերլէդէրին:

Մալբերլէդէր. Գիւղում ո՛չ մի մարդ չի վրիժ, որի հետ տանուկներն իր բռնամեայ պաշտօնավարութեան ժամանակ

մի ծուռը բան բռնած չլինի և նրա պատճառով հօ ամբողջ գիւղը նրա հետ կախաղանի տակ չպէտքէ՝ կանգնի:

Երկնհօլց: Խենթ, մեր օգուտն է, որ նա կախաղանի տակ կանգնեց:

Մօօսը առաւ: Այո՛, Աստուած է վկայ, որ ճիշտ է ասածդ. մենք պարտական չենք նրա հետ յարաբերութիւն ունենալու:

Այդ խօսքը կարծես գիւղացիների սիրտը հանգստացրեց. միանգամայն նրանց բերանները բացուեցան և ամենքն էլ այն կարծիքի էին և բարձրաձայն պնդում էին թէ՛ որովհետեւ տանուտէրը դահճի ձեռքն ընկաւ, իրենք այլ ևս պարտական չեն նրա հետ յարաբերութիւն ունենալու, նա կարող է իրենց մասին ասել, ինչ որ կամենայ:

Բայց Հիւզին, որ յիմար չէ եղել երբէք, մի բանի վայրկեանից յետոյ ասաց. դուք իրաւունք ունիք այդ երգն երգելու և ես էլ սիրով ձեզ հետ կերգեմ, բայց աւելի լաւ կլինէր՝ եթէ կարողանայինք այնպէս անել, որ նա իր բերանը փակէր:

Այդ յիմարն էլ կարող է ասել, պատասխանեց Կալբերլէդէրը, ուրիշ բան է, եթէ ասէիր՝ թէ ի՞նչպէս փակէինք: — Իմ կարծիքով՝ հացով, ասաց Հիւզին:

Եւ մի վայրկեանում շատերն էլ նոյն կարծիքի էին. այժ, պէտք է աշխատել նրա բերանը փողով ու հացով լցնել՝ որ լռի: Թէև մի բանիսը հակառակ էին և ժլատ Ռաբզէրաուէրը բղաւում էր բարձրաձայն, որ ինքը համաձայն չէ. բայց Կինհօլցն և ուրիշները պատասխանեցին. դու ստիպուած կլինես համաձայնելու: Եւ Կինհօլցի սենեակում շուտով բոլորը համաձայնեցին, որ գիւղի իշխանների և հարուստների հետ շուտով խորհուրդ կազմեն: Կինհօլցը փողոցային երգիչ Քրիստէնին, որ բերանաբաց պարապ կանգնած էր պատուհանի առաջ, պատուիրեց, որ պտտէ գիւղում և բոլոր փոքր ի շատէ նշանակութիւն ունեցող գիւղացիներին հրաւիրէ. մի ժամից յետոյ դրանք բոլորն էլ եկան:

113.

ԳԻՒԴԱՑԻՆԵՐԻ ԽՈՐՀԱՌԵՂԸ

Երբ գիւղացիները հաւաքուեցան՝ Կինհօլցը տեղեկաց-

րեց նրանց վերոյիշեալ առաջարկութեան մասին. բայց որովհետեւ խնդիրը փողի մասին էր՝ իսկոյն համաձայնութիւն չկայացաւ: Մէկն աղաղակում էր. հոգիս է վիպ, որ մի կուպէկ էլ չեմ տայ դրա համար: Ռաբղէրն ասաց պարզ. եթէ տանուտէրին սովից մեռնելիս էլ տեսնեմ՝ մի կտոր հաց չեմ տայ: Բայց Հիւզին նրա խօսքը կտրեց. խենթ, այդ մի կտոր հացը քեզ ես տալիս և ոչ թէ նրան. Կինհօյցն էլ աւելացրեց. յիմարներ, գիտէ՞ք թէ մեզ ի՞նչ է սպասում, եթէ նրա բերանը չփակենք:

Բոլորիս էլ հօ չեն կախելու, պատասխանեց ձիւնի նրման սպիտակ ալիքով ծածկուած Մօօսբաուէրը, որ Ռաբղէրի կողմն էր:

Եթէ մենակ լինէիք, կարող էիք փորձել. բայց մենք չենք ուղում ձեզ հետ միանալ, ասացին միւսները:

Ուրիշ կերպ անկարելի է, ասաց Հիւզին. եթէ պոպէս չանենք՝ ամենից առաջ այդ մեծ մեծ խօսողներն իրենց մաղերը կփեռեն:

Այո, այո, ասաց ծեր Մայէրը, որ ամենից ազնիւն էր, բայց սաօտիկ վախկոտ, աւելի սիրով զգեստս կհանէի ու կտալի, քան թէ պատասխանատուութեան տակ ընկնէի:

Պատասխանատուութիւնից չէի բաշուի, եթէ ապացոյցներ չլինէին, ասաց Շպէկմօլեր:

Այդ վայրկեանին կրկին սկսեց խօսել Մօօսբաուէրն ու ասաց. ապացուցանելու դեռ ևս կարիք չկայ: Կալքերլէդէր, դեռ մի ժամ առաջ ինքդ էիր ասում՝ թէ տանուտէրի նրման մարդու ասածն ու շան հաջոցը մէկ է:

Կալքերլէդէր. ճիշտ չէ, ես այդպիսի բան չեմ ասել: Մօօսբաուէր. Դու խաբեբայ ես՝ եթէ ասածդ ժըխտում ես:

Հիւզի. Խաբեբայ անուանեցէք միմեանց՝ երբ մենակ էք:

Միւսներից շատերն սկսեցին ալ ու ձախ կողմից շշնջալ. մարդագլուխ երեք գրոշ է ընկնում. դրանով ոչ մէկի տունը չի բանդուի:

Այդպէս կլինէր, եթէ նա արդէն շատերի տունը բանդած չլինէր, ասաց Ռաբղէրը:

Ի՞նչ անենք. դեռ ևս մենք նրա ճանկերուով ենք, ասաց Կինհօյցը:

Վամակորները կամաց կամաց լռեցին և վերջապէս բոլորը համաձայնեցին՝ որ եթէ կարելի լինի լռեցնել տալ նրան, իրենցից ամեն մէկը պատրաստ է երեք գրոշ ղահել նրա համար—ւմիւշէ և որ նա սատակի»:

114,

ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց ի՞նչպէս պէտքէ պս բանը շուտ յայտնէին տա նուտէրին, ահա՛ պս մասին նոր խորհուրդ կազմուեց և շատ կարծիքներ յայտնուեցան: Ոմանք Հարսկնոպիին էին առաջարկում, միւսներն ասում էին, նա շատ աղմուկ կհանի. մի այնպիսի մարդ պէտք է ընտրենք, որ եթէ բանը չյաջողուի՝ կարճ պատասխանէ և ոչ թէ երկար քարոզներ ասէ: Անմորուսի մէկն էլ խորհուրդ էր տալիս Արիւսէրին ուղարկել՝ որովհետեւ նա ամենից հեշտութեամբ կարող է մտնել քահանայի տունը. բայց ոչ ոք նրան համակարծիք չեղաւ. նա փողերը ստանալուց յետոյ մեզ բոլորիս տանուտէրի հետ ի միասին տաճիկներին կվաճառէ, ասացին պս ու այն կողմից շատերը: Վերջապէս տեղից վեր կացաւ Վալբէրլէդէրը և խորհուրդ տուեց իր աղային յանձնել այդ գործը: Գիւղացիները զարմացան և ռեխները բաց էին արել, որովհետեւ չէին հասկանում թէ դա առանձնապէս ի՞նչ պէտք է անէր:

Ի՞նչ էք ռեխներդ բաց նայում, կարծում էք ես չգիտեմ թէ ինչ եմ ասում, նկատեց Վալբէրլէդէրը: Տեսէք, իմ արօտատեղում մի ընկուզենի կայ քահանայի տան ճիշտ այն կողմը, ուր բանտարկուած է տանուտէրը. իմ աղային կուղարկեմ որ ընկուզենին կտրտէ. նա այդպիսով առիթ կունենայ այնտեղ մտնու և դէպքից օգտուելու. նա ճանաչում է Հանսին և խոհարարուհուն. նա կամ տանուտէրին դէպի պատուհանը կգրաւէ կամ թէ կմտնի քահանայի տուն: Գիւղացիները հաւանութիւն տուին և խնդրեցին Վալբէրլէդէրին, որ այդպէս անէ: Սա էլ մի առ ժամանակ պարծեցաւ իր մատուցած ծառայութեան առիթով. յետոյ իրենց միջից ամենաճարպիկները, Հիւգին ու Վինհօլցը, միացան նրա հետ և նրա տուն գնացին, որ աղային լաւ դաս տան թէ նա ի՞նչպէս պէտք անէ և ի՞նչ ասէ տանուտէրին:

ԿԱԼԻԲՐԻԿԻՆԻ ՓՈՐՁԸ ԵՒ ԱՆՅԱԶՈՂ ԵԼՔԸ

Նրանք գնացին տուն և ամեն բան արին, ինչ որ կարևոր էր. Կալբերլեդերի որդին շուտ գնաց ընկուզենու մօտ և իրեն կէս հարած ձեռքներով՝ սկսեց երգել. այդ բանը բահանային զուարճալի թուաց: Նա պատուհանի տակ պառկած՝ լսում էր նրա երգը: Ցանուկներն էլ վարագոյրի ետևից դուրս նայեց՝ տեսնելու թէ ո՞վ է այդ. և իսկոյն նկատեց, որ իսկապէս Կալբերլեդերի նպատակն ընկուզենին կըտրտելը չէ, այլ մի ուրիշ բան:

Հատ ժամանակ չանցած՝ բահանայի Հանսը երևաց պարտիզի մի անկիւնում ու ասաց Կալբերլեդերին. ափսոս չէ՞, որ այդ ծառը կտրտում ես. ամեն տարի բաւականին ընկոյղ է տալիս.

Կալբերլեդեր: Այս փայտից շատ լաւ հրացանի կոթեր են շինւում. բացի դրանից ընկուզենու արմատները շատ հեռու են տարածւում և աւելի շատ են փնտսում խոտի աճմանը, քան թէ օգուտ են տալիս իրենց տուած ընկոյղներով:

Հանս: Ընդհանրապէս ձիշտ է ասածդ. բայց այս ծառի արմատները ձեր ջանքով դէպի մեր կողմն է տարածւում և ոչ թէ դէպի ձեր արօտը:

Կալբերլեդեր: Ի՞նչպէս:

Հանս: Չէ՞ որ դուք ամեն տարի այս ծառի ձեր կողմն եղած արմատները գետնից հանում էք ու կտրում:

Կալբերլեդեր: Այդ ես չգիտեի:

Հանս: Ի՞նչպէս անմեղ էք ձեռնում:

Կալբերլեդեր: Հաւատա՛, որ ես այդ մասին ոչինչ չը գիտեմ. բայց ասա՛ խնդրեմ, արդեօք կարելի չէ՞ որ ես տանուկերին ողջունեմ:

Հանս: Ի՞նչու չէ:

Կալբերլեդեր: Մի՞թէ նա երբէք պատուհանին չէ մօտենում:

Հանս: Դու կարող ես նրա սենեակը գնալ, բահանան չի արգելի:

Կալբերլեդեր: Բայց նա կցանկանայ իմանալ՝ թէ ես ի՞նչ գործ ունեմ նրա հետ:

Հանս: Դու էլ ի՞նչ գաղտնիք պէտք է ունենաս նրա հետ:

Կալքերլէդէր: Հարկաւ, գաղտնիքի բան չկայ:

Հանս: Քահանան պատուհանի տակն է. եթէ ես քո տեղը լինեի, ինքս կերթայի նրա մօտ և թոյլտուութիւն կ'ընդունէի:

Իրաւունք ունես, ասաց Կալքերլէդէրը, բրիչը ցած դըրեց, գլխարկը ձեռքն առաւ, գնաց պատուհանի տակ, նորահաս գլուխ տուեց քահանային և ասաց. բարև ձեզ, արժանապատիւ հայր, ի՞նչպէս էք:

Քահանան: Շնորհակալ եմ:

Կալքերլէդէր: Դուք ևս չէք բարկանում, որ հայրս պատուիրեց ինձ այս ընկուզենին կտրել:

Քահանան: Ես ինչո՞ւ պէտք է բարկանամ:

Կալքերլէդէր: Ես մտածեցի՝ թէ մի գուցէ այդ ծառը հովանի է ձգում ձեր բակի վրայ:

Քահանան: Ո՛չ, ընդհակառակը ես շատ ուրախ կլինեմ եթէ կտրէք, որովհետեւ մեր պարտիզի արևը կ'իսոյ՛լ չափ խլում է առաւօտները:

Կալքերլէդէր: Եթէ երբ և իցէ հօրս մտքովն անգամ անցած լինէր, որ այդ ծառը արգելք է լինում ձեզ, վաղուց արդէն կտրել տուած կլինէր:

Քահանան: Նա շատ լաւ տեսնում էր այդ. բայց մի և նոյն է, կարիք չկար:

Կալքերլէդէր: Ինչո՞ւ չէ, տէր հայր, չէք կարող հաւատալ, թէ դուք ո՞րքան սիրելի էք գիւղացիներին և թէ հայրս ո՞րքան ուրախ է, որ դուք այդպէս լաւ էք վարւում ձեզ մօտ բանտարկուած ողորմելի տանուտէրի հետ:

Քահանան: Բացի իմ պարտականութիւնը կատարելուց՝ ես ոչինչ չեմ անում:

Կալքերլէդէր: Իհարկէ, տէր հայր, բայց խնդրեմ ներէք, ի՞նչպէս է նա, արգեօք իրեն այնպէ՞ս է պահում, որ դուք գոհ մնաք նրանից:

Քահանան: Փա՛ռք Աստուծոյ, մինչև այժմ ես նրանից շատ գոհ եմ:

Կալքերլէդէր: Հայրս ասաց, որ եթէ նրան պատուհանում տեսնեմ, իր կողմից ողջունեմ և ասեմ, որ չլուսա-

Հատուի. եթէ Աստուած կամենայ՝ մի կտոր հաց միշտ անպակաս կլինի նրա համար:

Քահանան: Ինչքան որ ես նկատում եմ, նա այժմ հացի մասին չէ մտածում:

Շատ ուրախ եմ, ասաց Վալբերլեդերը և մի վայրկեանից յետոյ աւելացրեց. տէր հայր, քանի որ սյուպէս մօտիկ եմ նրանից, կցանկայի մի րոպէ տեսնել նրան, եթէ թող կտաք: Կարող էք, պատասխանեց քահանան:

Վալբերլեդերի ցանկութիւնը կատարուեց. նա քահանայի հետ տանուտերի սենեակը մտաւ և մի քանի րոպէ կողմնակի խօսակցութեամբ զբաղուեց, մինչև որ քահանան մի կողմը քաշուեց. նա օգուտ քաղեց այդ վայրկեանից և տանուտերին ասաց. քանի մենակ ենք, պէտք է շուտ ասեմք իմ, որ եթէ լուռ մնաս և ոչ որի չանբաղդացնես, դիւղի իշխանները բեղ կօգնեն և քանի կենդանի ես՝ ապահով ապրուստ կունենաս: Իսկ եթէ խօսես ու ամեն բան ասելով՝ նրանց էլ գործի մէջ կխառնես՝ կարող ես հաւատացած լինել, որ գիւղում մի՛ մարդ անգամ չի գտնուի, որ քեզ մի կտոր հաց տայ, եթէ նոյն իսկ սովամահ լինես: Ահա՛ այս բանի համար եմ քեզ մօտ եկել:

Տանուտերին ապշեցրեց այս յանկարծակի առաջարկութիւնն ու մի վայրկեան չգիտէր թէ ի՞նչ պատասխանէ. յետոյ թախծալի կերպով ասաց Վալբերլեդերին. ես կարծում էի թէ բարեկամութեան համար ես ինձ այցելել:

Այժմ ես ասածիս համար եմ այստեղ և պատասխանի եմ սպասում, ասաց Վալբերլեդերը և թափանցող հայեացք ձգեց նրա վրայ:

Տանուտեր: Չեմ կարող օգնել, ինչպէս կամենաք այնպէս վարուեցէք հետս:

Վալբերլեդեր: Արդէն ամեն բան ասե՞լ ես:

Տանուտեր: Այո՛, չեմ կարող ժխտել:

Վալբերլեդեր: Բայց եթէ կամենաս՝ կարող ես խօսքդ յետ առնել և ծռմռել:

Տանուտեր: Ո՛չ, չեմ անի:

Վալբերլեդեր: Ճիշտ:

Տանուտեր: Շատ ցաւում եմ, բայց աւելի լաւ է այդպէս, անկարգութիւնները....

Կալբերլէդէր: Գոնէ լռի՛ր անկարգութիւնների մա-
սին, բոլորը հօ քո գործն է:

Տանուտէր: Ցաւում եմ, որ այդպէս է:

Կալբերլէդէր: Ասածդ յե՛տ առ, չես զղջալ:

Տանուտէր: Չեմ կարող:

Կալբերլէդէր: Դու չե՛ս կամենում:

Տանուտէր: Չեմ կարող, և ճիշտն ասեմ, չեմ էլ ու-
զում. բայց դու կտեսնես, որ ես դրանով ոչ դքի չեմ
փնասի:

Կալբերլէդէր: Խելքդ կորցրածի պէս ես խօսում:

Տանուտէր: Հասկանում եմ, որ քեզ այդպէս է թը-
ւում, տասն և չորս օր առաջ ինձ էլ այդպէս կ'ընկար:

Կալբերլէդէր: Պառաւ ու կեղծ բարեպաշտ կնոջ նը-
ման մի՛ խօսի այժմ. քո բաղդը կ'ախուճե՛ ունի այս վայր-
կեանից և քո խօսքերից:

Տանուտէր: Զուր տեղը յոյսեր մի՛ տածիր, ոչինչ էի
դուրս գալ:

Կալբերլէդէր: Հաւատա՛ ինձ, որ վարձատրութիւն կը-
ստանաս:

Այդ միջոցին բահանան կրկին սենեակը մտաւ և Կալ-
բերլէդէրը հրաժեշտ տուեց շուտով՝ նախապէս բահանային
ասելով թէ երևի ինքը լաւ չէ հասկացել հօր միտքը, ե-
րևի նա այդ ընկուզենու համար չէ ասել իրեն:

Կարող է պատահել, ասաց բահանան:

Կալբերլէդէր: Ծառն ամբողջովին կտրելուց առաջ
ուզում եմ կրկին հարցնել հօրս:

Լա՛ւ կանես, ասաց բահանան, բայց նկատեց, որ մի
խարդախութիւն կայ այդտեղ:

Գիւղի իշխաններն անհամբերութեամբ սպասում էին
իրենց աների և ցանկապատերի ետևում, որտեղից երևում
էր բահանայի տունը: Շպէկմօլերը մինչև անգամ իր հաստ
փորով բարձրացաւ որաների ու խոտի դէզերի վրայ ու մը-
տաւ վերնատան տակն եղող ծակը՝ այնտեղից, ցած նայելու
և տեսնելու համար՝ թէ ի՞նչ դրութեան մէջ է Կալբերլէ-
դէրն ու ե՞րբ պէտք է վերադառնայ: Սակայն թէ ցանկա-
պատների ետևում և թէ վերնատան ծակերում եղողներն
էլ քիթները կախ արին՝ տեսնելով որ Կալբերլէդէրը բա-

Հանայի տնից դուրս եկաւ գլուխը խոնարհած ու ձեռքերը
թուլացած՝ կախ ընկած: Նրանք շտապեցին նրա հօր մօտ՝
ճիշտն իմանալու համար. սա սկզբունքն ուղղում էր պարծե-
նալ և նախապէս գովել իր որդու արածը, բայց նրանք
խցեցին նրա բերանը և նախապէս երդուեցին, որ նրա բե-
րած համբաւն անյաջող կլինի:

Դուք չէք կարող իմանալ, քանի որ նա դեռ չի եկել,
ասաց հայրը:

Իհարկէ, ասացին գիւղացիներն ու այդ ընկերն էլ
եկաւ տղան: Նա այնպիսի ուժով դէն ձգեց իր ձեռքի փայ-
տեսյ անօթը, որ սենեակը դղրաց. միայն այն ժամանակ
ներս մտաւ սենեակը, երբ հայրն երկու անգամ կանչել
տուեց, կանգնեց մի անկիւնում, ոչ ոքի չբարեկեց ու ասաց.
ոչինչ դուրս չեկաւ:

Բայց գիւղացիներն ուղղում էին աւելի իմանալ և նա
ախամայ ստիպուած էր ամեն բան մանրամասնաբար պատմել:
Երբ վերջացրեց իր պատմութիւնը, մի առ ժամանակ էլ
տանջեցին նրան իրենց հարցերով ու հետզհետէ մէկ մէկու
ետեւից գնացին իրենց տները՝ ծանրաբեռնուած երկիւղից
առաջացած, բայց դեռ ևս չհասունացած մտքերով ու խոր-
հուրդներով:

Ծեր Կալբէրլէդէրն ամենից շատ ակոսոսաց իր ընկու-
ղենին. համարեա լացս գալիս է, որ այնպէս թեթեամբ-
տուութեամբ կտրել տուի ընկուղենին, ասաց նա իր որդուն,
հէնց որ գիւղացիները դուրս գնացին:

Ես այդքան էլ յիմար չէի, պատասխանեց տղան, ես
միայն արմատները փորփրեցի ու թողի. նա դեռ հարկւր
տարի կանգուն կարող է մնալ:

Շատ լաւ ես արել, որդի, ասաց հայրը, ինչ որ ու-
րիշին չենք տուել, դեռ ևս մերն է. երեւի քահանան ու-
րախ կլինէր՝ եթէ աղատուէր մեր ընկուղենուց, այնպէս չէ՞:
Որդին. Իհարկէ. նա ու իր Հանսն ասացին, որ ըն-
կուղենին իրենց հողին է միայն սնունդ ստանում:

Հայրը. Յուսով եմ, որ ընկուղենին դեռ աւելի սը-
նունդ կստանայ նրանց հողից, քան իրենք երկուսը միասին:

Որդին. Ես երբ տեսայ, որ տանուտերից ոչինչ չի
դուրս գալիս, քահանային ասացի. թէ գուցէ բեղլաւ չեմ

հասկացել և երևի դու մի ուրիշ ծառի համար ես ինձ պատուէր տուել:

116.

ԳԻՒՂԻ ԻՇԼԻԱՆՆԵՐՆ ԵՐԿԻՒՂ-Ց ՍԸՑԱՆԱԹԻ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՆ ԴԻՄՈՒՄ

Վախեցած գիւղացիների մաքերովը զարմանալի բաներ էին անցնում: Նրանցից շատերը մտածում էին. եթէ քահանան ու Արեւերը, կամ թէ երկուսից միայն մէկը մեռնէր, իրենց սպառնացող վտանգը բոլորովին կանցնէր: Բայց այդ իբրեւ մտածմունք էլ մնաց. նրանցից ոչ ոք չգնաց նրանց մեռցնելու. նրանք վճռեցին ըստ կարելոյն շատ աշխատանք և ահաճութիւն պատճառել նրանց, որովհետեւ կարծում էին թէ այդպիսով նրանք զբաղուած լինելով՝ Հոռմէլի ասածները կմոռանան: Արդէն կիրակի օրից լուրեր էին պըտըտում թէ համայնքի վերջին ժողովին անբնական բաներ են եղել և հաւ ծախողն իր սատանայական արուեստով գիւղացիներին կուրացրել է: Մինչև այժմ բոլոր քիչ թէ շատ խելացիներն ու մանաւանդ իշխանները ծիծաղում էին այդ խենթութիւնների վրայ, բայց հիմա տեսնելով, որ այդ կարող է իրենց գործին ծառայել, սկսեցին լրջօրէն խօսել այդ մասին և ամեն մի պատահող յիմարի գլուխը դդում էին դարձնում: Հարկւրաւոր հարցմունքներ տալով՝ նրանք բարձրաձայն գովում էին Հարսկնոպֆին, որ նա անյողդողդէ է և ասում է ինչ որ ճշմարիտ է, թէև ամեն կողմից, նոյն իսկ բեմի վրայից նրան ծաղրում են: Սա լսելով այդ գովասանքը, այնպէս էր ժպտում, կարծես թէ բերանում շաքար ունենար և առաւօտուանից մինչև երեկոյ առանց հանգստանալու՝ եռանդով աշխատում էր տարածել իր կարծիքը՝ հաւ ծախողի մասին: Իր պիտան պաշտօնների շնորհիւ նա շատ հաւատացողներ գտաւ, որովհետեւ գիւղի իշխաններն այնպէս արին, որ դրա նման խօսակցութիւնները զբաղեցնեն ամենքին՝ թէ ծերին ու թէ երիտասարդին:

Նրանք մինչև անգամ այդ գործի մէջ խառնեցին Արնհայմի ծեր վարպետի թող դոկտոր Տրոյֆանգին և նրան հասկացրին, թէ իր պարուստը կախումն ունի այն հանգամանքից, որ այսպիսի սատանայական պատմութիւններն ա-

ւելի շատ հաւատացողներ ունենան և թէ այժմ ամենա-
յարմար ժամանակն է այդ մասին խօսելու: Սա թոյլ չտուեց,
որ այդ բանն երկրորդ անգամ ասեն իրեն և որտեղ մի շա-
տախօս ու դատարկագլուխ մարդ էր գտնոււմ, մի պողոտնց
քթախոտ էր առաջարկոււմ և սկսոււմ իր պատմութիւնը:

Ի՞նչ էք կարծում, ասում էր նա, ես ի՞նչպէս կարող
էի տուն ու տեղ սարքել ու այսքան հաստ փոր ունենալ,
եթէ չար մարդիկ գոյութիւն չունենային: Այո՛, եթէ ես
կարողանայի խօսել... որտեղ ամենից շատ են ժխտում այդ-
պիսի բաներ, այնտեղ ես աւելի աշխատանք ունեմ: Ես չեմ
ուզում ամեն բան պատմել, բայց եթէ դուք գիտենաք թէ
ի՞նչ բաներ են պատահում պալատներում ու քահանաների
տներում, ռեխներդ ու աչքերդ բաց կ'աւայ: Դեռ ութ օր
առաջ մի պալատական իշխան՝ գլխարկը կռնատակին և քը-
սակը ձեռքին խնդրում էր ինձ այնպէս անել, որ ինքը կա-
րողանայ հանգստանալ: Երիտասարդ իշխանաղնը շատ տա-
րիներ առաջ մի անգամ թղթեայ կառքով էր տուն եկել...
բայց մեզ նման մարդիկ պէտք է լռեն, որովհետեւ դուք կա-
րող էք գլխի ընկնել թէ ո՞վ է նա:

Առանց որոշ կերպով արտայայտելու՝ նա հասկացրեց
գիւղացիներին, որ նոյն իսկ Արները դիմում է իրեն,
որովհետեւ ծեր իշխանի մահուանից յետոյ պալատի գործե-
րը լաւ չեն գնում:

Այսպիսի միջոցներով ու ճանապարհներով այդ խաբե-
բաների խումբը բերանաբաց թողեց տեսիլներ հաւատացող
խենթերին: Նորից սկսեցին յաճախ պատմել Հօօրլախէրի-
նին պատկանող հրեշաւոր տան մասին, որ երկար տարիներ
ոչ ոք չէր բնակւում, մինչև որ վերջապէս տանուտէրը գը-
նեց շատ չնչին գնով և յետոյ Մուսխթալի ձեռքով սատա-
նային հալածեց դէպի կաղնու անտառի ետեւը գտնուող լեռ-
ների կիրճը: Դարբնոցի մօտ գտնուող ժանտ ընկուղենու
պատմութիւնը նոյնպէս նորից երևան եկաւ. խօսում էին
թէ ի՞նչպէս տաս տարուց հետեւ ամեն դժբաղդութիւն պա-
տահում է այդ տանը. դարբինն ամեն առաւօտ այդ
ծառի տակը նստելով անձնում է, որ երբ թռչունը նստում
է ծառի ձախ և ածխանման սև ձիւղի վրայ—որ իր սևու-
թեան պատճառով կոչւում էր նոյնպէս սատանայի ձիւղ—

առաջուց արդէն ապահով էր, որ արեւը մայր մտնեալց առաջ մի դժբաղդութիւն կ'ապտահէր տանը: Այդ դէպքում ոչ աղօթքն էր օգնում, ոչ բարեպաշտութիւնը և ոչ էլ արդար վարժունքը: Երբ անօթի ագռաւն առաւօտը ձայն էր հանում այդ ճիւղի վրայ, դժբաղդութիւնն արդէն վճռուած բան էր և մինչև երեկոյ անպատճառ տեղի էր ունենում այդ տանը: Տասը տարի շարունակ այդպէս էր լինում, մինչև որ դարբինն այդ ծառը կտրել տուեց: Այդ ժամանակից սկսած այլ ևս ոչ մի տարաբաղդութիւն չէ տեղի ունեցել այդ տանը, բայց դարբինը խելագարուեց, ձեռքն ու ոտքը կ'ապած էին պահում նրան: Եւ այդ օրից բաղդը կարծես թէ անձրևի նման էր տեղում այդ ընտանիքի վրայ:

Այդպիսի պատմութիւններն այժմ առօրեայ խօսակցութեան նիւթ դարձան գիւղում: Լաւ ու վատ մայրերն էլ սկսեցին իրենց երեխաների հետ նորից խօսել այն սև մարդու մասին, որ իրենց կտանի՝ եթէ լաւ չվարուեն և այլն:

Երիտասարդ Կինհօլցի կինը, որ սնտառութիւնից վաղուց արդէն անհաւատ էր և իր երեխաների հետ ծաղր ու կատակի առարկայ էր դարձրել տեսիլների ու վհուկների զրոյցները՝ նորից շուռ եկաւ և ամեն առաւօտ ու երեկոյ սկսեց մանուկների հետ միասին աղօթել՝ գիշերային տեսիլների, չար ոգիների ու վհուկների դէմ:

Մանուկներն առաջին երեկոյին ասացին, մայրիկ, ինչո՞ւ պէտք է նորից այս աղօթքն ասենք. չէ՞ որ անցեալ օրն ասում էիր՝ թէ այդ աղօթքն ասողները յիմար են:

Մայր: Այժմ ուրիշ է. պէտք է նորից այդ աղօթքն էլ հաւատամքի ու հայր մերի նման եռանդով ասէք:

Մանուկներ: Այժմ կրկին սատանաներ կան, մայրիկ:

Մայր: Թող Աստուած գթայ մեզ, իհարկէ, աշխարհը լիքն է դրանցով:

Մանուկներ: Ո՞րտեղից իմացար այժմ, որ ամբողջ աշխարհը լի է դրանցով:

Մայր: Ա՛խ, բարի զաւակներս, մեր գիւղում սարսփելի բաներ են պատահում: Եռանդով աղօթեցէք և զգուշացէ՛ք՝ երբ տանից դուրս էք գնում, որևէ պառաւ կնոջ ձեռքից ոչինչ մի՛ առնէք՝ լինի այդ պտուղ, հաց և կամ ուրիշ բան:

Որմնադրի և Բուդդի երեխաների «կատուապոչիկ» խաղն էլ կասկած յարուցեց. Հարսկնոպֆն ամեն տեղ ասում էր, որ դա սատանայական խաղ է: Շպեքմօլիի կինը, որ ստեղծուած էր մեղրից թղյն հանելու և մոծակը փիղ դարձնելու համար, տարաբաղդաբար փողոցում պատահեց Բուդդի Գրիտէին և կամեցաւ ճիշտն իմանալ՝ թէ ի՞նչ բան է այն «կատուապոչիկ» խաղը, որի մասին կասկածում են, նա մտերմաբար ձեռք տուեց երեխային ու ասաց. երէկ որմնադրի տանն ուրախ ժամանակ անցկացրիք:

Մանուկը: Այո՛:

Կինը: Սենեակումը մի սիրուն կատու կար, այնպէս չէ՞:

Մանուկը: Այո՛, այո՛:

Կինը: Սէւ:

Մանուկը: Ածխանման սև:

Կինը: Նա կրակոտ աչքեր ունէր:

Մանուկը: Այո՛, երբ նստարանի տակն էր:

Կինը: Ի՞նչ էր անում կատուն:

Մանուկը: Ո՛չինչ:

Կինը: Շարունակ հանդարտ նստած էր:

Մանուկը: Ո՛չ, նա շոյում էր մեր ոտքերը, մի անգամ՝ էլ համարեա՛ թէ գիրկս ընկաւ:

Կինը: Աղօթելո՞ւ ժամանակ:

Մանուկը: Մի՞թէ կարծում էք, որ կատուներն իմանում են, թէ երբ ենք աղօթո՞ւմ:

Կինը: Դիպչում էք նրան:

Մանուկը: Այո՛:

Կինը: Աղօթելու ժամանակ:

Մանուկը: Այո՛, եթէ շատ է մօտենում մեզ:

Կինը: Աղօթքի ժամանակ ձեռքներդ չէ՞ք կցում:

Մանուկը: Իհարկէ, կցում ենք:

Կինը: Բայ ի՞նչպէս կարող էիք դիպչել նրան:

Մանուկը: Սեղանի տակ, ոտքերով:

Կինը: Նա ածխանման սև էր, այնպէս չէ՞:

Մանուկը: Ո՛չ բոլոր մասերը:

Կինը: Բայց համարա՛ թէ բոլորը, այնպէս չէ՞, շատ սև:

Մանուկը: Այո՛:

Կինը: Եւ կրակոտ աչքե՛ր ունէր:

Մանուկը: Ասացի, էլի, երբ նստարանի տակն էր:

Էպիբանյանի կնոջ աջ ու ձախ և յաւելուածներով տարածած այս խօսակցութիւնից յիմարները մի քանի ժամուայ ընթացքում դուրս բերին, որ այդ կատուն մի իսկական, բնական կատու չպէտք է լինի: Լրոյ ճարակի նման արագ տարածուեց ամբողջ գիւղում՝ թէ որմնագրի տանը սատանայական բաներ են պատահում, և մի քանի օր բոլոր գիւղացիները շարունակ այդ մասին էին խօսում:

Բայց ոչ որմնագրին և ոչ էլ Բուդիին երկար ժամանակ մի խօսք անգամ չէին ասել այդ բոլորի մասին: Նրանք նկատում էին միայն, որ ամեն անգի իրենց վրայ զարմանքով էին նայում և իրենց երեխաներն էլ տուն գալով յաճախ լաց էին լինում ու գանգատում՝ թէ ուր որ իրենք գնում են՝ կարծես իրենցից փախուստ են տալիս, մինչև անգամ իրենց սիրելի ընկերակիցները, որոնց հետ միշտ լաւ են եղել, յարաբերութիւն չեն ուզում ունենալ իրենց հետ և թէ՛ պատուհաններից ու ցանկապատերի ետևից իրենց տեսնելիս ասում են, ահա՛ Վատուկայիկները:

117.

ԴՐՕՇԸ ԵՐԶԻՈՒՄ Է

Սովորաբար, երբ յիմարութիւնն ու չարութիւնը չափազանցութեան են հասնում, շատերը հասկանում են, որ դրա տակն ուրիշ բան կայ. այդպէս էլ եղաւ այժմ:

Գիւղի իշխաններից Բէնուդը և մի քանի ուրիշ ազնիւ մարդիկ բարձրաձայն ասում էին՝ թէ այդպիսի բաների մասին խօսելը լաւ չէ և վատ. հետեանքներ կարող է ունենալ. թէ իրենք էլ երեսայ ժամանակը երբեմն կատուի պոչը քաշել են և զուարճացել՝ աղօթքից առաջ կամ յետոյ, ինչպէս որ անում են որմնագրի երեխաները, բայց իրենց ծնողների բանը լաւ չէր լինի, եթէ նրանք այդպիսի մանկական խաղերից ստայօդ զրոյցներ սարքէին:

Այս ազդեցութիւն ունեցաւ ու շատերն սկսեցին զգուշութեամբ խօսել: Կարճ ժամանակից յետոյ այդ բանը յայանեցին որմնագրին իր բարեկամները, իսկ Լինհարդին նրա հօրաբոյրերն ու մօրաբոյրերը. Էնաբէլգրիտէին ատող դրացիներից մէկն էլ մատնեց որմնագրին, որ նա առաւօտից

մինչև երեկոյ ում որ պատահում է, այդ է պատմում և որմնագիրն այդ լսելով՝ մի վայրկեան մոռելի գոյն ստացաւ, բայց շնորհակալութիւն յայտնելով այդ կնոջը, արագ ու կատաղածի նման վազեց դէպի Շնաբէլգրիտէի տունը և իր ոտնաշափով պինդ բաղխեց պատուհանը, բայց նրա բաղդից ապակուն չդիպաւ, որ փշրտէր, այլ տախտակին: Ցանը ոչ որ չկար, որովհետև Գրիտէն փողոցում, աղբիւրի մօտ էր կանգնած: որմնագիրը չտեսաւ նրան, բայց վերջինս տեսնելով որ նա պատուհանը ջարդում է՝ սաստիկ վախեցաւ և կանչեց. ի՞նչ կայ, ի՞նչ կայ, որմնագիր:

Որմնաղիւր: Դու այդտե՞ղ ես քո անասունած ուսուցի, դու այս և այն... ի՞նչ գործ ունիս իմ երեխաների հետ, որ սյնպիսի անիծեալ լուրեր ես տարածում նրանց մասին:

Գրիտէ: Ի՞նչ, ի՞նչ:

Որմնաղիւր: Ես բեղ ցոյց կտամ թէ ի՞նչ:

Շպէքմօլի կինն էլ այնտեղ լինելով հրեց Գրիտէին ու ասաց. պէտք է ուրանաս, թէ չէ բանդ բուրդ է: Բայց միւս կանայքը, որ հէնց նոր էին լսել նրա սատանայական պատմութիւնները, չէին հաւատում թէ նա իր խօսքերը յետ կվերցնէ: Նա հէնց նոր էր անիծել ու երդուել, որ ինքն այն ողորմելի որմնագրի ու իր կնոջ երեսին կասէ ամեն բան: Բայց ի՞նչքան զարմացան, երբ այժմ յանկարծ նա սկսեց ժխտել և որմնագրին ասաց, որ ինքը նրա մասին երբեք ոչինչ չէ ասել և նրա ընտանիքի մասին էլ բացի լաւից ոչինչ չգիտէ:

Ո՛չ, այս անպիտան կինն այսպէս չպէտք է վարուի, ասաց այնտեղ կանգնած Բէնօլդի կինը միւս կանանց և մի վայրկեանից յետոյ ասաց Լինհարդին. որմնագիր, ճշմարիտ է, նա հէնց այժմ էլ այդ մասին էր պատմում:

Լո՛ր, ասացին միւս կանայքը, ինչո՞ւ ես խառնում, բե՛ղ ինչ:

Ո՛չ, չեմ ուզում լռել, ասաց Բէնօլդի կինը, այսպիսի անպիտանը վաղը կարող է ինձ ու ամեն մէկիս հետ էլ այդպէս վարուել. եթէ Արնբրի մօտ էլ տանեն, ես սրա երեսին կասեմ, որ ինքն ասաց:

Հէնց որ նա Արնբր խօսքն արտասանեց, Շպէքմօլի

կինն իր գլխի բանը տեսաւ և բարձր ձայնով կանչեց. ես ոչինչ չեմ լսել և ասել. ես լուսնում էի իմ բանջարը և ուշադրութիւն չդարձրի՝ թէ ի՞նչ տեղի ունեցաւ:

Ես էլ ոչինչ չեմ լսել ու ասել, ես էլ չեմ լսել, ասացին շուտով շատերը:

Ձեզ ոչ ոք էլ չէ հարցնում, ասաց որմնագիրը, և Արների անունով սպառնաց Շնարեղգրիտէին:

Սա սկսեց ողբալ և խնդրում էր, որ բանի տեղ չգնէ իր ասածները:

Հատ լաւ, միայն այն պայմանով, որ դու այս կանանց առաջը խոստովանես, որ քո ասածները սխալ ու սուտ են, պատասխանեց Լինհարդը:

Գրիտէն մրթմրթաց ու կակազելով ասաց. շատ ցաւում եմ, այդ բոլորը սուտ է:

Որմնաղիւր: Բարձր պէտք է ասես, այնպէ՞ս բարձր, որ պատուհաններից գլուխները դուրս հանած բոլոր մարդիկը հասկանան, որ դու սարսափելի ստախոս ես. բարկութիւնիցս չգիտեմ թէ ի՞նչ եմ ասում. դու, դու պէտք է այսօր բոլոր փողոցներով վազես և բոլոր աների առաջ աղաղակես, որ այդ ստայօդ պատմութիւնը քո հնարածն է:

Գրիտէ: Այդպէս մի անի, ես սիրով կանեմ ինչ որ կասես, շատ ցաւում եմ:

Որմնաղիւր: Ցաւում ես թէ չէ, այդ միւնոյն է ինձ համար, բայց որ այդ ամենը հնարած ու սուտ է, այդ պէտք է ասես բարձրաձայն:

Կամայ թէ ակամայ նա այժմ պէտք է ամենին հասկանալի ու բարձր ձայնով աղաղակէր ու խոստովանէր որ այն ամենը, ինչ որ ինքն ասել է որմնագրի երեխաների ու կատուի մասին՝ իր հնարածն է. բայց այդ անելն ա՛յնքան ծանր էր նրա համար, ա՛յնպիսի ցաւ էր պատճառում նրան, որ համարեա թէ շնչասպառ եղաւ:

118.

ԴԵՌՈՒ ՈՐՔԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԿԱՆԱՅՔ ՊԷՏՔ Է ՄՏԱԾԵՆ ՈՒ ԱՍԵՆ. ԻՄ ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՈՒՆԵՆ Է ՆԱԲԱԼ, ՆԱ ԽԵՆԹ Է

Լինհարդը Հուսէլի ձեռքից աղառուելու օրից դեռ ևս երբէք այդպիսի դրութեամբ տուն չէր եկել. նա համարեա

շնչասպառ էր եղել և խոհանոցում եղող Գերարուդին ձայն առեց որ ջուր բերէ: Նրա աչքերը դուրս էին թափուում կոպերից ու կրակի պէս կարմրել էին մաղերը թափուել էին ճակատի վրայ. վերարկուն շքուել էր:

Գերարուդը խոհանոցից ջուր բերելիս՝ երբ այդ դրութեան մէջ տեսաւ նրան, փոքր մնաց որ ջրի ամանը ձեռքից վայր ձգէր: Ի սէր Ասածոյ, ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ կայ, ասաց նա և բարակող սրտով կանգնեց նրա առաջը:

Ա՛խ, ո՛չինչ, ո՛չինչ չի պատահել, պատասխանեց նա, բայց համարեա՛ թէ չէր կարողանում խօսել, նրա ձեռքից արագ խլեց ջրի ամանը և դատարկեց:

Գերտրուդ: Ի սէր Ասածոյ, մի բան պատահել է, խօսիր, ի՞նչ է եղել:

Լինհարդ: Ո՛չինչ, Աստուած է վկայ ոչինչ, բացի շաղակրատութիւնից. նա մեր երեխաների մասին գարշելի բաներ է ասել:

Գերտրուդ: Ո՞վ, ի՞նչ, ի՞նչ շաղակրատութիւն:

Լինհարդ: Շնաբէլգրիտէն:

Գերտրուդ: Բացի նրա շաղակրատութիւնից ոչինչ չէ պատահել և դու այդ օրումն ես:

Լինհարդ: Հաւատա՛, որ ուրիշ ոչինչ:

Գերտրուդ: Ինչ ա՛յնպէս է թւում՝ թէ երազումն եմ. գիտե՛ս, որ վերնազգեստդ շրջած ունիս հագած:

Լինհարդն ինքն իրեն նայեց ու ասաց. ճիշտ որ զգեստներս կարգին չեն:

Գերտրուդ: Ուզում եմ շուտ իմանալ՝ թէ ի՞նչ է պատահել, եթէ հարբած չես:

Մի կաթիլ էլ չեմ խմել, պատասխանեց Լինհարդն ու յետոյ պատմեց նրան ամբողջ պատմութիւնը, բայց ջերմի մէջ եղողի նման էր խօսում շարունակ և պատմելու ժամանակ երկու անգամ խոհանոց մտաւ ջուր խմելու:

Գերարուդն ահանջ դրեց նրա մանրամասն պատմութեանն, առանց նրան ընդհատելու, բայց հէնց որ վերջացրեց, ասաց նրան. բո վարմունքի եղանակը հաւանելի չէ. ես աւելի էի սպասում բեզնից:

Լինհարդ: Ուրիշ ի՞նչ էիր սպասում:

Գերտորուդ: Ես սպասում էի, որ դու մի այսպիսի ան-
շշան գործում կարող կլինէիր քեզ զսպել:

Լինհարդ: Ի՞նչ, մի՞թէ այդ անշշան բան է:

Գերտորուդ: Նոյն իսկ եթէ ենթադրենք, որ բոլորովին
անշշան բան չէ, այնուամենայնիւ քո վարմունքը ներքի չէ:

Լինհարդ: Ինչո՞ւ համար:

Գերտորուդ: Քո թոյլ և անառողջ վիճակում այդպէս
վարուելով՝ դու քո կամքով ուզում ես գերեզման իջնել:

Լինհարդ: Այդ տեսակէտից իրաւունք ունիս. դեռ
այժմ էլ սիրտս սաստիկ բարախում է և ձեռքն ու ոտքը
ջարդուած մարդու պէս եմ զգում ինձ:

Գերտորուդ: Ա՛խ, ես վախենում եմ, շուտ անկողին
մտի՛ր, սիրելիս, և աշխատիր մի փոքր քնել:

Լինհարդ: Այո՛, մի փոքր ժամանակ կքնեմ անկողնում:

Գերտորուդ: Բայց ուրիշ անգամ աւելի զսպիր քեզ:

Լինհարդ: Այո՛, եթէ կարողանամ միայն:

Գերտորուդ: (արտասուքն աչքերին) Սիրելիս, այդպիսի
դէպքերում մտածիր գոնէ իմ և երեխայոցդ մասին. և ե-
թէ կարող ես, ի սէ՛ր Աստծոյ, ազատիր մեզ՝ ծերացած
հայր ունենալուց:

Լինհարդ: (Նրա ձեռքերը բռնելով ու տխուր): Ո՛վ
սիրելիս, ես չգիտեմ թէ ի՞նչպէս պէտք է ինձ մոռանամ և
չմտածեմ թէ ո՞րքան պարտական եմ քեզ ու երեխայոցս:
Եթէ Աստուած կամենայ՝ ապագայում կաշխատեմ ինձ ա-
ւելի զսպել:

Այդպէս արա՛, սիրելիս, ասաց Գերտորուդը:

Այս զրուցաորութեան միջոցին Լինհարդն անկողին մը-
տաւ, իսկ Գերտորուդն արևի կողմն եղած պատուհանների
փեղկերը փակեց, որ մութը լինի և իր ամուսինն աւելի
հանգիստ քնի: Մի ժամից յետոյ Լինհարդը կրկին զարթեց
և նրանք դարձեալ խօսեցին Շնաբէլգրիտէի դէպքի մասին:

Գերտորուդ: Արնքերի վերաբերութեամբ նոյնպէս շատ
հեռու ես գնացել:

Լինհարդ: Ինչո՞ւ համար:

Գերտորուդ: Որովհետեւ դու Գրիտէին անձամբ պատիժ
ես նշանակել, կարծես թէ երկրի տէրը դու լինես:

Լինհարդ: Իրաւունք ունես, այդ մասին էլ չէի մտածել:

Գերտրուդը: Արների բնաւորութիւնն ի նկատի ունենալով, չեմ կարծում, որ բո առածը լսելով՝ բանի տեղ դնէ, բայց այնուամենայնիւ մարդ պէտք է միշտ այնպիսի բան աւսէ, որի ճշտութիւնն ապահով լինի: Եթէ ես լինէի բո տեղը, կերթայի այդ կնոջ մօտ և յետ կվերցնէի բոլոր տներէ առաջ բարձրաձայն կանչելու հրամանը:

Լինհարդը: Եթէ չամաչէի՝ ասածդ կանէի:

Գերտրուդը: Ամաչելու ի՞նչ կայ, երբ արդար ես վարւում:

Լինհարդը: Գնամ:

Գերտրուդը: Ինքդ էլ ասացիր:

Լինհարդը: Դու էլ հետս կգամ:

Գերտրուդը: Այո:

Լինհարդը: Մենակ ես ոչինչ չեմ կարող անել:

Գերտրուդը: Սիրելիս, բեղ զսպիր և ամբողջ պատմութեանը կատակի ձև տուր:

Լինհարդը: Եթէ այդպէս հեշտութեամբ կարողանայի:

Գերտրուդը: Գիտե՞ս ինչ կանես. վերցրու մեր փոքրիկ կատուներից մէկը և Գրիտէլին ընծայ տար, որ նա տեսնի թէ մեր պառաւ կատուն ոչ թէ սատանայ, այլ մի բաջ ու աղնիւ ընտանի կենդանի է:

Այդ շատ զուարճալի է և այդպէս էլ պէտք է լինի, ասաց որմնագիրն ու փոքրիկ կատուներից մէկը վերցնելով՝ գնաց կրկին Գրիտէի մօտ: Սա հեռուից տեսնելով եկողին՝ սաստիկ վախեցաւ, կարծելով թէ աւելի սարսափելի բան պէտք է լինի, որ նորից գալիս է իր մօտ և սենեակից դուրս թռչելով գնաց իր մարդու մօտ, որ տան ետևն էր և աւելորդ անունով կոչւում էր Մուրրբեր—մրթմրթող արջ—և լհալով՝ ասաց. որմնագիրը կրկին եկաւ:

Երանի՜ թէ ունեղ պղպեղի ցանքսերում լինէր, ասաց Մուրրբերը: Կինը թողեց նրան ու շտապով բարձրացաւ խոտնոցի վրայ:

119.

ՉԱՓԱԶԱՆՑ ԲԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՅԻՄԱՐՈՒԹԻՒՆ Է

Մուրրբերը, ինչպէս որ Զիգրիստի ամբողջ ցեղը, մեծամիտ էր և սաստիկ վախեցնում էր, որ չլինի թէ այդ յիմար բանի համար իր կինը բանտումը նստի—որ ի հարկէ

պատիւ չէր իրեն — այդ պատճառով սկզբում ըստ կարելոյն շողոքորթում էր որմնագրին:

Մուրրը՛ն էր: Որմնագիր վարպետ, մենք հօ միշտ միմեանց բարեկամ ենք եղել. կինս հարկաւ սխալուել է. նա խոստովանում է այդ և քո բարի անունն ու պատիւը պէտք է վերականգնէ՝ քո ցանկութեան համեմատ: Բաւականացիր դրանով, չարժէ որ մի այդպիսի կանացի շողակրատութեան համար աւելի հեռու գնաս:

Որմնադիր: Ինչ որ ես էի ուզում ասել՝ բերանիցս խլեցիր. ինչպէս ասացիր՝ ճիշտ որ այդ կանացի շողակրատութիւն էր, ուրիշ ոչինչ. այդ դէպքը պատահած չհամարենք և առաջուայ նման բարեկամ լինենք: Ես և կինս շատ մտածելուց յետոյ այն եզրակացութեան եկանք, որ հեռու ենք գնացել և կարիք չկայ, որ քո կինը գիւղում պտտե ու իր ասածները յետ վերցնէ:

Մուրրբէրը հէնց որ նկատեց՝ թէ Լինհարդից էլ վախենալու ոչինչ չունի, մի ընկերութեամբ քննարկեց կերպարանափոխութեան հաջող ու ատաճները ցոյց տուող դամիւռի նա ասաց. Լինհարդ, լաւ որ խելքդ գլուխդ ես ժողովել կրկին, այժմ կարելի է հետդ խօսել:

Ազնիւ Լինհարդը պատասխանեց. ինքս էլ ցաւում եմ, որ չեմ կարողանում ինձ զսպել:

Մուրրը՛ն էր: Լաւ է, որ այդպիսի դէպքերում երկուսի մէջ մէկը խելքը գլխին է լինում: Եթէ մի երկու ժամ առաջ ես էլ քեզ պէս չկարողանայի ինձ զսպել, մարդասպանութիւն կարող էր պատահել. բայց մտածեցի, որ մէկն ու մէկը պէտք է աւելի խելօք լինի և թողլ տուի, որ կատաղութիւնդ դուրս թափես՝ մտածելով թէ՛ վաղն էլ ժամանակ կ'լինի տեսնելու թէ քո դատաւոր կինը կարող է իմ կնոջ մասին դատաւիճիւ տալ:

Լինհարդ: Լաւ որ ինքս անձամբ եկել եմ քեզ մօտ՝ կնոջդ այդ աշխատանքից ազատելու:

Մուրրը՛ն էր: Եթէ ես քո տեղը լինէի՝ ազատելու մասին բնաւ խօսք չէի բանայ: Ամբողջ գիւղը, վերեւից մինչև ներքև, նոյնն էր ասում, ինչ որ իմ կինը: Ես գիտեմ ու դղեակի հետ լաւ յարաբերութիւններ ունեւ, բայց մտածիր

որ եթէ Արներն իմանայ թէ դու դատաւիճիւ ես արձակում,
բեզ հետ ո՛ւրիշ կերպ կխօսի:

Լինհարդ: Ես շտապեցի:

Մուրընէր: Եւ ամեն տեղ, որմիադիր, ամեն բանում,
դուք էք մեղաւորը: Եթէ այդ բոլոր պատմութեան մէջ,
ինչպէս դուք ասում էք, ճշմարիտը միայն այն է, որ երե-
խաները «կատուապոչիկը» շարունակել են մինչև իրենց ա-
ղօթելու սեղանի տակը, այդ էլ լաւ բան է և քո ամու-
սինը, որ ամեն բանում օրինակելի է ուղղում լինել, աջա-
թող չպէտք է անէր այդ: Երբ մի անգամ առիթ էք տուել
շաղակրատութեան՝ շատ դժուար է մարդոց բերանները
խցել:

Այս խօսակցութեան ձևն անպէս շփոթեց ազնիւ Լին-
հարդին, որ չգիտէր թէ ի՞նչ անէ իր բերած կատուն և
հաւանականօրէն կրկին տուն կտանէր նրան, առանց նրա
մասին մի խօսք անգամ ասելու, եթէ Մուրընէրն ինքը չը
հարցնէր:

Որմիադիրը պատասխանեց. այս փոքրիկ կատուն ամու-
սինս պարգև ուղարկեց կնոջդ, որ նա տեսնէ՝ թէ մեր պա-
ռաւ կատուն քաջ է և լաւ կատուներ է ծնում:

Ես բեզ խորհուրդ կամ՝ կատուն նորից տուն տանել
և կնոջդ ասել, որ մենք այդպիսի կատակներ չենք սիրում:
Այդ վերին աստիճանի անամօթութիւն է և կարծես թէ
դուք նորից կռուի պատճառ էք որոնում: Այս էր Մուրընէ-
րի վերջին խօսքը՝ որմիադիրն ուղղուած:

Սա այժմ՝ այսպիսի լեզու չպէտք է բանեցնէր իմ դէմ,
փնթփնթաց Լինհարդը կատուն գրկին տուն վերադառնա-
լիս: Երբ նա ամբողջ խօսակցութիւնը Գերտրուդին հաղոր-
դեց, վերջինս դէմքը խոթորեց ու ասաց. դու երբէք չգի-
տես թէ ում հետ գործ ունես:

120.

ՀԱՒ ԾԱՒՈՂՆ ԱՅԼ ԵՒՍ ԾԱՒՈՒ ՀԱՒ ԵՒ ԱՂԱՒՆԻ ԶԷ
ԳՑՆՈՒՄ

«Կատուապոչիկի» պատմութիւնն աղբիւրի մօտ պատա-
հած արկածի շնորհիւ իր արժէքը կորցրեց և այն խաբե-
բանները, որ Արների, բահանայի և դրանց կողմնակիցների

վրայ կրակ էին թափում, ստիպուած էին ձեռքից թողնել պոդ զըոյցը՝ թէև պոդ հաճելի չէր իրենց: Բայց դրա փոխարէն աւելի մեծ եռանդով տարածեցին հաւ ծախողի մասին եղած զըոյցը. նրանք հաստատում էին՝ թէ նա շաբաթ օրը համայնքին կուրացրել է և իր սատանայական արուեստով մարդկանցը սուտ և չեղած բաներ է հաւատացրել: Եւ այդպիսով նրանք բանն այն տեղը հասցրին, որ երբ վարպետ Քրիստոֆն ուրբաթ օրը գիւղն եկաւ՝ հաւ, աղանի և ձու գնելու, ոչ ոք նրան մինչև անգամ ձուի կճեպ չծախեց և տուն ներս թողնել անգամ չէին ուզում: Նա տեղ տեղ իր ականջով լսեց՝ թէ իր պէս մարդիկ կարող են հաւերը փչացնել և բադերն ու աղանիները չգիտեմ էլ ինչ անել:

Հաւ ծախողը չէր կարողանում ըմբռնել՝ թէ ինչ է պատահում իրեն: Նա զամբիւղը ցած դրեց ու նստեց իր հին ծանօթ Լեդպիի տան առաջն եղող նստարանի վրայ. Լեդպիի հետ նա շատ անգամ խաղաղութեամբ ու սիրով ժամանակ էր անցկացրել ու գինի խմել. այժմ նստեց նրա մօտ, գլուխը ձեռքերին կռնթեց ու վշտած ասաց. բարեկամ, իմ սատանայական գործն ու դրա համար ստացած պարգևը վրայ չեկաւ ինձ:

Ե՛հ, լաւ բան չէ, որ դու ընծայի համար այդպիսի յարաբերութիւն ես սկսել, ասաց Լեդպին և նստարանից վեր կացաւ, որ չլինի թէ երկար ժամանակ նրա մօտ նըստելով՝ իրեն էլ մի բան պատահի:

Ո՛ւմ հետ եմ յարաբերութիւն սկսել, ասաց հաւ ծախողը, բայց Լեդպին նրան անպատասխան թողեց:

Մի ժամուայ մէջ արդէն ամբողջ գիւղում յայտնի էր՝ թէ նա շատ մարդկանց ներկայութեամբ Լեդպիի տան առաջն եղած նստարանի վրայ անձամբ խոստովանել է, որ ինքը պարգևի համար սատանայի հետ յարաբերութեան մէջ է մտել:

Այս խօսքերը խաբեբաներին ա՛յնպիսի ծառայութիւն մատուցին, որ նրանցից մի քանիսի ասելով եթէ ոսկիներով էլ ձեռք բերած լինէին՝ դարձեալ թանկ չէր լինի: Ոմանք էլ ուրախ էին, որ հաւ ծախողն այժմ դատարկ զամբիւղով, առանց հաւերի ու ձուի պէտք է դղեակ գնայ:

Մի անգամ էլ թող գեանախնձոր ու ճակնդեղ ուտեն, ասում էին անպիտաններն իրենց սեղանի ճարպը վայելելով ու իրենց կանանց հետ սրտանց զուարճանալով:

Նա այժմ ոչ մի հաւեղէն չունի և բացի մեր գիւղից ուրիշ տեղ էլ չի կարող գտնել, ասաց թուխս դնելու արուեստն իմացող մի կին:

Հա, մեր աղանձակները նրանց ջգրու ինքներս կուտենք կիրակի օրը, ասաց որկրամուկ կանանցից մէկը:

Երանի՛ թէ այժմ նրանց մօտ այնքան հիւրեր դային, որ դղեակը լցուէր, ասաց մի կին, որին միայն մի օր և է տան այրուելը կարող էր ծիծաղ պատճառել:

Այն ժամանակ ես դղեակ կերթայի և կրկնակի գնով կվաճառէի, ասաց նրա բոլորը, որ հաւերից աւելի փող էր սիրում:

121.

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆԸ ՄԻ ԲԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐԵԼՈՒ ԵՒ ՆՐԱՆ ՅԱՆ-
ԿԱՑԱԾ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ ՅՐԱՄԱԴՐԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿՆ ՈՒ
ՁԵԻԸ

Գիւղի իշխաններն ու հարուստների գլխաւոր նպատակն էր՝ արօտի բաժան. բաժան անելու առաջն առնել: Հաւ ծախողի խոստովանութիւնը՝ թէ նա սատանայի հետ ընկերացել է, աւելի դժ տուեց նրանց մտադրութեանը և նրանք համարեա՛ թէ գիշեր ցերեկ խորհուրդ էին անում՝ թէ ի՞նչպէս անեն, որ գործը յաջողուի:

Նրանք ամենից սիրով հէնց ուղղակի Արներին կարող էին մերժել իրենց խոստացածը՝ գործի մէջ սատանայի խառնուելու պատճառով, բայց վախենում էին, թէ մի գուցէ նա այդ համբաւը տանողի ականջից ա՛յնպէս բռնէ ու քաշէ, որ միւսները գործին մասնակցելու ցանկութիւնն էլ կորցնեն: Նրանք բաւականացան միայն կողմնակի ճանապարհներ փնտռելով. մէկը խորհուրդ էր տալիս, որ այժմ ոչինչ չի կարելի անել և գործը պէտք է մինչև աշուն յետաձգել, այն ժամանակ կարելի կլինի նորից մտածել՝ թէ ինչ պէտք է անել: Նրա կարծիքով պէտք է Արներին հասկացնել, որ այժմ շատ անյարմար ժամանակ է արօտը բաժան բաժան անելու: Իրենք բաւականացուցիչ խոտ չունենն ապրանքի հա-

մար և չեն կարող առանց այդ արօտի եօլա գնալ. իսկ անասուններին անկարելի է գոմերում բաղած պահել, Արնե-րը ինքն էլ չի ցանկանայ այդ:

Կարծիքներից մեկն էլ այն էր, որ փորձի համար վերցնեն վերին և ներքին անտառների անկիւնում եղած հողի կտորը, որ բարերով ու ճահիճներով լի է, և բաժանեն: Նրանք ի միջի պլոց ասում էին. այդ հողի կտորը ստացողները լաւ չեն մշակի և մենք այդ տեսնելով այնպէս կանենք, որ Արներն անբաւական մնայ և էլ այնպէս եռանդով չցանկանայ այդ ծոյլ շներին բաժանել մնացած արօտը, քանի որ առաջին կտորը չկարողացան օրինաւոր մշակել:

Երկար վիճաբանելով թէ այս երկու կարծիքներից ո՞րն է աւելի իմաստունը, վերջապէս այն եզրակացութեան եկան, որ երկուսն էլ լաւ են և վճռեցին երկուսն էլ միասին Արներին ներկայացնել: Բայց այդ վճիռն իրագործելու համար նրանց կարւոր էր նոր տանուտէր Մայէրը, որովհետեւ իր պաշտօնի շնորհիւ՝ նա ամենից ազատ կերպով կարող էր խօսել Արների հետ: Նրանք գնացին նրա մօտ և առաջարկեցին իրենց վճիռը, բայց նա ասաց. ձեր ասածները բոլորն էլ սոսկ ստեր են. դուք մի կարծէք թէ ես չգիտեմ, որ ձեր խօսնոցները դեռ խոտով լի են և անասունների տօնավաճառը դեռ ութ օրից յետոյ կլինի և այն անկիւնը, որ ուղում էք բաժանել՝ մի ճահիճ է և ոչ ոք չի ցանկանայ սեպհականել զուր տեղը: Գիւղացիները պատասխանեցին. տանուտէր, մենք բեզնից աւելի լաւ գիտենք թէ քանի կենդանի ու որքան խոտ ունենք և թէ արօտի այն անկիւնն ինչ արժէք ունի: Բայց այն էլ գիտենք, ինչ որ կամենում ենք և ինչ որ դու պէտք է ասես Արներին. դրա մասին երկար շաղակրատելու համար չենք եկել բեզմօտ:

Տանուտէրը պատասխանեց. բայց նա էլ երկու աչքով կոյր պիտի լինէր, որ չտեսներ՝ թէ դուք ուղում էք նրան յիմարացնել:

Նրանք պատասխանեցին. Դու կարծում ես, թէ որովհետեւ ինքդ մօտաւորապէս գիտես գիւղի անասունների ու խոտի քանակութիւնը, Արներն էլ ճիշտ գիտէ: Իսկ ինչ

վերաբերում է երկու աչքով կոյր լինելուն, նա իր պապից ու նախահօրից ոչինչ չպէտք է ժառանգած լինէր, եթէ այդպէս չլինէր:

Տանուտէրը պատասխանեց. դուք լաւ էք ծիծաղում, բայց ես վախենում եմ ձեր ցանկութիւնը կատարել:

Այդ խօսքի վրայ գիւղացիներն սկսեցին ծաղրել նրան ու ասել՝ որ նա թղլ ստամոքս ունի, բայց միւսնոյն ժամանակ նախագուշակում էին, որ եթէ մի տարի տանուտէր փայ՝ աւելի լաւ ստամոքս կունենայ և աւելի շատ կարող է մարսել:

Տանուտէրն ասաց ազնւութեամբ. ի՞նչ էք ուզում ասել դրանով:

Հիւգին պատասխանեց. աե՛ս, տանուտէր, սրանք այսպէս են հասկանում. երբ բամբակ մանողն ու երիտասարդ տղայքը փայտ են կտրում, նրանց ձեռքերը կոշտանում են ու ցաւում, բայց երբ նրանք շարունակում են այդ արհեստը, նրանց ձեռքերն էլ չեն կոշտանում ու ցաւում: Նրանց կարծիքով այդպէս կլինի և քեզ հետ, երբ քո նոր արհեստի մէջ էլ աշակերտ չես լինի: Նրանք իրաւունք ունին, հաւատա՛ ինձ, տանուտէր և արիացիր:

Այո՛, Հիւգին ճիշտ է ասում, անիծում էին միւսները: Մի տարուց յետոյ դու ա՛յնպիսի հաստ փոր կունենաս, որ ամեն բան մէջը կածես: Արա՛ ուրեմն՝ ինչ որ ասում ենք քեզ և կամենում:

Գիւղացիների համար միւսնոյն էր՝ թէ արդեօք նա ուղճում է այդ թէ ոչ, նրանք այնքան ժամանակ նրա ականջը տարան, մինչև որ խոստացաւ նրանց կամեցածը կատարել:

122.

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՆԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՍԿՋՐՈՒՆՔՆԵՐ

Ամբողջ գիւղում միմիայն Գերարուդի խրճիթն էր, որ չէր մասնակցում յիմարների վարած կեանքի անհանգստութեանն ու դժուարութեանցը:

Այդ իրողութիւնը բացատրելու համար պէտք է ասեմ, որ այս կինը հին տատերի նման իր կարճ որոշումները կամ սկզբունքներն ունէր, որ կարևոր եղած ժամա-

նակն իսկոյն իր տեղը գործադրում էր, այն ինչ ուրիշներն այդպիսի դէպքերում ժամերով ու օրերով մտածում էին՝ թէ ինչպէս անեն, թէև իրենք իրենց Գերարուդից աւելի ճարտար էին համարում:

Գերարուդի գլխաւոր սկզբունքները հետեւեալներն էին.

Ուրիշ գործում չխառնուել:

Չհասկացած բանի մասին չխօսել:

Ուրիշներին՝ չափազանց բարձր կամ չափազանց ցածր խօսակցութիւնից հեռու փախչել:

Աշխատել՝ սովորել այն, ինչ որ ամենից կարեւորն է: Մտքով ու սրտով միշտ ճիշտ տեղը լինել և ոչ ամեն տեղ:

Ում որ պարտական ես և ում որ սիրում ես՝ հոգուով և մարմնով պէտք է ծառայես:

Այսպիսի փոքրիկ ասացուածներն էին այս կնոջն առաջնորդում դէպի ընտանեկան և քաղաքացիական իմաստութիւնը, որի մասին գրքեր կարելի կլինէր շարադրել՝ եթէ կարելի լինէր այդ իմաստութեան հետ միաժամանակ գրքեր շարադրելու կարողութիւնն ևս ունենալ:

Ամբողջ գիւղի մոլորուած ու զայրացած ամբոխի մէջ այս կնոջ բերանից մի խօսք անգամ չէր դուրս գալիս, որին կարելի լինէր չար մեկնութիւն տալ, ոչ մի խօսք, որով կարելի լինէր գործի մէջ խառնել, ատել կամ ծաղրել նրան:

Բուդիի երեխաներն այժմ համարեա՝ թէ ամեն օր նրա մօտ էին և օրէցօր սովորում էին իրենց և իրենց շուրջն եղածի վրայ աւելի ու աւելի ուշադրութիւն դարձնել: Մանելու և կարելու ժամանակ Գերարուդը նրանց սովորեցնում էր նոյնպէս համարել ու հաշուել: Համարելն ու հաշուելը մտքի կանոնաւորութեան հիմքն է—այս այն կարծիքներից մեկն էր, որ Գերարուդն ամենից եռանդով հաստատում էր և որոնք նրա դաստիարակութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունէին—նրա մեթոդը հետեւեալն էր. նա մանելու և կարելու ժամանակ երեխաներին համարել էր տալիս ասեղի ու թելի անցքերը յետ ու առաջ, պատուիրում էր աւելացնել ու պակասացնել:

Երեխաներն այս խաղի ժամանակ միմեանց հետ մըրդուրց էին՝ թէ ո՞վ աւելի շուտ և ճիշտ կանէ. երբ հազ-

նում էին, սկսում էին երգել. իսկ երեկոներն ու առաւօտ-
ները Գերարուզը նրանց հետ կարճ աղօթքներ էր ասում
նրա ամենասիրելի և ամենից առաջ սովորեցրած աղօթքը
հետեւեալն էր. «Ո՛վ Դու երկիւղած Աստուած, աղբիւր ամեն
շնորհների. առանց Քրիստոսի ոչինչ չկայ: Քեզնից ենք ստա-
ցել ամեն բան: Առողջ մարմին տուր ինձ և այդ մարմնի մէջ
թող հոգին անապական, խիղճը մաքուր լինի»:

123.

ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆԻ ՄԻ ՀԱՅՈՒԱՄ

Ես շատ սիրով կցանկանայի այս կնոջ մասին շատ խօսել,
բայց շատ բիչ բան գիտեմ նրա մասին ասելու. ընդհակա-
ռակը շատ պէտք է խօսեմ ստահակների մասին:

Ուրիշ տեսակ էլ չի կարող լինել. որտեղ ամեն բան
ծոււր և յիմար ընթացք է բռնում, այնտեղ ամեն ընդհակա-
ռակ էլ մի բան է պատահում. իսկ որտեղ ընդհակառակը ամեն
բան լաւ ու կանոնաւոր է, հինն երկար է շարունակում
և գոյութիւն ունենում: Ընթերցող, այժմ յիշում եմ մի
բարեպաշտ հոգևորականի այն խօսքերը, որ արտասանեց մի
քաջ ու խաղաղ մարդու դամբարանի վրայ, շրջապատուած
ամեն տեսակ մեծամիտ ու անհանգիստ մարդկանցով: Նա ասաց.

Երանի՛ այն մարդուն, որի մահուանից յետոյ վրան
շատ չեն խօսում: Երանի՛ նրան, եթէ նրա ետեւից աղքա-
տի լուռ արտասուքն է թափւում. երանի՛ նրան, եթէ մա-
հից յետոյ նրա կնոջ, որդու, բարեկամի, ծառայի սրտից
արիւն է կաթում: Բայց եթէ նրա դագաղի ետեւից հաղա-
րաւոր բերաններ են բացւում և ամեն տեղ նրա վրայ խօ-
սում, ես կասկածանքով հետաջօտում եմ՝ թէ արդեօք նրա
մահուանից յետոյ նրա կնոջ ու որդու սրտից էլ արիւն
է կաթում. թէ արդեօք նրա բարեկամն ու ծառան էլ լա-
լիս են՝ որ նա այլ ևս չկայ: Եւ հաղար անգամ դրանց
բոլորի աչքերը ցամաք եմ տեսել:

124.

ԱՅՆ ԿՆՈՋ ՊԱՅԿԵՐԸ, ՈՐ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻ ՑԻՊԱՐ ԶԻ ԿԱ-
ՐՈՂ ԼԻՆԵԼ

Ընթերցող, ես ուզում եմ այնուամենայնիւ այս կնոջ
նկարագիրը տալ բեզ, որ կենդանի կերպով ներկայանայ քո

աչքին և նրա խաղաղ ու հանգարտ գործունէութիւնն ընդ-
միշտ անմոռաց փայլ բեղ համարւոյ Ինչ որ ասելու եմ՝ թէ և
չափազանց է, բայց չեմ քաշուում ասելու:

Աստուծոյ արևը առաւօտից մինչև երեկոյ իր ուղիով
է գնում: Բո աչքը նրա քայլերից ոչ մէկը չէ նկատում և
ականջդ էլ չէ լսում նրա ընթացքը. բայց նրա մայր մըտ-
նելու ժամանակ գիտես, որ կրկին կծագէ ու կնեղ-
գործէ շարունակ՝ երկիրը տաքացնելու, մինչև որ պտուղ-
ները հասունանան:

Ընթերցող չափազանց է, ինչ որ ասում եմ, բայց
չեմ քաշուում ասելու:

Երկրի վրայ ճանապարհորդող այս մեծ մօր պատկերը
Գերարուդի և այն ամեն կնոջ պատկերն է, որ իր բնակա-
րանը Աստուծոյ սրբութիւն է դարձնում և մարդուն ու
որդոցը երկնքի արքայութեան արժանացնում:

125.

ԱՐՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆԲԸ

Բայց նա միայնակ չէ. Արները Նոյնպէս երկրի վրայ
պտտող սիրելի արևի ճանապարհով է գնում, այն կնոջ ճա-
նապարհով, որ իր մարդուն ու որդոցը երկնքի արքայու-
թեան է արժանացնում:

Այս օրերս նա համարեմ ամեն երեկոյ ձիով գալիս
էր համայնքի այն արօտատեղին, որ ուղում էր բաժանել.
նա չհանգստացաւ, մինչև որ լաւ ուսումնասիրեց հողի պո-
կորը. նա մինչև անգամ տանն էր թողնում իր սիրելի
շունը, որին ուրիշ ժամանակ միշտ հետն էր վերցնում, որ
իրեն չխանգարէ ու մի վայրկեան անգամ գործը յետաձգել
տայ:

Հարկւր անգամ նա կապել էր իր ձին ցանկապատերի
ու մացառների վրայ և ոտքով անցել ճահիճների ու փո-
սերի միջով՝ հողի այդ կտորը հիմնաւորապէս ճանաչելու
մտքով: Նա ամեն մի անկիւնը լաւ դիտում էր. և համեմա-
տում ամբողջի հետ: Եւ իզուր չարեց այդ: Սարի ստորո-
տում, արօտի այն մասում, ուր համարեա մարդու ոտք չէր
դիպել, նա ջրի երեք ակունք գտաւ: Այդ աղբիւրների
շուրջը բուսած էր ջրկոտիւմ և վերոնիկէ. աղբիւրի շուրջը

գետինը սև աղմից էր և շատ հաստ ու մեծ բոյսեր կային վրան: Նա իր ձեռքով չափեց նրանց դիրքի բարձրութիւնն և այն ծանծաղուտները, որոնք կարող էին այդ ջրով որոգուել և կրկնակի ուրախութիւն զգաց: Նա շարունակ ամեն երեկոյ գալիս էր արօտը, մինչև որ ծրագրեց ու որոշեց՝ թէ ամեն մի անկիւն ինչպէս կարելի է արդիւնաւորել, մինչև ո՛ւր կարող են հասնել աղբիւրները, որոնցով կարելի կլինէր լաւ արօտատեղեր առաջացնել: Թէ ո՞ր հողը կ'աւելի երկրագործութեան համար և որը պէտքական կլինի միմիայն եղէգն ու անտառ տնկելու համար: Յետոյ իր ամենօրեայ որոշումները գրի էր անցնում, մինչև որ այդպիսով իր ծրագիրը վերջացրեց:

126.

ՆՐԱ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՎԱՐՉԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այդպէս է հայրը պարտիզում իր որդոց համար մարգեր որոնում, որ նրանք այնտեղ ծաղիկներ, կաղամբ, բանջար ու ծառեր տնկեն: Նա ցոյց է տալիս նրանց կակաչի ու շուշանի տեղը, հասարակ կաղամբի և ընդակաղամբի, տունկերի ու պտղատու ծառերի տեղը և հոգւով ուրախանում է այն բոլորի համար, որ միանգամ պէտք է այնտեղ տնկեն ու ցանեն իր սիրելիները: Ա՛խ, նա ուրախանում է դեռ օրօրոցում պառկած մանկան, ծծկերի և դեռ ապագայում առաջ եկող սերնդի վրայ. և զգում է, որ իր մանուկները Աստուծոյ մանուկներն են, և որ այդին իրենք չէ, այլ ինքը հայր է, որ նրանց տայ, կատարեւագործ է և իր ունեցածը թողնէ նրանցը և նրանցն էլ սովորեցնէ օգտուել և գործագրել ստացածը և ապա կրկին իրենց որդոցը թողնել:

Այս էր զգում այժմ Արները: Արտասուքի կաթիլները գլորունցին նրա պտերի վրայից՝ երբ, երեկոյեան հովին, մի վշշացող ջրվէժի մօտ բուսած բարձրաբերձ կաղնիների տակ՝ նա զգաց գահերի վրայ բազմող և ամենաչքաւոր խըրձիթների հօր ուրախութիւնն ու պարտականութիւնները: Նա դանդաղ բշտում էր իր ձին հէնց նոր մայր մանող արեւի դիմացը. ձեռքն ու սանձը գոգն էր դրել, աչքն երկինք ձգել. նրա սիրտը մարդկանց հօր մօտ էր:

Թէրէզան իրենց մեծ դրան առաջն եղող անտառակի

մէջ դիմաւորեց նրան և ամբողջ գիշերը խօսակցութեան նիւթ եղաւ իշխանների ու ազնուականների վիճակն ու կացութիւնը: Արների՝ Թէրէզային ուղղած վերջին խօսքն այս էր.

Աստուծոյ տուած օրէնքն իշխանների ու ազնիւների համար հետեւեալն է. նրանց հարստութիւնն ու պետութիւնն իրենցը չէ, այլ նրանք իշխաններ ու ազնիւներ են, որպէս զի իրենց ժողովրդին տան՝ ինչ որ կարող են տալ նրանց, ապահովացնեն ու կատարելագործեն և միւսոյն ժամանակ սովորեցնեն նրանց իրենց սաացածը գործագրել, օգտուել նրանից և որդոցը ժառանգութիւն թողնել:

Արներն ու Թէրէզան օրհնեցին իրենց վիճակը, գըրկեցին զաւակներին և Աստուծոն խնդրեցին, որ նրանք էլ մարդասէր լինին, իշխանների ու ազնիւների համար Աստուծոյ սահմանած օրէնքն ընդունեն և հետեւեն դրան մանկութիւնից սկսած՝ մինչև իրենց մահը:

127.

ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ ՄԻԵՒՆՈՅՆ ԺԱՄԻՆ

Այդ Գերարուդի և Արների ուղիներն էին. բայց դրանցից պակաս ազնիւ ու գեղեցիկ չէր իրենց քահանայի շաւիղը՝ նա դեռ շարունակ աշխատում էր խեղճ տանուէրի հոգեկան վերածնութեան վրայ:

Տանուաւէրն իր պաշտօնակից իշխանների խտաբորտութիւնը կայրերլէդերի պատմութիւնից իմանալով՝ առաջուանից աւելի կոտորած էր: Թէև քահանան յաճախ միտիւթաւում էր նրան, բայց այժմ նրա հոգու մէջ շատ խորն էր թափանցել այն միտքը, որ այլ ևս ոչոք ցաւակից չէ իրեն և ինքն արժանի էլ չէ, որ մարդիկ աւելի ցաւակցութիւն զգան դէպի ինքը: Այն օրուանից՝ նա շատ անգամ արտասուքն աչքին նստած էր լինում քահանայի սենեակում և յաճախ հրաժարւում էր քահանայի առաջարկած գինին խմելուց: Այդպէս ախուր նստած էր նա քահանայի մօտ նա՛մանաւանդ վերջին հինգշաբթի օրը. քահանան էլ ախուր ու մտածմանց մէջ էր ընկղմել՝ թէ ի՞նչպէս գոհացնէ նրան ու հանգստացնէ, բայց ինքն էլ չգիտէր ճիշտը թէ ի՞նչ պէտք է անէ: Հէնց այդ ժամանակ եկաւ Հիւբէլբուդին՝ քա

հանային ասելու, որ ինքն էլ երկար չի կարող սպասել, պէտք է խօսէ տանուների հետ և նրան հաղորդէ, ինչ որ իր մեծ մայրը մահուան անկողնում իրեն հրամայել էր և ինքն այժմ կարող է և կամենում է նրան օգնել:

Քահանայի սիրտը թեթևութիւն ղգաց՝ տեսնելով Հիւբէլրուդիին և նրա հետ խօսելուց յետոյ շնորհակալ եղաւ Աստուծոյ, որ նրա Ամենակարող ձեռքն օգնութեան հասաւ իր սին խօսքերին և ապա Բուդիին ևս շնորհակալութիւն յայանց, ասելով թէ ուրախ է, որ ինքը երբեք չզղջաց այն խոստմունքի համար, որ հէնց այժմ էլ արեց խեղճ տանուների վերաբերութեամբ:

Բուդի: Ո՛չ, Աստուած է վկայ ո՛չ, մի՛ վախենաք, հարկաւ ես չեմ զղջայ:

Քահանան: Այն ժամանակ ես էլ արգելք չեմ լինի քեզ:

Յետոյ երկուսն էլ միասին տանուների մօտ գնացին:

128.

ԲԱՐՈՒԹԵԱՄԻ ԵՒ ԵՐԿԻՒՂՈՎ ԱՒ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Տանուների արտաքինից արդէն երևում էր, որ նրա ներքին վրդովմունքն ու արտաքին թշուառութիւնն ազդել էին վրան: Նա նստած էր այնտեղ՝ գլուխը ձախ ձեռքի վրայ յենած և միայն մի փոքր շարժում արաւ՝ տեսնելու թէ ո՛վ է գալիս:

Նա ամբողջ մարմնով սառածի նման էր. Հիւբէլրուդիին տեսնելով՝ նրա աչքերն ու բերանը մի առ ժամանակ անշարժ մնացին:

Աերջինս նկատեց այդ ու ասաց քահանային, ինչ տեսնելը՝ նրա վրայ վատ ազդեցութիւն է անում, երանի չգայի կամ թէ առաջուց նրան իմաց տուած լինէի:

Ո՛չինչ, ո՛չինչ, ուրախ եմ, որ եկել ես, պատասխանեց տանուաւորը. բայց ամբողջ մարմնով դողաց և ուզում էր վեր կենալ:

Այժմ կերթամ և մի ուրիշ անգամ կգամ, ասաց Բուդիին:

Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց տանուաւորը, մի՛ ալստեղ, մի՛ ալս ասելու ժամանակ նա դողալով վեր կացաւ տեղից,

յանկարծ ընկաւ Բուդիի ոտքերն և համարեա՝ անհասկանալի կերպով կովմացնում էր. ի սէր Աստուծոյ, ի սէր Աստուծոյ, ներիւր ինձ:

Ի սէր Աստուծոյ, ի՞նչ ես անում, խեղճ գլխիդ չէ՞, ասաց Բուդին և ուզում էր երկու ձեռքով բարձրացնել նրան, բայց իղճւր Յանուտէրը չէր կամենում վեր կենալ և շարունակ ձեռքերը կցելով՝ ներողութիւն էր խնդրում:

Ի՞նչ անեմ, որ նա կրկին գիտակցութեան գայ և վեր կենայ, ասաց Բուդին բահանային.

Քահանան. Վեր կաց, տանուտէր, նա քեզ ներել է: Բուդի. Աստուած իմ, աւելի քան ներել եմ, ի սէր Աստուծոյ, վեր կաց:

Քահանայի և Բուդիի օգնութեամբ տանուտէրը ոտքի ելաւ:

Բուդի. Ցաւում եմ՝ քեզ անհանգստութիւն պատճառելու համար:

Տանուտէր. Մեղաւորը դու չես, իմ անհանգստութիւնն ինձնից է:

Բուդի. Ե՛ս եղայ պատճառը և սիրով կցանկանայի, որ այդպէս չլինէր:

Տանուտէր. Աստուած իմ, դու չես մեղաւորը, այլ միայն իմ չար խղճմանքը. երբ դուռը բաց արիր, կարծում էի թէ մայրդ էլ ետեւիցդ գալիս է:

Բուդի. Դու գիտես, որ նա մեռաւ:

Տանուտէր. Ի հարկէ գիտեմ, բայց ես ուրիշ տեսակ չէի կարող երեւեակել և հէնց այժմ էլ ինձ այնպէս է թրւում, թէ նա աչքիս առաջն է կանգնած:

Բուդի. Նրան հանգիստ թողնենք. եթէ Աստուած կամենայ, այժմ նա լաւ վիճակի մէջ է:

Տանուտէր. Նրա համար հարկաւ լաւ էր, որ մեռաւ. բայց, Աստուած իմ, ինձ համար այդպէս չէ:—Երանի՛ր թէ մի վայրկեան գոնէ կենդանի լինէր այժմ—Այնպէս չէ՞ Բուդի, նա մինչև իր վերջին շունչը գանգատւում էր Աստուծուն՝ իմ արարքի պատճառով:

Բուդի. Ձե՛ր ես այդպէս կարծում:

Տանուտէր. Ո՛չ, զուր չէ, հէնց այժմ էլ աչքովս տեսնում եմ, թէ ի՞նչպէս նա մահուան անկողնում Աստ-

ծուռ գանգատուում է իմ մասին և վրէժխնդրութիւն աղաղակում: Ես անցնում եմ նրան՝ թէ ի՞նչպէս գանգատուելով ու վրէժխնդրութեան աղաղակներով էր գերեզման մանում և մեռած ժամանակն էլ — մեռած ժամանակ — իր զգուանքն էր արապալաւում դէպի ինձ, որովհետեւ այդ զգուանքի արապալաւութեամբ փէց նա իր վերջին շունչը:

Քահանան: Ո՛չ, տանուտէր, փառք և շնորհակալութիւն Ասածուն յաւիտեան. Կատարինայի մահուան անկողինը բո կարծածի նման չէր: Նա իր վերջին ժամերին բեզ համար էր աղօթում, բեզ ներում և հոգուդ ու մարմնիդ ամեն բարիք ցանկանում:

Տանուտէրը նայում էր նրան բաց, չռած աչքերով և առանց խօսելու ցոյց էր տալիս, որ հաւատ չէ ընծայում բահանայի ասածներին:

Քահանան նկատեց այդ ու ասաց կրկին. տանուտէ՛ր, ասածներիս մասին մի՛ կասկածիր. Բուդին իսկապէս միայն նրա համար է եկել, որ յայտնէ բեզ իր մօր՝ մահուան անկողնում տուած հրամանը:

Բուդի: Այո՛, տանուտէ՛ր, գիտեմ՝ կուրախանաս՝ եթէ նոյն իսկ նրա խօսքերն ասեմ:

Տանուտէր: Ասա՛, ասա՛:

Բուդի: Նա ասաց. երբ մեռեմ ու թաղուեմ, գնա՛ տանուտէրի մօտ և ասա նրան, որ ես հաշտուած սրտով եմ մեռնում և Ասածուն աղօթում եմ, որ նա լաւ լինի և մեռնելուց առաջ ինքնաճանաչողութեան գայ:

Տանուտէրը մի վայրկեան մնաց անխօս կանգնած, արատաւաբար հոսում էր նրա աչքերից. յետոյ ասաց. թող Աստուած հատուցանէ նրան յաւիտենականութեան մէջ: Նա ինձ բարութիւն արեց, ես չարութեամբ պատասխանեցի. — Մի քանի վայրկեանից յետոյ աւելացրեց կրկին. Աստուած նրա աղօթքը լսեց և ինձ պնդպիսի հանգամանքների մէջ դրեց, որ ես ինքնաճանաչողութեան կգամ, եթէ ամենասնարգ մարդը չեմ ուղղում լինել: — Մի վայրկեան կրկին լռութիւն տիրեց. տանուտէրն ընդհատեց այդ լռութիւնն ու ասաց. Բուդի, ես պէտք է էլի հարցնեմ, ճիշտ գիտե՞ս արդեօք, թէ որ օրն ասաց մայրդ այդ խօսքերը:

Բուդի: Իր մահուան օրը:

Տանուտէր: Իր մահուան օրը:

Րուղի: Այո՛:

Տանուտէր: Ի՞նչ առիթով յիշեց նա ինձ իր մահուան օրը:

Րուղի: Ճիշտ այն ժամանակն էր, երբ դու մեր տանը մօտենալով՝ յայտնեցիր ինձ թէ եկեղեցւոյ բակի շինութեան վրայ պիտի աշխատեմ:

Տանուտէր: (Նկատելի շարժումով ու բուռն կերպով) այն ժամանակն է՞ր:

Րուղի: Այո՛, բայց ինչո՞ւ ես այդպէս բուռն կերպով հարցնում:

Տանուտէր: Եթէ այն ժամանակն էր, նշանակում է որ նա իմ երկիւղիցն է վախճանուել:

Րուղի: Ո՛չ, այդպէս չէ՛:

Տանուտէր: Ասա՛, ինչ որ կամենաս. ես այնպէս լա՛ւ եմ յիշում, որ կարծես թէ այս րոպէիս է պատահում: Ես դեռ այնտեղ էի կանգնած, երբ երեխադ դուրս եկաւ և քեզ ասաց թէ նա վախճանուեց:

Րուղի: Նրա սիրտը գնացել էր և շուտով կրկին յետ եկաւ:

Տանուտէր: Կրկին յետ եկա՞ւ:

Րուղի: Ճիշտ այդպէս:

Տանուտէր: Այն ժամանակ անշուշտ իմ գալն է եղել նրա ուշագնաց լինելու պատճառը:—Ճշմարիտն ասա՛, ես արդէն գիտեմ այդ:

Բուդին չգիտէր թէ ի՞նչ պատասխանէ և քահանային նայեց: Քահանան ասաց, որ միմիայն ճշմարիտն ասէ:

Րուղի: Աստուած է վկայ, որ ճշմարիտը կ'ասեմ. այո՛, նա քո գալն իմանալով վախեցաւ, որովհետեւ կարծում էր թէ գալիս ես ինձնից փող պահանջելու. նա գիտէր, որ ես փող չունէի:

Տանուտէր: Այդ պատճառով նա ուշագնաց եղաւ, Աստուած իմ, Աստուած իմ, այն էլ իր մահուան օրը:

Րուղի: Այժմ մոռացութեան տուր պոյ, տանուտէր, և միւսի վրայ մօտծիր: Ես հազիւ թէ նրանից հեռացել էի՝ քեզ մօտ գալու, նա սկսեց ինքն իրեն քո մասին խօսել և պարզ ու հասկանալի կերպով ասաց. Աստուած այնպէս

է կարգադրել, որ դու իր մահուան ընկերն էլ նրա պատուհանի տակը լինէիր, որպէս զի ինքը կարողանայ իր ոխն ու բէնն էլ ճնշել և բեզ համար աղօթել:

Տանուտէր: Ո՞րտեղից գիտես այդ, քանի որ դու ինձ մօտ եիր:

Րուղի: Բուդէլին նրա մօտ էր, նա՛ ինձ ասաց:

Տանուտէր: Բայց ինչո՞ւ ուշագնաց եղաւ:

Րուղի: Նա լսեց քո բարձրաձայն խօսակցութիւնն ու վախեցաւ:

Տանուտէր: Ո՞վ Աստուած իմ:

Րուղի: Նա արդէն մեռնելու չափ թղլ էր և գրեթէ մահուան տագնապի մէջ:

Տանուտէր: Իսկ այն, ինչ որ առաջ ասացիր՝ ուշագնաց լինելուց յետո՞յ ասաց:

Րուղի: Մօտ երեք ժամ յետոյ:

Տանուտէր: Եւ նա ուշագնաց լինելուց յետո՞յ էլ ինձ ներեց:

Րուղի: Այո՛, ի հարկէ, տանուտէր:

Տանուտէր: Ինչ հրէ՛շ էի ես. երանի՛ թէ քո և բոլոր մարդկանց առաջ գետինը մտնէի:

Րուղի: Այդ ի՞նչ է նշանակում:

Տանուտէր: Ել ինչո՞ւ ես հարցնում. ինքդ լսեցիր թէ ետեւիցդ ի՞նչ ասացի, երբ երեխան յայտնեց թէ նա մեռաւ և դու էլ տուն վազեցիր:

Րուղի: Ո՛չ, ես չլսեցի, և երկիւղից էլ չէի կարող հասկանալ ինչ էլ որ ասէիր:

Տանուտէր: Այժմ կասեմ բեզ:

Րուղի: Վարիք չկայ:

Տանուտէր: Ո՛չ Բուդի, ես կասեմ, պէտք է ասեմ: Դու պէտք է իմանաս թէ ի՞նչպիսի հրէշ եմ ես և թէ հէնց այն վայրկեանին, երբ նա ինձ ներում ու ինձ համար աղօթում էր, ես ի՞նչ չար ու զզուելի բան արի:

Րուղի: Լռի՛ր, ինչ որ ասացիր՝ միւսնայն է, այժմ իմ և քո սիրտն էլ մի՛ ծանրացնի:

Տանուտէր: Չե՛մ կարող լռել և չե՛մ կամենում լռել. դու պէտք է իմանաս այդ. Այն վայրկեանին ես քո ետեւից

աղաղակեցի. մնաս չէ, եթէ այդ ձեր պառաւ կախարդը մեռնէ:

Րոտլի: Մի՞թէ կարողացար պոպիսի բան ասել:

Տանուտէր: Ասացի:

Րուդրի աչքից արտասուեք կաթեց և մի վայրկեան ու-
չինչ չկարողացաւ ասել:

Իսկ տանուտէրը շարունակեց. ես արժանի չեմ, որ
ինձ ցաւակցեն. և շատ էլ արդարացի է, որ ամբողջ գիւ-
ղում ինձ այլ ևս ոչ ոք մի կտոր հաց չէ տալիս և ոչ էլ
ցանկանում են տալ:

Այժմ քահանան սկսեց խօսել ու ասաց. տանուտէր,
երկնքումն ապրող Էսկը մեր կարծածից մեծ է: Աստուած
մեզ մեր մեղքերով չէ դատում և մեր չարագործութեանց
փոխարէն հատուցանում: Փառաքանի՛ր Տիրոջ անունը: Նրա
ողորմութիւնը մեծ է և նա օգնութիւն ուղարկեց քեզ քո
անօգնական ժամերին: Բո շնորհիւ դժբաղդացածների ձեռ-
քով է նա ծերութեանդ ապրուստը տալիս:—Աւեր կաց այժմ,
տանուտէր, և լսիր թէ ի՞նչ եմ ասում քեզ: Այս մարդը,
որի աչքերը դեռ ևս արտասուքով լի է՝ իր մօր մահուան
տագնապի միջոցին քո կողմից նրան ուղղած սարսափելի խօս-
քի պատճառով, բարի Րուդին, որին դու այնպէս թշուա-
ռացրիր, քո բարեկամ է ուղում լինել քանի որ կենդանի
ես, և իր կարողութիւնը, որ այնքան երկար ժամանակ նը-
րանից խել էիր, եղբայրաբար քեզ հետ բաժանել: Մտածիր,
տանուտէր, նա իրաւունք է տալիս քեզ, որ քանի կենդանի
ես, կարող ես նրա արօտից ամեն տարի մի կովի ամառուայ
և ձմեռուայ պաշար խոտ վերցնել:

Րուդին հաստատեց քահանայի ասածն ու աւելացրեց.
այդ իրաւունքը կարող են վայելել դրանք՝ քանի որ ինքն
ու իր ամուսինը, կամ թէ երկուսից մէկը կենդանի է:

Տանուտէրը խօսել չէր կարողանում. այդ արդէն չա-
փազանց էր նրա համար: Նա կմկմալով խօսքեր էր արտա-
սանում ո՛չ թէ շնորհակալութիւն յայտնելու, այլ արտա-
յայտելու համար թէ ի՞նչպէս անարժան է ինքը, և թէ
ի՞նչ սարսափելի յանցանք է գործել ինքը նրանց դէմ. և
այնպիսի դրութեան մէջ էր, որ քահանան և Րուդին օրը-
սանց ցաւակից էին նրան:

«ԵՐԿՆԻՑ ԿԱԹՈՒՆԵՐ»

Այնուամենայնիւ այս դէպքի վրայ նա իրան զօրացած ու թարմացած էր գգում. իսկ նրա ամուսինն ընդհակառակը բոլորովին ընկճուած էր՝ իրեն պատահած տխուր թիւնից ու երկիւղից և տարաբաղդաբար Տրոյֆանգի ձեռքն ընկաւ:

Այս բժիշկը նրան տուեց իր «երկնից կաթիլներ»-ից, որ դեռ իր պապի ժամանակ «գահճի կաթիլներ» էին կոչուում: Բայց երբ իր հայրը պատուաւոր ձանաչուեց, նա այլ ևս այդ դեղը չէր կամենում նախկին անունով ծախել և անուանեց «երկնից կաթիլներ». այն ժամանակից սկսած այդ դեղը շատ գործածական էր մարդկանց ու անասունների համար: Երբ տանուտէրի կինը Տրոյֆանգին իր ցաւը յայտնեց, նրա առաջին խօսքն եղաւ. կեռասաջուր տուր ինձ, այնպէս ծարաւ եմ, որ խօսելուց առաջ մի բան պէտք է խմեմ:

Նա տուեց ըմպելիքն ու ընդարձակ սկսեց պատմել իր կարիքը:

Բժիշկը պատասխանեց՝ երբ շիշը գրեթէ դատարկել էր. ինչ հարկաւոր է այդքան շաղկրատութիւնը. եթէ դու մի խօսք էլ չասէիր, ես դարձեալ կիմանայի թէ ինչդ է ցաւում. եթէ կէս օր էլ խօսելու լինիս, նոյնը կլինի: Լեարդի հիւանդութիւն ունիս, ժամանակ է օգնելու, որովհետեւ լեարդդ կիսով չափ փթած է. եթէ շուտով միջոցներ ձեռք չառնենք հիւանդութեան առաջն առնելու, բերանդ այնպէս կփակուի, որ այլ ևս չի բացուի: Բայց քեզ մի այնպիսի բան կուղարկեմ, որ արդէն շատ իշխանների, հոգևորականների ու պարոնների լեարդեր է բժշկել, նոյն իսկ եթէ նրանց լեարդից կէս աբասու չափ էլ առողջ տեղ մնացած լինէր. սառանան պէտք է խանգարէ, որ իմ դեղը քեզ էլ չօգնէ: Բայց այնպէս պէտք է խմես, ինչպէս որ կուղարկեմ և առաջուց էլ ասում եմ, որ անուշեղէն չէ, այնպէս կայրէ, որ կկարծես թէ դժոխքից է բերուած. բայց չարը չարով կհալածուի: Երկու ժամը մի անգամ մի գդալ խմիր՝ մինչև որ վերջանայ, յետոյ արդէն կլաւանաս:

կաթիլները ներգործութիւն ունեցան և դժուրի սա-
տանայի նման տաքացրին նրա բերանը. նա այնպիսի տաքու-
թիւն զգաց, որ կարծես թէ սաստիկ ջերմ ունենար: Դեղը
գործածելու ժամանակից նրա շնչառութիւնն ակնյայտնի
կերպով հետզհետեւ ծանրանում էր. նա առաջուայ նման այլ
ևս չէր կարողանում քնել և աւելի սաստիկ կրծքացաւ էր
զգում. առաջուայ պէս էլ չէր քրտնում: Բայց խեղճ բո-
լորովին մտքովն էլ չէր անցկացնում, որ այդ բոլորի պատ-
ճառն գերկից կաթիլներն են, ընդհակառակը որքան աւելի
ծանրանում էր իր հիւանդութիւնը, նա աւելի ճշտու-
թեամբ էր կատարում գաթիլներ տուղի պատուէրները:

130.

ԱՅՆ ԵՐԿՈՒ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ, ՈՐՈՆՔ ԻՐԵՆՑ
ՉԳԻՏԵՑԱԾ ԲԱՆԵՐԸ ՑԱՍՆ ՕՐՈՒԱՅ ՄԷՋ ՍՈՎՈՐԵՑԻՆ ԵՒ
ՓՈՐՉԵՑԻՆ

Տանուտէրը տեղեկութիւն ստանալով իր ամուսնու հի-
ւանդութեան մասին, բահանային խնդրեց, որ իրեն թոյլ
տայ մի օրով տուն գնալու: Քահանան սիրով թոյլ տուեց և
խոստացաւ Արնրի առաջ պատասխանաւորութիւնն իր վրայ
առնել:

Եթէ տանուտէրը մեռելներից յարութիւն առնէր՝ այն-
պէս յանկարծակի չէր կարող բերել իր կնոջը. նրան տես-
նելու ուրախութիւնն այնչափ մեծ էր, որ խեղճ կինը
սկզբումը չէր կարողանում խօսել: Մի վայրկեան երկուսն
էլ լալիս էին և երկար ժամանակ անցաւ, մինչև որ կարո-
ղացան մէկ մեկու հարցնել՝ թէ ի՞նչպէս են անցկացրել ի-
րենց օրերը: Բայց հետզհետեւ հանգստանալով՝ համարեա
թէ ամբողջ գիշերը միմեանց պատմեցին բոլոր պատահա-
ծները:

Տանուտէրն առաջ պատմեց թէ բահանան ինչպէս լաւ
է վարւում իր հետ և ինչպէս սիրով թոյլ է տուել՝ այս
գիշեր տուն գալ. յետոյ հարցրեց. դու ի՞նչպէս ես, կին.
այս տան օրուայ մէջ դու շատ ես նիհարել:

Տանուտէրի կինը: Ի՞նչպէս կարող էր այլ կերպ լի-
նել: Եթէ Աստուծոյ կամքն այդպէս է, ես շուտ նրա մօտ
կլինեմ:

Տանուտէր: Այդ մի ցանկանար. եթէ Աստուած կամենայ, պսուհեաւ աւելի լաւ կլինի մեր բանը:

Տանուտէրի կինը: Ո՛հ ամուսինս, սրտով ցանկանում եմ, որ այդպէս լինի քեզ էլ ու ինձ էլ, բայց ինչ վերաբերում է նրան՝ թէ պսուհեաւ մեր բանը լաւ կլինի, լսել անգամ չեմ կարող: Մեր ժամանակն անց կացաւ. պսուհեաւ մեզ սպասում է միայն վիշտն ու թշուառութիւնը:

Տանուտէր: Գիտեմ, բայց յոյսներս Աստուծոյ վրայ դնենք և համբերութեամբ տանենք:

Տ. կինը: Միշտ մի կուրանա և մի հաւատա, որ դու երբ և իցէ համբերութեամբ կտանես ծանր վիշտդ:

Տանուտէր: Դու կարծում ես թէ ես էլի այն հին Հումէլն եմ:

Տ. կինը: Հապա ուրիշ ի՞նչպէս կարծեմ:

Տանուտէր: Որ ես այլ ևս այն չեմ:

Տ. կինը: Գոնէ իմ սպասածից աւելի խաղաղ ու հանգիստ եկար առնու. ես հաստատ համոզուած էի, որ երբ առն դառնաս, կառաղած գազանի պէս կմոլեգնես:

Տանուտէր: Այն օրից, երբ քահանայի ձեռքի տակն եմ, հին կատաղութիւնս անցաւ:

Տ. կինը: Մի՛թէ կարելի է այդ:

Տանուտէր: Կի՛ն, ես մարդ չպէտք է լինէի, որ նրա ձեռքի տակ չսանձահարուէի: Նա թող է տալիս խօսել ինչ որ կամենաս և յետոյ ցոյց է տալիս որ սխալուում ես: Բայց նա ամենահաստատուն բաներն անգամ հանում է մարդու մաքից: Առաջ ես կարծում էի միշտ՝ թէ ինձ պատահած ամեն անյաջողութիւնների համար ուրիշներն են մեղաւոր և երբեք մաքովս չէր անցնում, որ ես ամենից շատ սխալներ եմ անում և այդ պատճառով հարիւր անգամ խենթի նման անմեղ մարդկանց վրայ եմ յարձակուել կատաղաբար:

Տ. կինը: Ա՛խ, դու միշտ այնպիսի մարդիկ ունէիր շուրջդ, որ իրենց խաղով էին պար ածում քեզ և չէին թող տալիս, որ ինքդ հանգիստ մտածես գործի մասին:

Տանուտէր: Այժմ էլ այդպէս չի լինի և ես հանգիստ ու խաղաղ կմեամ իմ սենեակում:

Տ. կինը: Այժմ այդ դժուար էլ չի լինի. բացի

գուժականներից էլ ոչ ոք ռաբ չի կոխի մեր բնակարանը:

Տանուտէր: Այդ դժբաղդութիւն չի լինի մեզ համար:

Տ. կինը: Տա՛ Աստուած, որ դու միշտ այդպէս ասես:

Տանուտէր: Հաւատա՛ որ այդպէս կլինի:

Տ. կինը: Սիրով հաւատում եմ, բայց էլի վախենում եմ:

Տանուտէր: Ես չեմ պարսաւում բեզ:

Տ. կինը: Բայց գիտե՛ս թէ այս ժամանակի ընթացքում ո՛վ աւելի սիրով վարուեց ինձ հետ ու օգնեց ինձ:

Տանուտէր: Ո՛րտեղից պէտք է գիտենամ այդ:

Տ. կինը: Հասն Աիւսաը քո բանասիրելու օրից ամենայն երեկոյ գալիս էր մօտս՝ մխիթարելու և օգնելու ինձ: Նա ինձ համար փայտ էր կտորում, ջուր բերում և անում էր այն ամենը, ինչ որ կարող էր և ես կամենում էի: Նա շատ աշխոյժ էր և ասում էր, որ ինքն այժմ նսյում է արևին, լուսնին և աստղերին, որովհետև ամեն մարդ իր իրաւունքը ձեռք բերեց և ճշմարտութիւնը յայտնուեց: Նա հարկը անգամ ձեռքերը կցել է ու ասել. Աստուած է վկայ, որ քո մարդու բանը վատ չի լինի, նրա համար էլ լաւ է, որ ամեն բան յայտնուեց և եթէ Աստուած կամենայ, նա այժմ կփոխուի, իսկ եթէ այդպէս չլինէր՝ նա երբէք չէր փոխուի: Յետոյ Հիւբէլրուդին ու Գերարուդն էլ շատ լաւութիւն արին ինձ: Գերարուդը չորս-հինգ անգամ մօտս է եղել, բայց այժմ՝ նա անբաւական է, որ ես Յրդֆանգի ձեռքով եմ բժշկւում և երեսիս ասաց թէ ինքը լաւ գիտէ, որ նա իր Վրահճի կաթիլներով արդէն շատերին թունաւորել է:

Տանուտէր: Այդ կաթիլների գործումն էլ մի խարախութիւն կայ. ես շատ տեսակ տեսակ պատմութիւններ եմ լսել այդ մասին և եթէ տանը լինէի, դու չէիր համարձակուի այդ կաթիլներն ընդունել:

Տ. կինը: Եթէ Աստուած կամենայ, այդպիսի չար բան չի պատահի:

Տանուտէր: Դեռ էլի շա՛տ ունիս նրանից:

Տ. կինը: Ո՛չ, գրեթէ վերջացրել եմ:

Տանուտէր: Երկիւղ եմ կրում:

Տ. կինը: Լաւ, ինչ եղել, եղել է:

Տանուտէր: Ճիշտ ես ասում: Այժմ բեզ մի ուրախալի բան պատմեմ, որ ամենից առաջ պէտք է պատմէի:

Երևակայիր, Բուդին խոստացաւ, որ ամեն տարի, քանի որ մեզնից մէկն ու մէկը կենդանի է, այն տարաբաղդ արօտից, որ այժմ փափք Լստուծոյ կրկին իր ձեռքն է, մի կովի պաշար խոտ կապ մեզ:

Տ. Կինը: Յէ՛ր Յիսուս, ի՛նչ ես ասում, մի՞թէ կարելի է այդ:

Տանուտէր: (արտասուքն աչքերին) Ես էլ բեզ նման զարմացայ՝ երբ լսեցի այդ: Ես գրեթէ չէի կարողանում հաւատալ և շնորհակալութիւն յայտնել նրան: Բացի դրանից՝ նա եկաւ ինձ մօտ ասելով՝ որ իր մայրը մահուան անկողնում ինձ ներել է և հոգուս ու մամիս համար ամեն բարիք ցանկացել:

Տ. Կինը: Ա՛խ, այդ ինձ համարեա թէ աւելի է ուրախացնում, քան նրա տուած խոսքը, չնայելով որ մենք մեծ կարիք ունենք:

Տանուտէր: Իմ ամենալաւ բարեկամներն ամենից անպիտան դուրս եկան, այնպէս չէ:

Տ. Կինը: Համարեա թէ այդպէս է: Սկզբում ամենքն էլ լաւ էին, ամեն երեկոյ ծածուկ գալիս էին մօտս և ամեն բարիք խոստանում՝ եթէ ես այնպէս կարողանայի աւելի, որ դու նրանցից ոչ ոքի՝ գործի մէջ չխառնէիր: Բայց ես նրանց ուղիղ ասում էի՝ թէ ես ոչինչ չեմ կարող անել: Դրանից յետոյ նրանք այլ ևս չեկան: Բայց յետոյ ինձ անյայտ մի լան պէտք է պատահած լինի. կարճ ասեմ՝ նրանք բոլորն էլ մի անգամից կատաղեցան մեզ վրայ և ամենազրգուշի բաներն էին ապապրում ինձ ու սպառնում՝ թէ մեզ բողջից մեռցնել կտան, թէ բեզ մի կոճղի ետեւից գնդակահար անել կտան և թէ մեր տունն ու տեղը մեզ հետ միատեղ կայրեն:

Տանուտէր: Մեծախօսութիւններ են դրանք, ուրիշ ոչինչ:

Տ. Կինը: Այդպէս էլ ընդունեցի ես, բայց Շնաբէլ-գրիտէի վրայ կատաղութիւնս եկաւ:

Տանուտէր: Ի՛նչ արեց նա:

Տ. Կինը: Նա իր անվերջ շաղակրատութեան համար որմնադրի հետ կռուի էր բռնուել և վերջինս էլ աղբիւրի մօտ, մի խումբ կանանց առաջ իրաւամբ խայտառակել էր նրան: Այդ խայտառակութիւնից յետոյ կատաղի կինը մօտս

վաղեց և պատահածի մասին անպիսի աղմուկ ու աղաղակ բարձրացրեց, որ կարծես թէ տեգի ծայրին լինէր անցկացրած: Նա մեզ էր մեղադրում և ասում, որ մենք անխնայ մարդիկ ենք, բոլոր գիւղացիներին դժբաղդացնում ենք և նրանց հոգին ու մարմինը կորստեան վտանգի ենթարկում: Ես տկար էի և կիսով չափ միայն գիտէի պատահածի մասին, բայց սյնքան տեղեկութիւն ունէի, որ պատասխանեցի թէ՛ եթէ նա իր ռեխը պահէր և չշաղակրատէր, ոչինչ չէր պատահի: Բայց նա շարունակում էր՝ թէ ինք երբեք որմնադրի դէմ չէ՛ եղել և եթէ ինքն իր ասած մի երկու խօսքի պատճառով դժբաղդանայ, պատասխանատուն մենք պէտք է լինենք: Ես թոյլ տուի նրան, որ երկար խօսի, բայց վերջապէս ասացի. կարծում էի թէ՛ դու իմ դրու-թիւնն ու հանգամանքները հասկանալով ինձ հետ չես կը-ռուի այնպիսի բանի համար, որից ես ոչ մի տեղեկութիւն չունեմ և ուրեմն մեղաւոր էլ չեմ կարող լինել: Նա պա-տասխանեց թէ՛ շատ լաւ է, որ այդպիսի բան է պատահել ձեզ, դուք վաղուց արժանի էիք դրան, բայց արդարացի չէ, որ ես և ինձ հետ էլ ուրիշ մարդիկ՝ ձեզ հետ դժբաղդա-նանք: Այդ խօսքերի վրայ արդէն համբերութիւնս հատու-ու ասացի. Գրիտէ, եթէ կռիւ ու վէճ ես ուզում, այնպի-սի մարդ որոնեմ, որ ինձնից աւելի կարողանայ համբերել. այդ ասելով ես հեռացայ նրանից ու խոհանոց մտայ: Այդ բանի վրայ նա անպէս կատաղեց, որ նոյն իսկ փողոցում ետեւիցս աղաղակում էր. անխնայ մարդիկ էք դուք և ով որ ձեզ հետ գործ ունենայ, կդժբաղդանայ: Դուրս գնա-լիս էլ սենեակի դուռը նա այնպէս ուժով և պինդ յետ դրեց, որ կրնեհասն եղաւ:

Տանուտէր: Բոլորովին չեմ զարմանում նրա վրայ. ես միշտ նրան այդպէս եմ ճանաչել:

Տ. Կինը: Եւ մարիտ է. բայց քեզ յայտնի է, թէ յորբան բարիք է վայելել մեր տանը և ամեն անգամ առանց կոպէկ վճարելու կշտացել է մեր խոհանոցում:

Տանուտէր: Այժմ դրանք անցած-գնացած բաներ են, որոնց համար մեզ ոչ ոք չշնորհակալ եմ չի ասի:

Տ. Կին: Այդ հարկաւ այդպէս է: Երևակայիր, Կրի-տէրն էլ իմ դէմ էր: Քեզ դժբաղդութիւն պատահելու

վարկեանից սկսած նա միշտ մեր տան առաջևից անցնելով
ամեն մի պատուհանում նստողին կամ դրանք կանգնողին պատ-
մուհի ու ծաղրում էր մեզ և մինչև անգամ, հրապարակով,
աղբիւրի մօտ նա իր լեզուն հանեց իմ առաջ և բարձր ձայ-
նով բողբոլի ներկայութեամբ ասաց. եթէ դուք ձեզ պատա-
հած դժբաղդութեանն ուրիշ ոչնչով արժանի չլինէիք, մի-
միայն ինձ քահանայի մօտից հանելու համար արժանի էիք.
բայց այժմ այն շաբաթական հացը, որ ուղում էիք հնա-
րագիտութեամբ ինձնից յափշտակել՝ ինքներդ կարող էք
գործածել:

Տանուտէր: Հա՛. բայց վերջին չորեքշաբթի օրից սկը-
սած նա էլ հօ սյրպէս չի՛ արել:

Տ. կինը: Ոչ, չորեքշաբթի օրուանից էլ նրան չեմ
տեսել:

Տանուտէր: Ի հարկէ:

Տ. կինը: Ինչո՞ւ.

Տանուտէր: Որովհետեւ երեքշաբթի օրը նա իր վար-
ձաւորութիւնը ստացաւ դրա համար:

Տ. կինը: Ո՞ւրիշ:

Տանուտէր: Քահանայից:

Տ. կինը: Նա արդէն իմացել է՞ր:

Տանուտէր: Կարծեմ դեռ մի ժամ էլ չէր անցել, որ
նա իմացաւ այդ: Դու գիտես, որ երեքշաբթի օրերը քա-
հանայի մօտ են՝ գալիս շաբաթական հաց ստացողները և
Կրիկէրը միշտ ուրիշին է ուղարկում իր փոխարէն. բայց
քահանան այս անգամ նրան ոչինչ չտուեց ու ապսպրեց, որ
ինքն անձամբ գալ: Նա չկամենալով գալ՝ երեխային ուղար-
կել էր ասելու թէ ինքը հիւանդ է և անկողնում պառ-
կած. միևնոյն ժամանակ խնդրում էր ողորմութիւնը տալ,
որովհետեւ ասնը մի պատահ հաց էլ չի ֆացել: Բայց քա-
հանան երեխային էլ առանց հացի յետ ուղարկեց ու ա-
սաց. ես գիտեմ նրա հիւանդութիւնը, այդ նոր բան չէ և
զբօնեմն առողջարար է նրա համար, նա անպատճառ պէտք
է գալ, ինքը գիտէ՝ թէ ինչո՞ւ համար: Եւ վերջապէս նա
եկաւ մթանը, երբ ես մերձակայ սենեակումս էի. և կար-
ծես թէ այժմ էլ լսում եմ՝ թէ ինչպէս քահանան բռնուց-
քը սեղանին սաստիկ խփելով ասում էր նրան. Կրիկէր, դու

այսօր առաւօտ աղբիւրի մօտ այնպէս ես վարուել տանու-
տէրի կնոջ հետ, որ ոչ թէ քահանան պէտք է խօսի բեզ
հետ, այլ սրիկոյի մէկը՝ մտրակը ձեռքին: Ես հարիւր ան-
գամ աչքովս տեսել եմ թէ դու ի՞նչպէս եկեղեցում և
փողոցում շան նման խոնարհում ու բծնում էիր տանուտէ-
րի՝ առաջ, իսկ այժմ, երբ նա դժբաղդացաւ և ամուսինը
խորին արտմութեան մէջն է, հրապարակով լեզուդ հանում
ես նրա դէմ և ռէխդ բաց անելով՝ ամենամեծ խտրու-
ն ու չարութիւնները խօսում նրան վիրաւորելու համար: Կրի-
խէրն ուղում էր արդարանալ և պատասխանեց, որ սուտ
են ասել իր մասին, ճիշտ չէ այդ, ինքը մի տարաբաղդ
մարդ է: Եթէ կախաղանից վայր ընկնողն էլ մի բան է ա-
սում իր մասին, ամենքն էլ հաւատում են: Այդ խօսքերի
վրայ քահանան այնպէս բարկացաւ, որ կեանքումս նրան
այդպէս չէի տեսել և այդպիսի խօսքեր չէի լսել նրա բե-
րանից: Նա ասաց, դու շո՛ւն անպիտան, ստահակ, դու
պէտք է իմանաս որ ես գիտեմ՝ թէ ինչ եմ խօսում: Դու
ոչ թէ միայն այդպէս ես արել, այլ և եկեղեցու շինութեան
մշակների առաջ ղուարճացել ես արածիդ վրայ: Այժմ կո-
րկր, կորկր աչքիցս, և շնորհակալ եղի՛ր Աստուծոյ, որ իմ
պաշտօնն ու հասակն արգելում են ինձ ձեռքիս բռնած
փայտը ցանկութեանս համեմատ գործածելու: Կրիխէրը գուրս
գնալիս էլ շարունակ մրթմրթում էր այն մարդկանց մա-
սին, որ կախաղանից են ընկել, բայց իրենից աւելի սիրե-
լի են քահանային: Բայց սանդուխթի վրայ նա լռեց, որով-
հետեւ մնակ մնալու հէնց առաջին վայրկեանին ա՛յնչափ հաց
խցկեց բերանը, որ ամանով ջուրը ձեռքին սանդուխթով
բարձրացող Հանսի Քարի երեկոյին՝ չկարողացաւ պատաս-
խանել:

131.

ՀԱՆ ՀԱՒԱՑԱՐԾՈՒԹԻՒՆՆ ԸՌԻԹ Ի ՏԱԼԻՍ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ
ՁԳԱՑՄԱՆ

Նրանք այդպէս խօսում էին ամբողջ գիշերը, բայց այդ
խօսակցութիւնը չլաւացրեց տանուտէրի կնոջը: Չպէտք է
մոռանամ պատմել և այն հանգամանքը, որ նրանց պառաւ
Թուրքը (շան անուն) ամբողջ գիշերը նրանց ոտքերի տակն

էր ընկած: Ցանուտէրի բանտարկութեան առաջին օրերը նա այնպէս սաստիկ ուռնում էր քահանայի տան առաջը, որ բոլոր դրացիներն երկիւղի մէջ էին: Թէև նրանցից ամեն մէկը գիտէր նրա ոռնալու պատճառը, բայց նրանց ականջներում այնպէս երկիւղալի և տարօրինակ էր թւում այդ հաջոցը, որ նրանք այդ չէին համարում իր տիրոջը փրկութիւն շան սովորական ամենօրեայ հաջոց, այլ գուշակութեամբ բացատրում էին՝ թէ դժբաղդութիւն պէտք է պատահի: Եկեղեցու լուսարարը երկրորդ գիշերը գիշերապահներին պատուիրեց շունը տանել տանուտէրի կնոջ մօտ՝ ասելով. եթէ շան ոռնալը դժբաղդութեան նշան է, աւելի լաւ է, որ իր տանը ոռնայ և աւելի լաւ է դժբաղդութիւնը պատահի ներան, ով արժանի է, քան թէ եկեղեցուն և քահանայի տանը, որի շէնքը բոլորս պէտք է կառուցանենք: Ցանուտէրի կինը ստիպուած էր գիշեր ցերեկ շունը կապած պահել, բայց նա էլ իր որջից չէր դուրս գալիս թէև իր տիրոջ մեծ ու փոքր թշնամիները նրա վրայ քարեր էին նետում և գրգռում նրան: Ութն օր՝ շարունակ նա շղթայուած մնաց և երբ այժմ տանուտէրը տուն եկաւ, նա կատաղածի նման իր ամբողջ որջը շղթայի հետ քաշ տուեց մինչև տան դուռը. երբ դուռը բաց արին ու շղթայից արձակեցին նրան, նա իր երկու թաթերով թռաւ տանուտէրի ուսերի վրայ և հազիւ կարողացան հեռացնել նրան. նա պառկեց տանուտէրի ոտքերի մօտ, աջ թաթը դրեց նրա ծնկան վրայ և աչքը չէր հեռացնում նրանից:

Ցանուտէրն ուրախացաւ՝ տեսնելով իր Թուրքի հաւատարմութիւնը. նա փաղաքեց նրան և թաթը ձեռքն առաւ. բայց միւսնոյն ժամանակ մտածում էր, որ ինքն էլ ո՛չ մի մարդու այնպէս հաւատարիմ չէ եղել՝ ինչպէս այս շանը և այդ պատճառով էլ ո՛չ մի մարդ իրեն այս շան պէս հաւատարիմ չէ մնացել: Այդ մտաբերելով՝ իր շան հաւատարմութեան վրայ զգացած ուրախութիւնը չբացաւ. նա հառաչեց և շան թաթը ձեռքից բաց թողեց:

որ քահանան այս գիշեր տանուտէրին տուն գնալու իրաւունք է տուել: Նրանք կարգադրեցին, որ տանուտէրի տան առաջը պահապան նշանակեն, որ յետոյ աւելի հաստատ կարողանան ասել: Թէ քահանան թոյլ է տալիս տանուտէրին իր ուղածն անելու՝ որպէս զի նա էլ քահանայի ուղածներն ասէ: Նրանք Լիպս Հիւնիին պահապան կարգեցին. նա էլ տանուտէրի տանից ամենից մօտ ապրող Կալբէրլէդէրի վառարանի ետեւը, մինչև առաւօտեան ժամի երեքը օդի էր խմում: Երբ ժամի երեքը խփեց, նա թագնուեց տանուտէրի դրան մօտ եղած ցանկապատի ետեւը և մնաց մինչև տանուտէրի դուրս գալը, առաւօտեան ժամի հինգը: Յետոյ չորս ոտքի վրայ ցանկապատի ետեւից առաջ գնաց և թագնուեց ԼեոյաՅօլդէինի հնադարեան ընկուզենու ետեւը, որտեղից պէտք է անցնէր Հումէլը: Երբ տանուտէրը հասաւ ընկուզենուն, պահապանը յանկարծակի աղաղակեց համարեա թէ նրա ականջում. Աստուած փրկէ մեզ, Տէրն օրհնէ մեզ, այս ի՞նչ է. տանուտէրը մի վայրկեան յետ ու յետ գնաց, տեսաւ անպիտանին, որ գլուխը հանել էր ծառի ետեւից և ասաց. ի՞նչ կայ այդտեղ, ի՞նչ ես ուզում. Հիւնիին դուրս եկաւ ծառի ետեւից, անզգամ ու սուր հայեացք ձգեց տանուտէրի վրայ ու ասաց. դժւ ես, տանուտէր, թէ դու չես. ես կարծում էի թէ բանտում ես, այն ինչ դու փողոցում ես ման գալի:

Տանուտէրը նրա բերանից փչող հոտից նկատելով օդու ազդեցութիւնը և բոլոր նշաններից տեսնելով, որ նա ուրիշների պատուէրով է խօսում, ասաց. ինձ այստեղ հսկելու համար ռիչափ վարձ պէտք է ստանաս:

Այդ մի ուրիշ անգամ կասեմ, պատասխանեց Հիւնիին, բայց լսի՛ր, տանուտէ՛ր, եթէ դու ուրուական չես, ասա՛ ինձ, ի՞նչ ես շինում այստեղ. ինչպէս երևում է ուզում ես գիշերային թափառաշրջիկութեան վարժուել, որպէս զի ուզեցած ժամանակդ կարողանաս: Ես առաջուց գիտեմ քո գլխաւոր ուղին. դա սահմանագլխից դէպի կախաղան ու կախաղանից դէպի սահմանագլուխն է գնում:

Հիւնիին այսպիսի չարամիտ խօսքերով հետևեց տանուտէրին բոլոր փողոցներով՝ մինչև քահանայի տունը. ճանապարհի վրայ եղած տներում ապրող գիւղացիներից նրանք,

որոնք արթնացել էին, գլուխները պատուհաններից դուրս էին բերում՝ տեսնելու թէ ի՞նչ աղաղակ է փողոցում:

133.

ՆՐԱՆՑ ԱՍԱԾԸ ՃԻՇՑ Է, ԲԱՅՑ ԵՐԲ ՀՈՎԻՒՆԵՐԸ ՄԻ-
ՄԵԱՆՑ ԾԵԾՈՒՄ ԵՆ, ՈՉԽԱՐՆԵՐԸ ԳԱՅԼԵՐԻ ԿԵՐ ԵՆ
ԴԱՌՆՈՒՄ

Հէնց այդ էր գիւղի իշխանների ուզածը և Հիւնիին պահապան դնելու նպատակը. իսկապէս նրանք ցանկանում էին, որ գիւղում ամեն մարդ իմանայ՝ թէ տանուտէրին թոյլ են տուել գիշերով տուն գնալ՝ որպէս զի Մայերին ստիպեն, որ այդ էլ մացնի քահանայի դէմ Արներին տուած բողոքի մէջ: Սա թէև ըստ սովորականին ընդիմադրեց նը-
րանց՝ ասելով թէ Արներն այդպիսի բան չի ընդունի և նշանակութիւն էլ չի ունենայ, բայց գիւղացիները, ինչպէս որ միշտ, այս անգամ էլ իրենց չկամեցածը լսելու համար ականջ չունէին:

Կինաստ: Սատանան միայն պէտք է խանդարէ, եթէ այդ բանը Արներին քահանայի դէմ չգրգռէ:

Կալըէրլէդէր: Ո՛չ, Աստուած է վկայ, կոիւ կլինի. այսքան տարի ապրելով դեռ չեմ տեսել, որ քահանայի ա-
րած այսպիսի բանը կռուի պատճառ չբառնայ:

Մօօսըաուէր: Քահանան յայտնի կերպով Արների գործին է խառնուել:

Գիւղացիները պնդեցին, որ Մայերն այդ էլ յայտնէ Արներին և բարի Մայերն էլ վերջապէս համաձայնեց:

134.

ՅԱՆՑԱՒՈՐԸ ԿԱՐՈՂ Է ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐ ԱՍՏԻՃԱՆԻ
ՎՐԱՅ ՄԵԱՆ ԵՒ ՀԵՑԱՔՐՔՐԵԼ ԻՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՒ ՄԱՐՄԵԱ-
ԻՈՐ ՏԷՐԵՐԻՆ

Բայց քահանան ինքը գրեց այդ մասին Արներին: Նա Միխէլին, որ սկզբում տանուտէրի մտերիմն էր, իսկ այժմ՝ Լինհարդի բարեկամն էր դարձել, մի բարեխօսութեան գրու-
թիւն տուեց, որ Արներին տանի և այդ գրութեան մէջ ասում էր, որ եթէ ինքը մի կէս ժամ Միխէլի հետ խօսէ, իր բարեխօսութիւնն էլ աւելորդ կլինի:

Հէնց այդ նամակի մէջն էլ քահանան յայտնում էր Արներին, որ տանուտէրին այս գիշեր տուն գնալու թղլու-տուութիւն է տուել. յայտնում էր նմանապէս իր այդ վար-մունքի պատճառը:

Արները պատուիրեց Միխէլին սպասել և մինչև որ ժամանակ գտաւ նրա հետ խօսելու, համարեա թէ երկու ժամ անցաւ. այդ միջոցին Միխէլը ախոռում զբաղուած էր ձիերով: Նա վերջապէս եկաւ լուռնու տակ ու կանչեց նրան:

Արները ոտից մինչև գլուխ լրջօրէն զննեց Միխէլին. Միխէլը կանգնած էր ներքին հանգստութիւն և յոժ ունեցող մարդու կերպարանքով: Նա ասաց թէ ինքը ներողա-մտութեան յոյս ունի և զգում է որ արժանի է ներողա-մտութեան: Արները հրամայեց նրան ամեն բան մանրա-մասն պատմել: Միխէլն առանց կասկածելու իսկոյն պատ-մեց՝ թէ ի՞նչպէս ինքը Արների պապի օրով՝ տանուտէրի և գիւղացիների համար դղեակից քսակներով լի ցորեն է ցած թողել՝ պարաններով կապած և պանդոկ տանելով՝ ամբարել պնտեղ. ի՞նչպէս ինքը հարիւր անգամից աւելի դղեակի նը-շանը գիշերով ամենալաւ կաղնիներից ու եղևնիներից ցած բերելով՝ գիւղացիներին օգնել է՝ իբրև իրենց սեպհականը սղոցելու, ի՞նչպէս գիւղացիները դղեակի ծառաներից գործիքներ, պարաններ, քսակներ, զամբիւղներ և այլ իրեղէն-ներ ստանալով քէֆ են արել պանդոկում: Յետոյ նա պատ-մեց թէ ի՞նչպէս դեռ այժմ էլ գիւղացիներից շատերն այդ գողացուած քսակներից կարած աստառով զգեստներ ունեն հագած, ի՞նչպէս մինչև այժմ էլ շատ գիւղացիների տնե-րում կան բազմաթիւ անիւներ, կէս կառքեր, կէս արօր-ներ և մեծ քանակութեամբ միջնանիւներ, խոփեր, մաճեր, սալակներ, պատգարակներ, գինու և գարեջրի տակառներ, որոնք դղեակի դրոշմ են կրում կամ թէ պարզ երևում է, որ այդ նշանները ջնջուած կամ դուրս են փորուած. թէ այդ պատճառով և բոլոր արհեստաւորները տանուտե-րի հետ լաւ յարաբերութեան մէջ են եղել և նրա համար դարձի, կառաչէնի, փականագործի, հիւսնի, կարասիք շի-նողի, դերձակի և կօշկակարի աշխատանքը ձրի էր, որով-հետև միշտ կարողանում էր այդպիսի գործիքներ բերել

աալ դղեակից և չնչին գնով վաճառել դրանց վրայ:

Միևեյի այս պարզ, ուղղամիտ էութիւնը և արիւն-
թիւնը, որով նա թէ իր և թէ ուրիշների չարութիւնն էր
պատմում և նրա՝ գիւղացիների ու գիւղի բոլոր անկարգու-
թիւնների պատճառներն իմանալն առիթ տուին Արներին նը-
րա հետ մտերմաբար խօսելու. հէնց այդ իրողութիւնն էլ
կարող էր Միևեյին քաջ ու արիասիրտ դարձնել, եթէ ար-
դէն այդպէս չլինէր:

Նա խօսակցութեան մէջ, ի միջի այլոց, հարցրեց Մի-
ևեյին՝ թէ ինչո՞ւ այդպէս դժուար է այդ մարդկանցը յետ
կանգնեցնել իրենց վարած դժբաղդ կեանքից:

Միևեյը պատասխանեց. մարդս միշտ բազմաթիւ կա-
պերով է կապուած կեանքի հետ. և շատ դժուար է նրա
համար այնպիսի նոր կապեր գտնել, որ հների դժով կա-
րողանան նրան հակառակ կողմը քաշել:

Այս պատասխանն անսպասելի էր Արների համար. նա
մի վայրկեան երեսը մի ուրիշ կողմը շրջեց և բառ առ
բառ նոյնը կրկնեց. յետոյ ինքն իրեն ասաց. ճշմարիտ է,
յանցաւորին ուղղելու միակ միջոցն է՝ կտրուել այն կապե-
րը, որ նա ունի իր հին կեանքի հետ, և նոր կապեր հաս-
տատել, որ նրան դէպի աւելի լաւ կեանք տանի. ճշմարիտ
է, եթէ այս միջոցը չէ գործադրուում, բոլոր քնացած միջոց-
ները մի կաթիլ ջուր են ծովի մէջ:

Նա դեռ մի ժամից աւելի խօսեց Միևեյի հետ և ըն-
դարձակ պատմել տուեց մանաւանդ Հօօրլախերի տանը պա-
տահած ուրուականի մասին:

Միևեյը հեռւեւալ խօսքերով պատմեց այդ.

Հօօրլախերն իր տունը գնել է 1767 թ. Վագնէր Լեդյ-
պիից 450 Ֆլորինով և 300 Ֆլորինից աւելի էլ ծախսել
է վերանորոգութեան համար. նրա կենդանութեան ժամա-
նակ տանուտէրն ուզում էր գնել այդ տունը 600 Ֆլորի-
նով. բայց նրա մահուանից յետոյ էլ չուզեց առնել և իմ
ու. Հաէնդլիզէնգերի միջոցով տարածել տուեց՝ թէ Հօօրլա-
խերը բնական մահով չէ մեռել և թէ նրա անկողնի ե-
տեւը գտնուել է այն կտրած պարանը, որով նա խեղդուել
է: Ութն օրուայ ընթացքում այս լուրն ամեն տեղ տարա-
ծուեց և դրա վրայ աւելացրին նաև՝ թէ նրա դրացի Վիրխ-

մայերն անձամբ այդ պարանը քահանայի տուն է տարել, բայց քահանան արգելել է այդ մասին խօսելու, որովհետև Հօօրլախերն այժմ արդեն թաղուած լինելով՝ այդ բանը միմիայն սրտտուգութիւն կառաջացնէ։ Դրանից յետոյ ամեն ամիս մի երկու անգամ տանուտէրը մեր երկուսից մէկին ուղարկում էր այդ տունը՝ դրացիներին վախեցնելու՝ իբրև թէ այնտեղ ուրուական կայ։ Նա մի տարուց աւել այդպէս արեց, մինչև որ ոչ մի մարդ նոյն իսկ ձրի այդ տունը չէր վերցնի և ապա Հօօրլախերի ամուսնուց տունը գրեթէ 200 ֆլորինով՝ այն էր ցաւակցութեան զգացմունքից դրդուած, ինչպէս ինքն էր ասում, և խոստացաւ գարշելի ուրուականին գիւղից հալածելու և հարիւր ժամուայ ծանապարհից աւելի հեռուից երկու կապուցիներ բերել տալու։ Բայց նա Հարբառուի մի հարբան միայնակեացի հետ պայմանաւորուեց, պատուիրեց նրան ութ օր թագնուել այդ տանը և երբեմն երբեմն պատուհանից երևալ ու այլանդակ ձևեր անել։ Այդ միջոցին մենք ամեն գիշեր ուտում ու խմում էինք միայնակեացի հետ և այնպիսի աղմուկ հանում, որ վերջը գիշերապահ ԼեդյաՅօլդը նկատեց։ Նա պատուհանի առաջից ճանաչեց մեր երեքի՝ ձայներն էլ և հետևեալ օրը տան առաջն եկաւ երդուեալ կալըէդերի՝ իր եղբոր և Հիւգիի հետ ժամի 12-ին, ճիշտ մեր քէֆի միջոցին։ Հէնց որ նրանք դուռը բաղխեցին, միայնակեացը կայծակի արագութեամբ սողալով մի անկիւնում թագնուեց, ես կտուրը թռայ և այնտեղից տանձենու վրայ ցած թռչելով՝ փախայ։ Ցանուտէրը վառարանը մտաւ, բայց չկարողացաւ փակել, որովհետև մէջը փայտ կար արդէն։ Այդ չորս մարդիկը ուժով դուռը կրնկահան արին և մի վայրկեանում ճրագը ձեռին ու հետները մի շուն՝ սենեակու մէջ էին։ տանուտէրի կատուն սեղանի վրայից փախչելով՝ գնաց իր տիրոջ մօտ, վառարանը մտաւ։ Սա չիմանալով թէ ի՞նչ էր այդ, ողորմելի աղաղակ բարձրացրեց։ Ահա՛ տանուտէրը, կանչեցին այդ մարդիկը, լուսաւորեցին նրան և վառարանից դուրս քաշելով՝ ստիպեցին նրան իր մօտ եղած փողն իրենց տալ, որ տեսած կատակը չտարածեն։

Վերջը Արները հրամայեց Միխէլին երկու օրուայ ընթացքում պատրաստել այն բոլոր իրեղէնների ցուցակը, ու

րոնք գողացուած և այժմ դեռ գիւղացիների մօտ են գըտ-
նըւում, ապա թէ արձակեց նրան բարեկամաբար:

135.

ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ՆԱ ԲՈՒՈՐԻ ՀԱՅՐՆ Է, ԱՅԻ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԱՄԵ-
ՆԻՑ ԱՌԱՋ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՈՐԴՈՒՆ Է ՍԱՆՁԱՀԱՐՈՒՄ

Հէնց որ Միխէլը գնաց՝ եկաւ տանուտէր Մայէրը՝ Ար-
ներին ներկայացնելու գիւղացիների պահանջները: Նա Ար-
ներին բարեկեղաց ու ձեռք տալուց յետոյ իրեն այնպէս
փոխուած ու վախկոտ զգաց, որ Արներն իսկոյն նկատեց այդ
և ինքն իրեն ասաց. սա հազիւ թէ ութ օր է տանուտէրի
պաշտօնը վարում և այժմեանից արդէն աճյալսի տպաւորու-
թիւն է անում, կարծես թէ վաղուց ի վեր ուղում է կա-
խուել կամ երկիրն ու մարդկանցը մատնել:

Տանուտէրը շուտով սկսեց Արներին հասկացնել՝ որ
շատ մեծ դժուարութիւնների կհանդիպէ արօտը բաժանե-
լիս և իր նշանակութիւն չունեցող կարծիքով աւելի լաւ
կլինէր եթէ առաջ փորձէին բաժանել մի փոքր կտոր, օրի-
նակ անտառի մէջ եղած անկիւնը և ապա տեսնել թէ ի՞նչ
կլինի վերջը:

Արներ: Այդ ի՞նչ անկիւն է:

Տանուտէր: Այդ անկիւնը գտնուում է արօտի վերին
մասում, ուր եղենիների միջով սարն ի վեր է տարածւում:

Արներ: (Ուղղակի նրա երիսին նայելով) Այն կտորը:

Տանուտէր: Այո՛, կամ մի ուրիշ տեղ, եթէ Ձերդ
ողորմածութիւնը ցանկանում է:

Արներ: (Չարունակ նրա երեսին նայելով) Բայց դու
այն կտորի մասին ես խօսում:

Տանուտէր: Այո՛:

Արներ: Լըջօրէ՛ն ես ասում այդ:

Տանուտէր: Գիւղացիներից շատերն էլ նոյն կարծիքի են:

Արներ: Բայց դու է՛լ:

Տանուտէր: Այո՛:

Արներ: Դու լա՛ւ գիտես այդ անկիւնը:

Տանուտէր: Այո՛, մասամբ:

Արներ: Մի՛թէ կարող ես ասել՝ թէ լաւ չես ճանա-

չում այդ կտորը, չէ՞ որ ինքդ այդ կտորին սահմանակից հողեր ունես:

Տանուտէր: Ես ճանաչում եմ, ես գիտեմ այդ կտորը, ողորմած տէր:

Արններ: Բայց դու կարծում ես թէ ես չեմ ճանաչում:

Տանուտէր: Այդ մասին չէի մտածել:

Արններ: Ինչի՞ մասին:

Տանուտէր: Թէ դուք չէք ճանաչում:

Արններ: Մի՞թէ կարող էիր այդ կտորը բաժանելու առաջարկել ինձ, եթէ իմանայիր, որ ես գիտեմ նրա յատկութիւնները:

Տանուտէր: Ցաւում եմ:

Արններ: Ինչի՞ վրայ ես ցաւում:

Տանուտէր: Որ ես այդ կտորն առաջարկեցի:

Արններ: Ինչո՞ւ է քեզ ցաւ պատճառում այդ:

Տանուտէր: Որովհետեւ դուք, ինչպէս երևում է, գիտէք, որ այն հողն անպէտք է:

Արններ: Իսկ դու անպէտք չե՞ս համարում:

Տանուտէր: Ես չեմ կարող գովել այդ կտորը:

Արններ: Հապա ինչո՞ւ հէնց այդ կտոր հողն առաջարկեցիր:

Տանուտէր: Գիւղի բոլոր իշխաններն այդ կարծիքի էին:

Արններ: Ինչո՞ւ:

Տանուտէր: Ձգիտեմ:

Արններ: Արդեօք կարո՞ղ եմ հաւատալ ասածիդ թէ չէ, այժմ մի կողմը դնենք, բայց ինչպէս որ խոստացել են, այժմ պէտք է բաժանուի ո՛չ թէ միայն այդ անկիւնը, այլ ամբողջ արօտը:

Տանուտէր: Ձերդ ողորմածութիւնը հօ չի՞ բարկանայ՝ եթէ մի խօսք էլ ասեմ:

Արններ: Ո՛չ, ամենևին:

Տանուտէր: Այս ամառ գրեթէ անկարելի կլինի արօտը բաժանել:

Արններ: Ինչո՞ւ:

Տանուտէր: Գիւղացիներից ոչ ոք այժմ պաշար չունի, որ անասուններին գոմում կերակրէ և արօտ չտանէ:

Արններ: Մի՛թէ գիւղում խոտ չկայ:
Տանուտէր: Այո՛, ասում են, որ խոտը քիչ է, իսկ
անասունները շատ:

Արններ: Ի՞նչ կնշանակէ «ասում են», ինքդ հաստատ
չգիտե՞ս:

Տանուտէր: Բոլորովին հաստատ չգիտեմ, ողորմած տէր:

Արններ: Հա՛. բայց ինքդ ինչքան խոտ ունես, այդ գիտե՞ս:

Տանուտէր: Այդ գիտեմ:

Արններ: Այնքան ունի՞ս, որ կարողանաս անասուննե-
րիդ գոմում կերակրել:

Տանուտէր: Այո, այդ չեմ կարող ժխտել:

Արններ: Ի՞նչը ժխտել:

Տանուտէր: Ուզում եմ ասել թէ՛ «ոչ» չեմ
կարող պատասխանել:

Արններ: Դու ինքնուրոյն լեզու ունիս: Աերջին տարին
այնքան աղատ էր խոտի հունձը, որ կարելի էր կարծել թէ
բոլորն էլ քեզ պէս բաւականաչափ պէտք է ունենային:
Բայց կարճ կտրելու համար—լաւ որ կարելի է անասուն-
ները համարել և խոտն էլ չափել և այդ պէտք է կատա-
րուի—գուհ հէնց այսօր Այբեղի հետ միասին պէտք է հա-
մարես բոլորի անասունները և չափես բոլորի խոտի բանակու-
թիւնը. այն ժամանակ կերեւայ թէ այդ առարկութեան ե-
տեւն ինչ կայ թագնուած և թէ որչափ կարիք կայ արօտն
ամբողջ ամառն անբաժան պահելու:

Տանուտէրն այս բանի վրայ սաստիկ վախեցաւ, բայց
այնուամենայնիւ սկսեց քահանայի մասին խօսել. և ասաց,
որ նա երբ ցանկանում է, Հուսէլին գիշերները բանախց
արձակում է:

Այդ բո՛ կողմից ես ասում, թէ ուրիշները պատուի-
րեցին քեզ ասելու, պատասխանեց Արնները, նրա շփոթու-
թիւնից նկատելով՝ որ ստիպուած է ասում այդ բանը:

Տանուտէրը չգիտէր թէ ի՞նչ պատասխանէ, բայց վեր-
ջապէս ասաց. նրանք հրամայեցին ինձ ասել այդ:

Արններ: Ո՛վքեր:

Տանուտէր: Գիւղի առաջաւորները:

Արններ: Ո՛րոնք, ի՞նչպէս է դրանց անունները:

Տանուտէր: (դողալով ու սփրթնած). Բոլորն էլ:

Արններ: Դրանց անունները:

Տանուտէր: Կինհօլց, Կալբերլէդէր, Մօսբաուէր, Բաբ-
ղէր, Կինաստ, Հիւգի և այլն:

Արններ: Ի՞նչ գործ ունէիր այդ պարոնների հետ:

Տանուտէր: Ինչպէս որ միշտ լինում է:

Արններ: Հէնց այդ եմ ուզում իմանալ՝ թէ ի՞նչպէս
է լինում. դու նրանց մօտ գնացի՞ր, թէ նրանք քեզ մօտ
եկան. ամեն մէկին առանձին պատահեցի՞ր, թէ բոլորն էլ
միասին էին այդ հրամանը տալու ժամանակ:

Տանուտէր: Բոլորը միատեղ էին:

Արններ: Ո՞ւր մօտ և ի՞նչ առիթով:

Տանուտէր: Կինհօլցի մօտ:

Արններ: Ի՞նչ առիթով:

Տանուտէր: Ժիշտը չգիտեմ, ես միայն մի վայրկեան
էի այնտեղ:

Արններ: Այն հօ կարող ես գիտենալ՝ թէ քո այնտեղ
եղած վայրկեանին ինչ էին անում նրանք:

Տանուտէր: Այդ կարող եմ ասել:

Արններ: Եւ շատ լաւ կանես:

Տանուտէր: Նրանք ուզում էին արօտի բաժանելը
յետաձգել:

Արններ: Եւ դու յանձգ առար այդ նպատակին հաս-
նելու համար ստե՞ր ասել ինձ:

Տանուտէրը կանգնած էր ողորմելի յանցաւորի նման,
աչքերը գետին գցեց և ոչ մի խօսք չպատասխանեց:

Արնները տեսնելով նրան այդ դրուժեան մէջ, խղճաց
նրան ու ասաց. Մայեր, այս առաջին անգամն է և նե-
րում եմ քեզ. միայն տե՛ս, որ երկրորդ անգամ այդպիսի
բան չանես: Մի վայրկեանից յետոյ նա շարունակեց. բայց
նրանք ինչու էին ուզում բահանալից գանգատուել, այդ
ի՞նչ կապ ունի արօտի հետ:

Տանուտէր: Իմ կարծիքով նրանք դրանով ուզում էին
ձեզ բահանալի հետ կռուեցնել:

Արններ: Յետո՛յ:

Տանուտէր: Եւ յետոյ գուցէ յոյս ունէին, որ այդ-
պիսով արօտի բաժանումը չի գլուխ գայ:

Արնների Հա՞. և դու այդ էլ պէտք է նիւթէիր, եթէ կարողանայիր:

Տանուտէր: Ցաւում եմ, որ այդպէս է:

Արնների: Ես բեղ ներեցի, բայց տեսնում ես, որ տրածդ գիտեմ. ուրեմն մատնիր: Այժմ երկար չեմ պահում քեզ այստեղ. կատարիր Վայրէլի հետ այսօր, ինչ որ հրամայեցի և ցուցակը վաղն ինձ ներկայացրո՛ւ:

Եւ ապա թէ արձակեց նրան:

136.

ՆՈՐ ՏԱՆՈՒՏԷՐՆ ԻՐ ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԻ ՄՕՏ

Երեւակայեցէ՛ք այժմ թէ ի՞նչպէս դուրս գնաց տանուտէրը, և ի՞նչպէս ընդունեցին նրան գիւղացիները: Նա պէտք է Արններին համոզէր՝ թէ անտառի մէջ եղած անկիւնը յարմար է բաժան-բաժան անելու և այժմ պատասխան է բերում. թէ Արներն ասում է, որ այդ կտորն անպէտք է բաժանելու համար: Նա պէտք է համոզէր նրան, որ իրենք շատ անասուն ու բիչ խոտ ունին և այժմ նա պատասխան է բերում՝ թէ ինքը անասունները պէտք է համարէ և խոտը չափէ: Նա պէտք է Արներին բահանայի դէմ գրգռէր, իսկ այժմ Արներն այդ ղեկուցման վրայ է գըրգռուած: Նա պէտք է նրան յիմարացնէր, բայց Արներն այնպէս է անում, որ իրենք խաբեբաներ են դուրս գալիս:

Գիւղացիներն ապշեցան և սկսեցին մէկ միմեանց հետ կռուել, մէկ տանուտէրի հետ. բայց սա նրանց նստած թողեց ու ինքը գնաց Վայրէլին որոնելու, որ նրա օգնութեամբ խոտը չափէ:

Երբ նա դուրս գնաց, Հիւգին ասաց. մենք այժմ միմեանց մօտ մնացինք նստած, ինչպէս այն անձրևային տարին: 1759 թուին հնձի ժամանակ չորս շաբաթ շարունակ անձրևում էր, այնպէս որ դաշտում եղած ցորենը համարեա՛ նորից սկսել էր ծլել: Այդ միջոցին գիւղացիները յաճախ ժողովում էին և ամեն րոպէ միմեանց հարցնում. արդեօք երբ պէտք է դադարէ անձրևը: Արդեօք ուրիշ ոչինչ չե՛նք կարող անել:

Այդ բանը յիշեց այժմ Հիւգին:

137.

ՏԱՆՈՒՑԷՐԸ ՎԱՅԻՆԻ ԱՂԶԵԱՅ ՄՕՑ

Տանուտէրը Վայքէլին տանը չգտաւ. դրան մօտ նրան պատասխանող երեխան ասաց, հայրս գիշերուանից առաջ տուն չի գայ, տօնավաճառ է գնացել:

Տանուտէրը գիտէր, որ Վայքէլը սովորաբար միշտ տանն է լինում և երբեք անձամբ տօնավաճառ չէ գնում, այդ պատճառով կարծում էր, որ տանն է, բայց արդէն բանից հոտ առնելով՝ չէ ուղում երևար:

Եւ այդ ճշմարիտ էր: Գիւղի առաջաւորները հէնց որ իմացան խոտը չափելու և անասունները համարելու լուրը, շուտ իմաց տուին Վայքէլին, որ ուրիշ տեղ գնայ և արեւի մայր մտնելուց առաջ տուն չվերադառնայ:

Տանուտէրը, որ ինքն ըստ ինքեան արդէն դժգոհ ու նեղացած էր, երեխային ասաց. սո՛ւտ ես ասում, հայրդ տանն է:

Սակայն աղջիկը, որ աներկիւղ էր և Վայքէլի ամբողջ ընտանիքի հետ միասին չէր սիրում տանուտէրին, պատասխանելու փոխարէն, սկսեց ծաղրել նրան և ասաց. այնպէս է թւում, որ պարոն տանուտէրը լաւ տրամադրութեան մէջ չէ:

Տանուտէր: Հօրդ ասա՛ որ ցած գայ, խօսելու բան ունեմ նրա հետ:

Աղջիկը: Եթէ այժմ նոյն իսկ Արնհայմի իշխանն անձամբ առաջս կանգնած լինէր, պարոն տանուտէր, այնուամենայնիւ պէտք է սպասէի մինչև որ հայրս սանդուխքից վեր բարձրանար, որ ես նրան կարողանայի ասել թէ՛ ցած արի:

Տանուտէր: Ճիշտ նա վաճառանոց գնաց:

Աղջիկը: Այո՛, ճիշտ:

Տանուտէր: Մորթազերծ պէտք է անել նրան:

Աղջիկը: Չե՛մ կարծում:

Տանուտէր: Վա՛ղ գնաց, ե՛րբ կվերադառնայ:

Աղջիկը: Նա հէնց այժմ դուրս գնաց և միայն գիշերը տուն կգայ:

Տանուտէր: Եթէ հէնց այժմ գնաց, մարդ ուղարկի՛ր ետևիցը:

Աղջիկը: Ահա՛. նա ձիով գնաց, ու ես էլ չգիտեմ՝
սարի վրայով թէ դաշտով:

Տանուտէր: Աստուած է վկայ, նա իմացել է ուղա-
ծըս, որ հէնց այժմ է գնացել:

Աղջիկը: Նա հօ կախարդապետ չէ՞:

Տանուտէր: Չգիտեմ թէ ի՞նչ անեմ:

Աղջիկը: Գուցէ հայրս կարողանար ձեզ ասել, եթէ
այստեղ լինէր, բայց ամսոս որ տանը չէ:

Այսպէս վայրէջի դատրիկը ճանապարհ ձգեց նոր տա-
նուտէրին և սանդուխքը բարձրանալիս լիաբերան ծիծաղում
էր այդ նոր իշխանաւորի վրայ, որ համարեա՛ թէ լաց էր
լինում իր առաջ՝ իր հօրը վառարանի ետեւը չգտնելով:

138.

ՏԱՆՈՒՏԷՐԸ ՆՈՐԻՑ ԿԻՆՀՕԼՑԻ ՍԵՆԵԱԿՆ Է ԳՆՈՒՄ ԵՒ ՅԵՏՈՅ
ՓՈՂՈՑԻ ՎՐԱՅ ՊԱՅԱՀՈՒՄ ԶԻ ՆՍՏԱԾ ՎԱՅԻԷԼԻՆ

Տանուտէրը կրկին յետ գնաց Կինհօլցի բնակարանն ու
ասաց առաջաւորներին, որ իրենցից մէկն օգնէ իրեն, որով-
հետեւ վայրէջը տանը չէ:

Բայց ոչ դք չէր ցանկանում. Կինհօլցն ասաց. աւելի
լաւ կ'լինի, որ այդ գործը դու ութ օրից յետոյ անես. կար-
ծես թէ շա՛տ ուրախ ենք արածովդ, որ դեռ օգնենք էլ:

Տանուտէրը պատասխանեց. դուք գիտէ՞ք թէ ի՞նչ է
անում Արները, երբ նրա հրամանը ժամանակին չէ կա-
տարում:

Սակայն նրանք ուշադրութիւն չդարձնելով նրա ասած-
ների վրայ, կարճ պատասխանեցին՝ թէ չեն կարող օգնել:

Նա երկար այս և այն անկիւնում խօսեց, բայց լսող
չեղաւ: Վերջապէս Հիւգին նրան խորհուրդ տուեց, եթէ
անպատճառ պէտք է ցուցակագրես և ոչ ոք չէ ցանկանում
քեզ օգնել՝ համրելն ու չափելը թող և ամեն մէկին հարց-
րու թէ նա ի՞նչքան անասուն ու խոտ ունի: Այդպիսով առ
սակաւն կարողացածիդ չափ արած կ'լինես:

Տանուտէր: Այն ժամանակ պէտք է ամենքդ երդուէք,
որ ճիշտը կ'ասէք:

Հասկանալի է, իհարկէ կերդուենք, ասացին գիւղա-
ցիներն ու սկսեցին ծիծաղել:

Տանուտէր: Ես հէնց այժմ կսկսեմ. ամենքդ էլ տանը
կլինէ՞ք, երբ գամ:

Ուրիշ կերպ ի՞նչպէս կհամարձակուենք, պատասխանե-
ցին մի քանիսը, որ ճիշտ հակառակն էին մտածում:

Հիւզի: Ո՛չ, ոչ ոք թող զանցառութեան չտայ այդ:

Բայց լաւ էր որ գիւղացիների մէջ բարեխօս ունեցաւ
տանուտէրը, եթէ ոչ նրանցից մի քանիսը նրան տասն ան-
գամ ամբողջ գիւղը մանածել կտային և էլի լոյս չէին ընկ-
նի: Այսպիսով վերջապէս տանուտէրը կարողացաւ վերջացնել
ցուցակագրելը:

Տուն վերադառնալու ժամանակ նա ճանապարհին պա-
տահեց Վայրէլին, որ վաճառանոցից տուն էր գնում:

Սա ձիու վրայից ասաց. այդ ի՞նչ ահագին քանակու-
թեամբ թղթեր ունիս կոնատակիդ:

Տանուտէր: Ես կցանկայի որ քո ձին այսօր մեխով
ընկած լինէր, որ տանը մնացած լենէիր և կարէոր օգնու-
թիւնը ցոյց տայիր ինձ:

Վայրէլ: Ի՞նչ բանում:

Տանուտէր: Ես պէտք է գիւղի անասուններն ու խո-
ւը ցուցակագրէի:

Վայրէլ: Ինչո՞ւ համար. պատերազմ կա՞յ:

Տանուտէր: Ո՛չ, միայն արօտի առիթով:

Վայրէլ: Հա՛:

Տանուտէր: Երանի՛ր թէ այստեղ լինէիր:

Վայրէլ: Ինչո՞ւ առաւօտը չապսպրեցիր. ես ճաշին
դուրս եկայ տանից:

Տանուտէր: Հէնց տասերկուսը խփելիս բեզ մօտ էի
և անձամբ էի ուզում ասել բեզ:

Վայրէլ: Ա՛յ անյաջող դիպուած. ես հէնց նոր էի մեր
տան անկիւնից ծռուել՝ լսեցի որ մէկը դուռը ծեծում է
և աղբիւնս հետ խօսում. իհարկէ դո՞ւ կլինէիր:

Տանուտէր: Դո՞ւ էլ. ինչո՞ւ չվերադարձար:

Վայրէլ: Չէի կարող երազել՝ թէ դու ես և թէ ի՞նչ
ես ուզում, եթէ շուացնէիր, կլսէի ու յետ կգայի:

Բայց նա հազիւ էր կարողանում ծիծաղը զսպել և

ասաց. ձիս քրտնած է, պէտք է ախոռը տանեմ:

Ես էլ եմ քրտնած, ասաց տանուտէրը. և նրանք բաժանուեցան միմեանցից:

139.

ՔԱՋ ՏՂԱՄԱՐԴ ՌԷՆՕԼԴԻՆ ԱՍՊԱՐԷՋ Է ԳԱԼԻՍ

Այդ միջոցին գիւղում մեծ իրարանցում էր տիրում. գիւղացիներն անտառում յարձակման ենթարկուող գնչուներին նման այս ու այն կողմն էին ընկել: Գիւղի առաջաւորներն ուզում էին ուժով ամենքին իրենց հետ համաձայնեցնել և ծեր Ռէնօլդի մօտ երեք անգամ մարդ ուղարկեցին նրան խնդրելու, որ այսպիսի հանգամանքներում նա էլ իրենց կողմն անցնի և թղլ չտայ, որ աւելի դժբաղդուութիւններ տեղի ունենան գիւղում:

Բայց նա երկու անգամ պատասխան ուղարկեց՝ թէ ի՞նչ կողմից որ խնդրի վրայ նայում է, այն եղբակացու թեան է գալիս, որ ամենից լաւը խոնարհելն ու ներողութիւն խնդրելն է:

Բայց ոչ որ չէր ուզում լսել նրան: Ամենքը, նոյն իսկ գիւղի վարժապետը, պնդում էին թէ խոնարհելու ժամանակը չէ:

Երրորդ անգամ մարդ ուղարկեցին Ռէնօլդի մօտ՝ խընդրելու, որ նա գոնէ, ի սէր Աստուծոյ, լռէ և վաղը մի անդգոյշ խօսք չասէ:

Քես կցանկանայի որ վաղը ոչ թէ միայն բերանս, այլ և աչքերս ու ականջներս էլ փակէի, եթէ կարողանայի»։ այս էր նրա վերջին պատասխանը:

Բօնաւի բոլոր բնակիչները վախենում էին յաջորդ օրը տեղի ունենալիք դէպքից. բայց Արնեը շտապեց իրենից վախեցող ժողովրդի մօտ՝ երկնքի պէս ջինջ ու անկեղծ հայտարարական սրտով:

Երբ երկար շոգերից յետոյ երկիրը ծարաւում և բոլոր բոյսերը պապակում են և յետոյ երկնքի վրայ փոթորիկ է բարձրանում, խեղճ գիւղացին դողում է երկնքի վրայ բարձրացող ամպերից, մոռանում է դաշտերի ծարաւը և այրուող գետնի մէջ եղած բոյսերի պապակուելը և մտածում է միմիայն կայծակի հարուածի, կարկուտի աւեր-

ընդհատ, այրող շանթի և երկիրը ջրով ծածկող հեղեղի վրայ: Բայց երկնքում ապրողը չէ մոռանում դաշտի ծարաւը և այրուող գետնի մէջ եղող բոյսի պապակը և նրա փոթորիկը ջրում է օրհնութեամբ խեղճ մարդկանց դաշտերը, որոնք կէս գիշերին փայլատակելիս ու որոտալիս՝ դողալով դէպի այն սարերն են նայում, որոնցից տարածւում է փոթորիկը: Յետոյ խեղճն առաւօտը տեսնում է իր հնձի յոյսը կրկնապատկուած և ձեռքերը տարածում դէպի երկնային Հայրը, որի փոթորիկից նա վախենում էր:

Այս է ահա՛ իրենց տիրոջից վախեցող խեղճ մարդկանց և Արեւրի պատկերը, որ այժմ՝ դէպի Բօնալ էր շտապում՝ նրանց միեմարելու և օգնելու:

140.

ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ՕՐԸ ԱՐԵՐԻ՝ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ՀԵՏ ՄԻԱՄԻՆ ԱՆՑԿԱՑՐԱԾ ԱՌԱՌՕՏԵԱՆ ԺԱՄԸ

Արեւրն արդէն այնտեղ էր: Նա սովորականից աւելի լուռ ու լուրջ էր այդ օրը՝ ծանրաբեռնուած տալիք վճիռներով և անբուն անցկացրած գիշերուայ տեսիլներով: Նա այժմ զգում էր առաջիկայ օրուայ ծանրութիւնը և այն մարդու հոգսերը, որի մանուկներն իրենց հօրից ծածկում են իրենց յիմարութիւնները: Արդէն արեւը ծագելու ժամանակ նա կանգնած էր քահանայի հետ միասին, նրա բազում: Արեւի առաջին ճառագայթները փայլեցին այդ մարդու արտասուքի վրայ, որ մեղմ ու բնթոյշ կերպով նայեց դէպի վեր ու ասաց. ա՛ս, Աստուած, որ ես այսօր թեթեւացած սրտով տեսնեմ քո մայր մանկը:

Աստուած ա՛ս, կրկնեց քահանան. նա էլ էր արտասուում:

Յետոյ նրանք խօսեցին այդ օրուայ գործերի և Հուլի մասին, թէ ի՞նչպէս բոլորովին փոխուել է նա այժմ և ինչպէս նրա փորձառութիւնը—իր գործած յիմարութիւնների և յանցանքների մէջ—այնպիսի մեծ ճշմարտութիւններ է նրա գիտակցութեան մէջ մտցրել, որ քահանան հարկւր անգամ առիթ է ունեցել ապշելու:

Նրանք խօսեցին և սյն պաղատու ծառերի մասին, որ դեռ 20 տարուց աւելի առաջ ծեր իշխանը տնկել էր

տուել Բօնալի ճահճային մասում և համայնքին ընծայել.
Բայց դրանք բոլորը չորացել էին:

Երէկ Հովմէյն ասել էր քահանային՝ թէ ծառերի չորանալու պատճառը ոչ թէ գետինն էր, այլ հողացողու թեան բացակայութիւնը. եթէ ծառերը բաժանուէին պտղի կարիք ունեցող մարդկանց, նրանք շուտով կաճէին ու կը գեղեցկանային:

Արնեը զարմացած էր մնացել այն ծախսերի վրայ, որ իւրաքանչիւր տարի համայնքի ելքի մէջ հաշոււմ էր այդ ճահճային տեղի համար և այն ձրի ծառայութեան վրայ, որ անում է համայնքն ամեն տարի պոդառել:

Սակայն քահանան ասաց, որ այդ բոլորը պատահում է միայն ըստ երևոյթին, որպէս զի գիւղի առաջաւորները տարուայ ընթացքում մի երկու օր աւելի կարողանան համայնքի հաշուով լսիւել ու կոնծել: Եւ նրանք չեն ուզում խեղճերին պողատու ծառ տալ, ինչպէս որ չեն ուզում արօտից բաժին հանել նրանց. և այդ պատճառով եթէ ծառերն այդ դրութեամբ մնան, ոչինչ չի դուրս գալ:

Այդ առիթով Արներն ասաց, որ իր հպատակները նստակեաց կեանք վարելով շատ և անխառը գետնախնձոր են ուտում, հէնց այդ պատճառով պէտք է պողատու ծառեր տնկելուն ամեն կերպ նպաստել:

Քահանան նոյնպէս ցաւեց, որ շատ մարդիկ ստիպուած են միայն կաղամբով, ճակնդեղով և գետնախնձորով կերակրուել:

Արները Աստուած է վկայ, դժուար չէ այնպէս անել, որ ամենաչքաւոր ընտանիքն անգամ միշտ մօտ տասն և երկու պողատու ծառ և մի կաթնատու այծ ունենայ:

Քահանան, Բայց և այնպէս ոչ մի տեղ այդպէս չէ:

Ա՛խ, աղքատների համար ոչ մի տեղ կարգադրութիւն չեն անում, մինչև հիւանդանոց տանելը, ասաց Արները և նոյն բոպէին խոստացաւ՝ ոչ թէ միայն ճահճային տեղի պողատու ծառերը բաժանել և աղքատներին ընծայել, այլ նոյն իսկ իր բոլոր հպատակների համար իր ծառերի տնկանոցում այնքան փոքրիկ ծառեր աճեցնել, որ չափ կարեւոր կլինի նրանցը: Նա աւելացրեց. ես ամեն միջոցի կգիմեմ, որ նրանք սիրով վերաբերուեն դէպի ծառերը:

և շատ պտուղ ստանան նրանցից: Ես մտածում եմ, որ նրանց հարսանիքի կամ կնուխի առիթով ծառեր ընծայեմ:

Քահանան: Նրանց կեանքի ամենանշանակաւոր և ամենաուրախ րոպէների յիշատակը բարի ազդեցութիւն կունենայ թէ իրանց սրտի ու բաղբի և թէ նոյն իսկ ծառերի վրայ:

Արններ: Աստուած տա՛, որ այդպէս լինի: Քահանան: Ի՞նչ է միտս ընկնում, իշխան. դուք պէտք է նաև առաջին անգամ ճաշակուող երեսաներին այդպիսի ծառեր ընծայեք:

Արններ: Սիրով: Քահանան: Ծառերի վերաբերմամբ ձեր ծրագիրն անբան գրաւեց ինձ, որ արդէն երազում եմ՝ թէ ի՞նչ կլինի իմ մահից բա՛ն տարի յետոյ:

Արններ: Ի՞նչ էք երազում: Քահանան: Այժմ կարող եմ երեւակայել՝ թէ ի՞նչպէս դուք ապագայում, եթէ Աստուած կամենայ, ինձնից աւելի լաւ և ուժեղ յաջորդիս հետ ձեր մարդկանցը կը բերեք այս ճահճային տեղը, որ արդէն մի սիրուն ու հիանալի պարտէզ կլինի դարձած չքաւորների համար և նրանց հետ միասին ժողովրդական հանդէս կառնէք:

Արններ: Ի՞նչ ժողովրդական հանդէս: Քահանան: Այդ կլինի մի չքաւորութեան հանդէս, որի ազդեցութիւնը դուք կմղմացնէք այս ծառերով:

Արններ: Դուք ինձ էլ էք երազել տալիս: Քահանան: Երեւակայեցէք թէ ի՞նչպիսի հանդէս կը լինի, երբ ձեր հպատակները՝ հրաշալի եղանակին, այս հասուն պտուղներով ծանրաբեռնուած ծառերի ստուերի տակ, այս հիանալի տեսարաններով շրջապատուած վայրում, երկնքի և երկրի դիմացը, վերանորոգեն իրենց մկրտութեան ու հաղորդութեան յիշատակը և իրենց հարսանեաց ուրախութեան օրերի հանդէսը կրկնեն:

Արններ: Մի՛թէ ես մարդ կլինեի, եթէ այդ տօնի մասին մտածէի միայն և չհիմնէի:

Քահանան: Դուք կհիմնէք:

Արններ: Այո՛, ես կհիմնեմ, և բանի որ իմ ժողովուրդը կտօնէ այդ հանդէսը, ձեզ կյիշէ:

Քահանան: Այն ժամանակ թոյլ տուէք, որ ժողո-

վուրդը առնձ ու խնձոր վայելէ և յիշէ, որ իրենց ծնող-
ները զուրկ էին ցրանից: Եւ ինչպէս որ իրենց ծնող-
ները լայնաբեր և լայնաբեր քահանանք և կրկին շարունա-
կեց. հին ժամանակներն ամեն ժողովրդական տօներին աղ-
քատին կերակուր և ըմպելիք էին առնու և նոր ուխտի տօ-
նին նոյն ինքն Յէրը հաց ու գինի առնեց իւրայիններին:
Առ հասարակ աստուածապաշտութեան ոգին է՝ ճնշուածին
առքի կանգնեցնելը և չքաւորների կերակրի համար հո-
գալը:

Ես այդ տօնն անպատճառ կհաստատեմ, կրկնեց Արնեը: —
Մի վայրկեան նրանք լուռ ապշած էին այդ մեծ մաքի վրայ.
յետոյ Արնեըն ասաց, բայց ախ, մեր երազածի նման գե-
ղեցիկ բան երբէ՛ք չի լինի երկրի վրայ:

Ճշմարիտ է, ասաց քահանան, բայց առաքինութեան
հաստատումն այն չէ, որ երկրի երեսից որոնք ոչնչացնուի:
Երկրիւղած մարդու համար բաւական է, որ աշխատասերի
սրտում բարի սերմն աճում է և նա ուրախանում է, որ
իր անկած ծառերը պտուղ կտան երբ ինքն արդէն վաղուց
մահացած կլինի:

Արնեըն ու քահանան շնորհակալ եղան Աստուծոյ, որ
տանուտէրը յիշեցրեց նրանց Բօնալի ճահճային տեղի ծա-
ռերը և մի րոպէ կրկին այդ դժբաղդ մարդու մասին էին
խօսում:

141.

ԱՐՆԵՐԻ ՍԿՍՈՒՄ Է ԻՐ ԱՅՍՈՐՈՒԱՅ ԳՈՐԾԸ

Այդպէս անցաւ ահա այսօր Բօնալի իշխանի ու քա-
հանայի առաջին ժամն արեւի ծագելուց յետոյ:

Մօտ ժամի ութին եկաւ տանուտէր Մայերը և ներ-
կայացրեց գիւղի անասունների ու խոտի բանակութեան ցու-
ցակը: Նա ներողութիւն խնդրեց, որ ցուցակը կարողացաւ
կազմել միայն գիւղացիներին երգուեցնելով, որովհետեւ Վայ-
րէլը, որ պէտք է օգնէր իրեն համարելու և չափելու ժա-
մանակ, տօնավաճառ էր գնացել:

Արնեըն Ինչո՛ւ նրա փոխարէն մի ուրիշ իշխան մարդ
չվերցրիր հետդ:

Տանուտէր: Ոչ որ չկամեցաւ գալ:

Արններ: Դու ասացիր, որ իմ պատուէրով նրանցից
մէկը պէտք է օգնէ բեզ:

Տանուտէր: Ի հարկէ, ասացի:

Արններ: Եւ պնտամենայնիւ ոչ ոք չկամեցաւ գալ:

Տանուտէր: Ո՛ւ, իմ ասածները զուր անցան, ոչ ոք
ուշադրութիւն չդարձրեց:

Արններ: Ուրեմն հետդ ոչ ոք չկար և այդ ցուցակն
էլ ոչ ոք չստորագրեց:

Տանուտէր: Ո՛ւ:

Արններ: Ուրեմն ցուցակը կրկին վերցրու և որքան կա
րող եւ արագ գնա՝ իւրաքանչիւրի առաջ կարդալ իր ասածը
երկու իշխանների ներկայութեամբ և ցուցակը յետ բեր
այդ երկու վկաների ստորագրութեամբ: Բայց շտապիր, որ
այդ գործը վերջացնես համայնքի ժողովն սկսուելուց առաջ:

Տանուտէր: Ես նրանց լուրերին կգանեմ Կինհօլցի մօտ
ժողովուած:

Արններ: Հա՛. ի՞նչ են շինում նրանք պնտեղ միասին:

Տանուտէր: Առանձին ոչինչ: Նրանց սովորութիւնն է,
որ համայնքի ժողովից առաջ հաւաքուում են միասեղ:

Արններ: Ո՞վքեր:

Տանուտէր: Ամենքը, որոնք կարծում են թէ իրենք
էլ մի բան են:

Արններ: Լաւ է, որ այդ իմացայ, մի ուրիշ անգամ
գուցէ կտեղեկանամ թէ ի՞նչ են շինում նրանք միասին:

142.

ԻՐԵՆՑ ՏԻՐՈՋ ՄԱՍԻՆ ԽՕՍՈՂ ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐԸ

Տանուտէրը գնաց Կինհօլցի տուն և միասեղ հաւա-
քուած բոլոր գիւղացիներին ասաց, որ նրանք նորից պէտք
է ասեն իրենց անասունների թիւը և խոտի չափը:

Ինչո՞ւ համար, ասացին այդ անպիտանները և պստե-
ղից ու պնտեղից մի բանիսներն այնպէս էին նայում նը-
րան, որ կարծես թէ ուզում էին նրան կլանել:

Եթէ չեմ սխալուում, նա կարծում է թէ ես կամ
դուք սխալուել ենք, պատասխանեց տանուտէրը:

Նա միշտ մի բան է կարծում, ասաց մէկը:

նա կարող է անձամբ գալ և թուել ու չափեր ա-
սաց միւսը:

Ո՛չ, պէտք է նրա բերի վրայ կշռենք, նա պոնպիսի
բիթ ունի, որ մեր գիւղի ամենաերկար կշռալծակից էլ եր-
կար է, ասաց Վինչօցի տղան:

Լո՛ւր, ասաց նրա հայրը:

Ո՛չ, լուրջ եմ ասում, ասաց Մայէրը, ես պէտք է ա-
մենքին իր ասածը կարդամ և յետոյ առաջաւորներից եր-
կուսը պէտք է ստորագրեն, թէ բոլորը հաստատում են այդ:

Հիւզի: Այդ բանի մէջ սատանայ կայ, այն ժամանակ
էլ ոչ ոք կարող չէ ասել՝ թէ դու սխալ ես գրել կամ
թէ չես հասկացել:

Տանուտէր, Ձե՛մ կարող օգնել:

Բայց ոչ ոք չէր ցանկանում նորից ասել կամ ստո-
րագրել, մինչև որ վերջապէս տանուտէրը ցուցակը կրկին
կռնատակը դրեց, թանաքամանը գրպանը ու ասաց. ինձ
համար միւսնոյն է. եթէ չէք կամենում, կերթամ նորից այդ
կասեմ Արնբրին և նա թող անէ իր ուղածը:

Այդ ժամանակ նրանք մտածեցին, որ աւելի լաւ կլի-
նի եթէ իրենց ասածը նորից հաստատեն և օրինաւոր
կերպով ստորագրել տաւին: Եւ թէև սաստիկ երկիւղի մէջ
էին, բայց այնուամենայնիւ նրանցից մի քանիսը յիմարու-
թիւններ էին անում. Մօսբաուէրը բարձրաձայն ասաց, ե-
թէ իմ կովը ծնի այսօր, այն ժամանակ ես մի անասուն
աւելի կունենամ, այդ կարող ես բերանացի հաղորդել
իշխանին:

Վայրէ՛լ, որ իբրեւ վկայ ստորագրեց և ինչքան որ
առում էր տանուտէրին, այնուամենայնիւ նենգ բաների մէջ
չէր խառնում երբեք, ասաց նրանց. լաւ կլինի որ գօրծը
գրելով վերջանայ, որովհետեւ եթէ բանը խօսելուն հասնի՝
ծուռը կերթայ:

Երբ տանուտէրը գնաց, Հիւզին աղաղակեց նրա ետե-
ւից. այնպէս արտ, որ Արնբրը գոհ մնայ:

Նրա հետ էլ այնքան կարող եմ անել, որքան ձեզ
հեռ, ասաց Մայէրը:

Այն ժամանակ արածդ շա՛տ քիչ կլինի, մտածեց Հիւ-
զին և թողեց որ գնայ:

ԱՐՆԵՐԸ ԴՌՈՒԹԸ ՓԱԿՈՒՄ Է

Այժմ ես հաստատ գիտեմ նրանց ասածը, բայց պետք է իմանամ՝ թե ո՞րքան ճշմարիտ է այդ։ Այսպէս ասաց Արները և երբ տանուտէրը յետ բերեց հաստատուած ցուցակը, հրամայեց նրան որ իսկոյն Վայրէջի հետ անէտու՛ման գայ և մի նոր ցուցակ կազմէ ո՛չ թէ նրանց ասելով, այլ անասունները հոգացողութեամբ համարելով և խոտը չափելով։ Յետոյ նա հրամայեց զանգահարել, նշան տալու համար, որ համայնքը ժողովուրի և ասաց. ես ուզում եմ, որ տան տէրերը տանը չլինեն՝ անասունները համարելու և խոտը չափելու ժամանակ, և եթէ մի կին կամ ծառայ չթողնէ այդ անելու՝ ասելով թէ տանտէրը տանը չէ, բըռնել տուր, ուղարկիր այստեղ, ով կուզէ լինի, և ձեր գործը շարունակեցէք առանց ժամանակ կորցնելու։ Չեզ հետ ուղարկում եմ այստեղի Միխէլին և Արնհայմի հաւ ծախողին՝ ձեզ օգնելու համար։

Տանուտէր։ Աւելի լաւ կլինէր և աւելի նշանակուածին կունենար, եթէ գիւղի իշխաններից մէկը մեզ հետ լինէր։

Արներ։ Ես ցանկանում եմ, որ այժմ միայն դրանցը վերցնէք հետներդ։

Տանուտէր։ Այս շաբաթ ամեն տեսակ խօսակցութիւններ են եղել հաւ ծախողի մասին և նրա ամեն մի սուռն մտնելը դժկամակութիւն կպատճառի։

Արներ։ Հէնց այդ պատճառով պետք է նա գնայ և եթէ մէկը չկամենայ նրան ներս թողնել, արդէն գիտէք թէ ի՞նչ պետք է անէք։

Յետոյ Արները համայնքի ժողովատեղին գնալու բուրդը ձանապարհների վրայ պահպաններ կարգեց և հրամայեց նրանց՝ որ ոչ մի պատրուակով ոչ գրին չթողնեն այդ տեղից հեռանալու, մինչև որ համայնքի ժողովը փակուի։

ՆՐԱՆԻ ԱՅԺԻ ՇՈՒՑ ԿԴԱԴԱՐԵՆ ԻՐԵՆՑ ԻՇԽԱՆԻ ՈՒ ԻՐԵՆՑ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԵԼ

Համայնքը ժողովուրդն լորենու մօտ, բայց Բօնալ գիւղի հիմնուելու օրից սկսած երբէք գիւղացիներն այսօրուայ պէս զարմանալի չեն երևացել: Հասերը, որ սովորաբար գլուխները միշտ բարձր էին պահում և ոտքերը զինուորների նման դարսում, այժմ գլուխները ցած էին գցել, ոտքերը թուլացրել և պառաւ կանանց նման էին քայլում: Միմեանց ատող մարդիկն այժմ միմեանց կողքի էին կանգնել և միմեանց ակնջում փսփսում էին. այն մարդիկը, որոնց բերաններն առաւօտից մինչև երեկոյ երբէք չէին փակուում, այժմ մի խօսք էլ չէին արտասանում. այն մարդիկը, որ համայնքի ժողովին ներկայանալիս կիրականօրեայ զգեստ էին հագնում, այժմ ամենօրեայ հագուստով էին եկել: Մեծամասնութիւնն այնպէս էր նստած, որ կարծես չգիտէին թէ միմեանց հետ ինչ խօսեն. ոմանք էլ հարցնում էին իրենց դրացուն երկու երեք անգամ, այս երեկոյ անձրև չի՞ գայ: Հիւզիւն ու մի բանի առաջաւորներն այս նկատելով և կարծելով թէ լաւ չէ, որ բոլորն էլ ախուր երևան, սկսեցին խօսել և այնպէս ձևացնել՝ իբրև թէ չեն վախենում: Ոմանք զուարճանալով խօսում էին խոտ չափող իշխանի և կով համարող տիրոջ մասին. միւսներն էլ երգում էին, որ նա ոչինչ չի կարող անել դրանով: Որովհետև, ասում էին նրանք, եթէ համայնքը միաձայն և լուրջ գործէ՝ կարող է ամեն բոլոր գիւղերէլ պղպիտի իշխանին:

Հարակնոպօն ամենից շատ էր բերանը բացնում և հաստատում՝ թէ սատանայի համար չպէտք է պղպէս հեշտութեամբ յափշտակել տանք մեր մարմաւոր և հոգևոր ազատութիւնը. յետոյ աւելացրեց. այժմ մենք անկողնաւալ վկաներ ունենք, որ նրա հաւ ծախողն ինքն է խոստովանել՝ թէ սատանայի հետ ընկերակցել է. և աշխարհում ո՞վ կարող է ստիպել մեզ կատարելու մեր խոստովանքը՝ որ առել են մեզնից այնպիսի սատանայական արուեստով:

Խաբեբաները հաւանութիւն տուին նրա ասածին բարձրաձայն և հաստատում էին, որ պղտեղից պէտք է սկսեն

և որքան կարելի է պնդեն իրենց ասածի վրայ: Զգալի

Միմայն երիտասարդ Ռենուլդը հակառակեց ու ասաց. իմ կարծիքով Արներն որսեղից որ կամենայ, այնտեղից կսկսե և ոչ մի անաչառ վկայ չունիք դուք, որովհետև երբ դանգառուողը համայնքն է, նրա անդամները չեն կարող անկողմնակալ վկայութիւն տալ:

Ապասենք, տեսնենք ի՞նչ կլինի, ասաց Ռազէրբաուէրը և այդ լսողներին շատերն ասացին, այսօրուայ բոլոր խօսածներէց ամենից խելացին այդ է:

145.

ԾԵՐ ՏՐԻԻՄՊԻՆ ՎԱՅ ՀԱՄԲԱՒ Է ԲԵՐՈՒՄ

Նրանց խօսակցութեան միջոցին եկաւ ծեր Յրիւմպին, որ իր կեանքում միշտ և ամեն տեղ ուշանում էր, և համբաւ բերեց թէ տանուտէրն ու վայրէլը Միխէլի ու հաւ ծախողի հետ դէպի գիւղն են գնում և հետները թողնում, գրիչ ու թանաք ունեն:

Այս լուրը փայլակի պէս տարածուեցաւ լորենու տակի բոլոր նստարանների վրայ: Բոլոր նստարաններից ու անկիւններից ձայն տուին Յրիւմպին. ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ կայ, ի՞նչ ես ասում. թէ առաջաւորներն ու թէ հասարակ գեղջուկները վիզները Յրիւմպիի կողմն էին երկաթացնում և Յրիւմպին իր կեանքում երբէք պիտի անտառախառնների տաներորդ մասն էլ չէր տուել: Ուրիշ բան չի լինի, ասացին գիւղացիները միաբերան, երևի այդ անիծուած կով ասացին գիւղացիները միաբերան, երևի այդ անիծուած կով համբելն ու խոտ չափելն է կրկին սկսուում, և այժմ հասկացան՝ թէ իրենց տուած տեղեկութիւնների նորից հաստատելն ի՞նչ հետեանք կարող է ունենալ: Ամենքն էլ այնպէս շփոթուեցին, որ կարող եմ ասել՝ թէ այդ բոլոր հաստատիւր գիւղացիներից ոչ մէկն իր բնական գոյնը չունէր, բացի հաստամորթ Ռազէրբից ու աղբագոյն Աինաստից. բայց դրանց ռէիններից էլ երևում էր, որ այնպէս կգունատուէին, եթէ երբեւիցէ կարողանային գունատուել:

Մի բանի վայրկեանից յետոյ մէկի միտն ընկաւ՝ թէ մոռացել է իր թաշկինակը, երկրորդը՝ ծխախոտը, երրորդը՝ թէ իր կողմ հետ անհրաժեշտ բան ունի խօսելու, չորրորդը՝ թէ մի բան է դուրսն ընկած թողել, որ կարող են գողա-

նալ. կարճ նրանցից մի մեծ խմբի միտն ընկաւ, թէ տուն պէտք է գնալ. Հպեկմօլիսը մինչև անգամ այնպէս արեց տուն գնալու համար, որ բժիկց արիւն եկաւ:

Բայց լորենու փողոցում կանգնած պահապանը բոլորին յետ ուղարկեց և խորհուրդ տուեց նրանց՝ ծխախոտն ու թաշկինակն իրենց դրացիներից փոխ ուղել և այս անգամ բժիկ արիւնը՝ լորենու ջրհորի ջրով լուանալ ու կտրել տալ: Կարճ նրանք պէտք է յետ դռնապին և իրենց նստարանների վրայ սպասէին՝ թէ ինչ բարի կամ չար բան կանեն տանուտէրը, Վայրէջը, հաւ ծախողն ու Միխէլը տանը, իրենց կանանց մօտ:

146.

ԳՈՐԾՆ ՍՎՍՈՒՄ Է ԼՈՒՐՋ ԿԵՐԳԱՐԱՆՔ ՍՅԱՆԱԼ

Գիւղացիների երկիւղը մի վայրկեան աւելի սաստկացաւ, երբ լորենու տակ հրաման սպացուեց՝ թէ գիւղի առաջաւորներն ու մեծամեծները, ընդամենը 17 հոգի, իսկոյն պէտք է քահանայի տուն գնան, Արնների մօտ:

Ինչ պէտք է անէ նա միայն մեզ հետ, ասում էին այդ մարդիկը:

Ես ինչ գիտեմ, պատասխանեց պահապանը:

Բայց նրանք դուրս գնացին թէ չէ, գիւղացիներն սկսեցին ուրախանալ, որ Արնները միայն նրանց է կանչում:

Հանսն ու Հայնին մրթմրթում էին նստարանների վրայ. եթէ նա խաբեբաներ է որոնում, այդ դէպքում հէնց նրանք են իր ձեռքում:

Լպլլին ասում էր. լաւ կլինէր՝ եթէ նա իր գործը միայն դրանց հետ տեսներ ու մեզ արձակէր:

Մէկը, որին նրանք Հալլեօրի էին կանչում, ասաց. նրանց մէջ մի քանիսը կան, որ Աստուած է վկայ, տանուտէրից ել վառ են:

Շաիկէլհաուէր անուշով մէկն ասում էր իր դրացու աւանջում. արօտի մի կտորը վառ չէր լինի մեզ համար:

Նրա դրացին պատասխանեց. եթէ այդ պատենեօթը չլինէին, փացածների մէջ հաղիւ թէ վեցը լինեն, որոնք նոյնը չցանկանան:

Խեղճ Միխէն ասում էր բարձրաձայն. թող մենք մեր սեպհական հացի պատառի դէմ չլինենք:

Մի քանիսը պատասխանեցին նրան. եթէ նրանք կրկին յետ չեկան, մեզնից ոչ մէկը քեզ չի հակառակի:

Բայց Հարակնոպֆներն ու գնացող տասնութն անձանց պատույ աղբակիցներն այնպէս վիզները ձկեցին այդպէս խօսողների դէմ և այնպէս աչքերը չռեցին, որ նրանցից շատերի խօսքերը կոկորդներումը մնացին:

Այդ միջոցին Արնները բարեկամաբար աշխատում էր քահանայի տանն այն տասն և եօթն անձանց կամաւոր խօսողանութեան ստիպել, բայց իղուր: Ընդհակառակը նրանք կարծում էին թէ նա այժմ վախենում է, որ այդ ոճով է խօսում—դէս ու դէն ընկնելով—և կալքերէդէրը մինչև անգամ համարեաւ ընդհատեց նրան, երբ դեռ խօսքը չէր վերջացրել ու ասաց. մենք չգիտենք և չենք էլ ըմբռնում թէ ի՞նչ էք ասում և ինչի՞ մասին էք գանգատւում:

Արննր: Ո՛վքեր են այն «մենքը», որոնց անունով դու խօսում ես:

Կալքերէդէր: Հա՛, ոչ ոք. ես միայն իմ կողմից եմ խօսում:

Արննր: Ո՛չ, կալքերէդէր, դուք դաշնակցութիւն էք կազմել և այդ պատճառով դուքս թուաւ բերանիցդ «մենք» խօսքը: Բայդ այդ մասին խօսք չեմ ուղղում ծախսել: Դուք ուղղում էք իմ գանգատն իմանալ. ահա՛ այդ. դուք համայնքի կալուածքը յափշտակում էք, համայնքի հաշիւները կեղծում և ձեր ձեռքն եղած ամեն բանի հետ վարւում եք սուա երդուող և անհաւատարիմ աղաների նման:

Այժմ արդէն իրենց սպասածից աւելի պարզ ու խիստ էր: Նրանք միմեանց նայեցին և մի րոպէ ոչ ոք չխօսեց: Բայց շուտով Մօսբառուէրն ասաց. ես իմ կողմից արդարութիւն և դատաստան եմ ցանկանում այդ գանգատի դէմ ամեն ձեռականութեամբ ու կարգով: Միւս գիւղացիներն էլ թէև վախեցան, բայց միաբերան նոյնը ցանկացան. և Արններին մերժեցին Հովմէի ասածներին մի խօսքով անգամ պատասխանելու: Արնները մի անգամ էլ զգուշացրեց նրանց, բայց նրանք հաստատուն մնացին իրենց ասածին և ասում էին թէ անմոլ են:

Բաւական է, ասաց Արները, այս վայրկեանից դուք բանտարկուած կհամարուէք և միմիայն պահապանի ուղեկցութեամբ ձեր տեղերը կբռնէք համայնքի ժողովում: ձեզ արգելուում է այնտեղ որևէ մէկի հետ խօսել: Հեռացէ՛ք:

Պահապանը հետևեց նրանց և նրանց վրայ հսկելու խիստ հրամաններ արուեց:

Բայց Ռէնօլդը, որ նրանց հետ էր, ամենից ետեւը և դռնից դուրս էր կանգնել: Միւսներն աշխատում էին նրա առաջը կտրել, որ նա Արներին շատ մօտ չլինի կանգնած և որովհետեւ քահանայի սենեակը փոքր էր, ետեւն եղողները չկարողացան ներս մանել և Ռէնօլդը, որ եթէ կարողանար հարկւր վերստ նրանցից հեռու կփախէր, կանգնած էր դռնից հեռու մի անկիւնում և դեռ պատահածից ոչինչ տեղեկութիւն չուներ, երբ լսեց Արների բարձր ձայնը, որ պատուիրում էր պահապանին՝ ուղեկցել նրանց:

Երբ այդ մարդիկը պահապանի ուղեկցութեամբ համայնքի ժողովէ եկան, յանկարծ խորին լուռութիւն տիրեց: Նրանց բարեկամներն ու ազգականները շրջապատեցին նրանց և հարցնում էին թէ ի՞նչ է պատահել, բայց նրանց՝ լիս-սելու իրաւունք չունենալով պատասխանը վախեցրեց իրենց համախոհներին: Հարսկնորափք ինչպէս որ անցեալ անգամ քահանայի դէմ, այս անգամ էլ հաւ ծախողի դէմ մի ձառ էր բերան արել, իր դրացուն ասաց. այսօր բարոյեւր լաւ չէ:

147.

ԻՇԽԱՆԱԻՈՐՆԵՐԻ ԱՆՀԱՍԿԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԷՋ ՍՑԵՐ Է ՍԵՐՄԱՆՈՒՄ, ԻՍԿ ՆՐԱՆՑ ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՄԱՐԴ-ԿԱՆՑ ԺՀՄԱՐՑԱՍԻՐ Է ԴԱՐՉՆՈՒՄ

Այդ միջոցին Արներն եկաւ ու հրամայեց բոլորին նըստել՝ բացի այն 17 ամբաստանեալներից, որոնք կանգնած պէտք է ձեռքին: Յետոյ նա պատմեց, որ այդ 17 մարդիկը, որոնց մասին եղած նշանաւոր գանգատներն ինքը բարեկամաբար յայտնել է նրանց քահանայի աւան՝ իրենց անմեղ հրատարակեցին և մինչև անգամ մորժեցին Հուսէյի ներկայութեամբ պատասխանել, այդ պատճառով այժմ ինքն ամբողջ համայնքի առաջ կամենում է ցոյց տալ թէ ի՞նչ

մարդիկ են դրանք: Այս նա պատուիրեց գրագրին՝ դղեակի գողացուած իրերի ցուցակից կարգաւ այն իրեղէնների անունները, որոնք գտնուում են այդ 17 մարդկանց մօտ:

Գրագիրը կարգաց հետևեալը.

Ռիխտեր կինաստի սայլի գլխի երկու անիւները դղեակից են գողացուած:

Կալէրլէդերի սայլակը դղեակից է գողացուած: Կիրիմայէր 400ըլախէրի նորաբոյս ծառերը դղեակի սայգուցն են:

Մօօսբաուէրի տակառը դղեակիցն է. նա տասն և հինգ մար է տանում և № 44 է կրում:

Շպէկօլսը մի արօր ունի, որի բոլոր երեսներն այժմ էլ դղեակի գողոյն են կրում:

Ռաբէրի բակուլն եղող մեծ գեղձը (բեռնաձիգ) դղեակիցն է:

Հիւգիի կովի մեծ զանգակը դղեակիցն է:

Գրագիրն այսպէս համարեա թէ մի քառորդ ժամ կարողում էր դղեակից գողացուած և այդ մարդոց տանն եղած իրերի անունները: Այդ տասն և եօթը մարդկանցից մի միայն Ռէնօլդի անունը դուրս չեկաւ. միւսները շատ վախեցան այդ բանի վրայ, որովհետև դրանք հաստատ բաներ էին և եթէ իրենք ուրանային, Արները կարող էր այդ իրերն իրենց տանից բերել տալ:

Արները Գլխաւոր բանն այս չէ, բայց հարց է թէ արդեօք դուք կուրանա՞ք այս:

Մի վայրկեան ոչ ոք չպատասխանեց. յետոյ տեղից վեր կացաւ Կինհօլցն ու ասաց. Ողորմած տէր, մի քառորդ ժամ մտածելու ժամանակ կարո՞ղ ենք խնդրել:

Կինհօլցին բանա տարէք, պատասխանեց Արները, որ և խնդն կատարուեց:

Միւսները չգիտէին թէ ի՞նչ անեն և ինչ ասեն. բայց բոլոր նստարանների վրայ սկսեցին բարձր ձայնով խօսել. բարեկամներն ու աղքատներն էլ նրանց. Իսէր Աստուծոյ, տեսնում էք որ նա ամեն բան գիտէ, ինչո՞ւ չէք խոստովանում. բայց նրանք համրացածների նման կանգնել էին և ձայն չէին հանում:

Բայց ծեր Ռէնօլդը, որ ամենից ետևը կանգնողներից

մէկն էր, առաջ եկաւ, ընկաւ Արների ոտքերն ու ասաց. ողորմած տէր, ես մի ծեր, ալւեր մարդ եմ. Աստուծոյ յայտնի է որ մեր մէջ տիրող վատութեանն ու չարութեանն մասնակից չեմ եղել և հաւանութիւն չեմ տուել, բայց ինչ որ դուք գանգատուում էք, ճիշտ է:

Արները պատասխանեց. ծեր ալւեր, ցաւում եմ քեզ վրայ. ես գիտեմ որ բոլորի մէջ դու ամենից քիչ յանցանքն ունիս և ցաւում եմ, որ ընկերացել ես այնպիսի մարդկանց հետ, որ բազմաթիւ յանցանքներ ունին և մինչև անգամ քեզ պէս չեն ուզում խոստովանել:

Ռէնուլդ: Ողորմած տէր, մեր հանգամանքների մէջ եղողը սիրան ու միաբեր կորցնում է:

Արներ: Ի՞նչ հանգամանքներ:

Ռէնուլդ: Յանցանքը ձանաչելու, բայց երկիւղից խոստովանել չհամարձակուելու հանգամանքը:

Արները բարկացած դիմեց միւսներին և ասաց. ինչո՞ւ չէք ընդդիմախօսում այս մարդուն, որ ձեր դէմ է վկայում: Այդ մարդիկն այլ ևս ուրանալու արիւթիւն չունեցան, ընկան նրա ոտքերն ու գթութիւն էին խնդրում:

Երբ Արները նրանց այդ դրութեան մէջ տեսաւ, մի արցունք ցայտեց նրա աչքից: Բոլորի առաջ սրբեց նա իր արցունքն ու ասաց. սրանից աւելի տխուր տեսարան չեմ կարող երևակայել. յետոյ նա կրկին դէպի Ռէնուլդը դարձաւ ու ասաց. ծեր մարդ, վեր կաց, ես բոլոր դէմ ոչինչ գանգատ չունիմ, բացի նրանից, որ դու այս բոլորը տեսնելով՝ լռել ես: Բայց ինչո՞ւ էիր այդպէս անում և քսան ու աւելի տարիներից հետէ քեզ յայտնի յանցանքները իշխանութիւնից թափեցնում:

Ռէնուլդը սկզբում չէր ուզում ուղղակի պատասխանել ու ասաց. ողորմած տէր, եթէ ասեմ՝ կնեղանաք կամ կկարծէք թէ՛ այժմ երբ արդէն ստիպուել եմ խոստովանել, ներողութիւն հայցելու համար կլինեն ասածներս:

Արները հրամայեց նրան խօսել. բայց Ռէնուլդը խընդրեց նրան մի երկու քայլ մի կողմը քաշուել ու ասաց. ձեր պապի իշխանութեան ժամանակ անկարելի էր այս բոլոր անկարգութիւնների մասին գանգատուել, հակառակ դէպքում մարդ իր ձեռքով իրեն կանաչադաշնէր:

Արնեը հարցրեց թէ՛ կարո՞ղ է նա մի օրինակ մասնացոյց անել. և Ռէնօլթը տուեց Բամբերգերի և պլոց անունները:

Այդ միջոցին վերադարձան խորը չափերու և անասունները համարելու դնացողները:

Արնեըրը տեսաւ նրանց ու ասաց Ռէնօլթին. ես այսօր դեռ չառ կեսունմ քեզ հետ: Յետոյ վերցրեց նրանց նոր կազմած ցուցակը և կամաց ու ճշտութեամբ սկսեց համեմատել գիւղացիների ցուցմունքով կազմուած հին ցուցակի հետ: Համեմատելուց յետոյ ասաց. ձեզնից բնան և երկու հոգի իրենց խոտի չափն ու անասունների թիւը ճիշտ չեն ասել. իսկ ձեր տանն ու վեցից, որ աւելի ծանր յանցանքների համար չօրեւ էք պոժմ պոստեղ, ոչ մէկը չկայ, որ ճիշտն ասած լինի: Այս ասելով նա հառաչեց:

Այդ քսան և երկու մարդիկը հեռանալն են. երգուեալ դատաւոր Վալթերլէդերը, նրա եղբայր Քրիստօֆ Վալթերլէդերը, Յակոբ Վալթերլէդերը, հաստը, երդուեալ Կինաստը, մագործ Ծօգլի Կինաստը, երդուեալ Կինհօլցը, Քրիստօֆ Մօօքբաուէրը, Հանս Մօօքբաուէրը, Ռաբլէր-Բաուէրը, նրա եղբայր Ռաբլէր Կուրին, երդուեալ Շպէկմուխը, նրա բեռայր Ջէննբաուէրը, երդուեալ Մայէրը, Ֆրէսմօլս կոչուած Մայէրը, երդուեալ Հիւզին, լուսարարը, վարժապետը, Ռիւսիբաուէրը, Լինդէնբերգերը, անասնավաճառ Շաօֆդէլը, Շտիրինբաուէր Հայնրիխը, Բօքրիւտշէրի նեօպպին:

148.

ԼՈՒՍԱՐԱՐՆ ՈՒ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ—ՀՈԳՈՒՈՎ ՈՒ ԾԱՐՄՆՈՎ ԵՐԿՈՒ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

Լուսարարն ու վարժապետը երկրագործ չէին, այլ մէկը դերձակ էր, միւսը կօշկակար. բայց նրանք միւս գիւղացիներին նայելով մեծամտութեամբ իրենց քիչ խոտով ու անասունով էլ խաբեբայութիւն արին: Բայց նրանց բանը շատ վատ գնաց: Կատակի համար թէ տարաբաղդաբար երկուսն էլ տանն էին, երբ ասնուտեն իր մարդկանցով գիւղն եկաւ, մէկը դպրոցի առիթով, միւսը զանգահարելու: Նրանք եղբայրներ էին և միատեղ էին բնակւում:

Լուսարարը դեռ պահած ունէր հանգստարանում հնձած խոտը և որովհետեւ անասուն չունէր՝ իւրաքանչիւր տարի իր խոտը ծախում էր կանխիկ փողով: Նա սաստիկ վախեցաւ, երբ տանուաէրը գիւղն եկաւ, որովհետեւ ընդամենը մէկ գրկաչափ խոտ էր գրել տուել, իսկ իր ունեցածը երկուսից էլ աւելի էր: Էտապով խոտի մէկ անկիւնը ծածկեց իր ունեցած յարգով և երբ չափողները նրա դուռն եկան, գրչ-խարիը կռնատակին դնելով ու ձեռքերը արօրելով ասաց. դուք գիտեք, պարոններ, որ ես ուրիշ խոտ չեմ հնձում, բացի եկեղեցու բակում եղածից. այդ էլ մօտ մի գրկաչափ է անում, ինչպէս որ գրել եմ տուել:

Հաւ ծախողը Դու առհասարակ իւրաքանչիւր տարի երկու գրկաչափ ես ծախում:

Լուսարարը երկու գրկաչափ չի վնի:
Վայրէջ: Պէտք է չափենք:

Լուսարարը Աչքով էլ կարող էք տեսնել, որ այս խոտը երկու գրկաչափ չէ:

Միխէլ: Իսկ այս յարդի տակ խոտ չկայ:

Լուսարարը: Ո՛չ մի ծիղ, կարող էք ապահով վնել, մէ մի ծիղ. այդ արդէն երկու տարուայ յարդ է:

Ձե՛մ կարող հաւատալ, ասաց Միխէլը և մի փոքր յարդը յետ քաշելով՝ տեսաւ որ տակը խոտ էր. եկեղեցուն ծառայողի արարք չէ այս, ասաց Միխէլը. Վայրէջը չափեց խոտն ու ասաց. երկու գրկաչափից շատ աւելի է:

Լուսարարը վախեցաւ և կծու կերպով պատասխանեց. եթէ դուք այդպէս ամեն մէկի մօտ բոլոր անկիւնները փնտռէք, շատե՛րը մէկ գրկաչափ սխալուած կլինին:

Տանուտէր: Եթէ դու քսան գրկաչափ ունենայիր, նըշանակութիւն չէր ունենայ՝ եթէ մէկ գրկաչափ սխալուէիր:

Լուսարարը: Ինդրեմ շնորհ արեք և այդ աւելորդ գրկաչափի մասին ոչինչ մի գրէք:

Միխէլ: Անկարելի է, ամեն մէկի հետ մի տեսակ պէտք է վարուել:

Լուսարարը: Մի՛ հպարտանայ Միխէլ, չէ՞ որ դու մի պատուաւոր մարդ ես:

Միխէլ: Դու էլ լուսարար ես:

Տանուտէր: Անկարելի է, մենք պէտք է գրենք:

Յետոյ գնացին վարժապետի մօտ. սա մէկ կովի փոխարէն երկուսն էր ասել և այդ պատճառով չէր ուզում տանուտէրին ու իր մարդկանցը թողնել, որ գոմը մանեն. բայց երբ վերջը ստիպուեց, ասաց. Այո՛, ես այժմ միայն մի կով ունեմ, միւսն երէկ ուղարկեցի:

Հաւ ծախող: Ես դեռ ութ օրից առաջ տեսայ, որ կովդ տանում էին:

Վարժապետ: Դու ուրիշի կոյն երևի իմ կովի տեղն ես ընդունել: Դեռ չորս օր էլ չկայ, որ իմ կոյն ուղարկուել է և այդ ես էլ չգիտէի, որովհետեւ գոմը կնոջս ձեռքին է:

Տանուտէր: Այդ միւսնոյն է. մենք այժմ միայն մի կով կգրենք, որովհետեւ մէկն ունես:

Վարժապետ: Բայց մի երկու օր է միայն, որ միւսն ուղարկել ենք:

Միխէլն ու տանուտէրը: Այդ մեր գործը չէ:

Վարժապետ: Դուք շատ քիչ գաղափար ունիք գթասրտութեան մասին:

Միխէլ: Ի հարկէ այդ չէ նշանակում՝ թէ մի խենթի համար պէտք է խաբեքայութիւն անել:

Վարժապետ: Ի՞նչ է նշանակում այդ:

Միխէլ: Այդ նշանակում է՝ դու յիմար ես, որ միայն մի կով ունենալով՝ հետևում ես առաջաւորների օրինակին և խաբում:

Վարժապետը գլուխը կախեց:

Տանուտէր: Գնանք այժմ:

Եւ որովհետեւ դասերը վերջացել ու կէսօրի զանգն էլ տուած էր, վարժապետն ու լուսարարը մտածեցին, որ այժմ կարող են համայնքի ժողովին գնալ ու Արնբրից ներողութիւն խնդրել կամ առ սակաւն այնպէս անել, որ նա չկարծէ թէ իրենց խաբեքայութեան պատճառով են ժողովից բացակայ: Եւ ճիշտ որ նրանք տանուտէրի ու իր մարդոց հետ, որոնք արդէն վերջացրել էին իրենց գործը, դէպի ժողովատեղին գնացին:

Բաւականին հեռուից, արդէն Եկեղեցու փողոցից, լուսարարը տեսաւ այն տասնևեօթը մարդկանցը չորած: Նա

միայն Արներին ճանաչեց, չտեսաւ թէ ինչ են անում միւսները և ասաց վարժապետին. ինձ այնպէս է թւում, որ կարծես թէ տասնեակ մարդիկ նրա առաջ խոտ են գլչում: Վարժապետը նոյնպէս այն կողմը նայեց և առանց մըտածելու, որ հաւ ծախողն իր կողքին է կանգնած, ասաց, խենթ, կարծեմ նա կախարդական փորձեր է անել տալիս: Թէև լուսարարը նշան արեց նրան, որ լուէ, բայց այդ խօսքն արդէն արտասանել էր և հաւ ծախողն էլ կատարելապէս հասկացել: Վերջինս թէև ոչինչ չպատասխանեց, բայց այնպէս նայեց նրան, որ կարծես թէ նրա առաջը կանգնողը ոչ թէ վարժապետ, այլ աշակերտ էր:

Այդ միջոցին նրանք աւելի մօտեցան լորենուն և ճանաչելով Արների առաջը չորած առաջաւորներին, սկսեցին կաղի պէս դանդաղ առաջ գնալ և յանկարծ ուղղում էին մինչև անգամ յետ դառնալ: Բայց հաւ ծախողն այդ նկատելով՝ պահպանի ականջում փսփսաց և նա էլ չթողեց որ յետ գնան: Նրանք հարկից ստիպուած առաքինութիւն գործեցին ու ամենավերջին նստարանների վրայ նստեցին լուռ ու մուռ:

149.

ԱՐՆԵՐԸ ՀԱՐՑՆԵԼՆ ԱՒԵԼԻ ԼԱՒ Ի ՀԱՍԿԱՆՈՒՄ ՔԱՆ ԹԻՆՐԱՆՔ՝ ՍՏԵԼԸ

Արները նոր և հին ցուցակները միմեանց հետ համեմատելուց և խոտի չափն ու անասունների թիւը սխալ ցոյց տուող մարդկանց անունները յիշելուց յետոյ՝ վայրէջին հրամայեց, որ այդ տասնուվեցի մօտ կանչէ նաև մնացած վեցին:

Վայրէջը կանչեց և նրանցից չորսն իսկոյն առաջ եկան, բայց լուսարարն ու վարժապետը դանդաղում էին:

Դրանք ներկայ չէն, ասաց Արները:

Ինչպէս չէ, այստեղ են, կամաց ասաց Մայէրը:

Ի հարկէ այստեղ են, ասացին բարձրաձայն ետևի նըստարանների վրայ նստողներից շատերը:

Ո՛վ է ոչ ասում, պատասխանեց լուսարարը և վարժապետի հետ նոյնպէս առաջ եկաւ, յարգանքով կանգնեց Արների առաջ, ըստ կարգին գլուխ տուեց ու ասաց՝ ձեռ-

քերը կցած և աչքերը շրջելով. Ա՛խ, ողորմած իշխան, ես մի բուռը խոտ էլ չեմ հնձում, բաղի եկեղեցու գաւթում եղածից և այժմ դժբաղդուծիւն ունեցայ այդ մի կտոր թշուառ խոտի առիթով մոլորուելու և եղածից պակաս ցոյց տալու:

Արններն այնպէս նայեց նրան, որ կարծես ուզում էր ասել թէ՛ դու կցանկանայիր սոսել, բայց չես կարողանում. նա թողեց որ նա մի քանի վայրկեան այդպէս կանգնի ու քրտնի և վերջապէս ասաց. ուրեմն սխալուե՞լ ես, լուսարար: Լուսարար: Այո՛, իհարկէ, արժանապատիւ տէր հայր^{*)}:

Արններ: Ի՞նչ քան:

Լուսարար: Մէկ գրկաչափ:

Արններ: Եկեղեցու բակից ո՞րչափ խոտ ես ստանում:

Լուսարար: Նրանք այժմ ասում են թէ երկու գրկաչափ է և ես պէտք է համաձայնեմ:

Արններ: Հա՛. բայց նրանց ասածը հօ ճի՞շտ կլինի:

Լուսարար: Այո՛:

Արններ: Քո ցուցմունքով ո՞րքան էր:

Լուսարար: Մէկ գրկաչափ:

Արններ: Ուրեմն ունեցածիցդ մէկ գրկաչափ պակաս:

Լուսարար: Աստուած է վկայ, որ սխալուել եմ:

Արններ: Ներկայ եղող խաբեքաներից ոչ մէկը քեզ պէս իր ունեցածի կիսի չափ չէ սխալուել:

Լուսարար: Ցաւում եմ:

Արններ: Չայնդ կարիր:

Երբ նա լռեց, վարժապետն սկսեց ու ասաց. դուք բարեցած էք, ողորմած տէր, բայց խոնարհաբար խնդրում եմ թոյլ տուէք որ մի խօսք ասեմ:

Արններ: Երկուսը, եթէ կամենում ես, մինչև անգամ չորսը, միայն թէ ճշմարտութիւնն ասա՛, եթէ սիրում ես ճիշտ խօսել:

Օ՛, ի հարկէ ճշմարիտը կասեմ, ասաց վարժապետն ու պատմեց թէ ինչպէս մի քանի օր առաջ. առանց իր գի-

*) Խօսողը վախեցած լուսարարն է, այդ պատճառով ընթերցողը պէտք է ներէ նրան, որ նա այդ դրութեան մէջ Արններին արժանապատիւ տէր հայր՝ է կոչում:

առութեան մէկ կողմն ուրիշ տեղ են ուղարկել:

Արններ: Հա. ուրեմն դու ել կովը համարելիս ես սխալուել, ինչպէս եղբայրդ խոսքը չափելիս. երկուսդ էլ լաւ պատուներ էք:

Վարժապետ: Ցաւում եմ, բայց մոռացել էի, որ Բեքը-տալի մատգործը կովը տարել էր:

Արններ: Երևի յիշողութիւնդ շատ թոյլ է:

Վարժապետ: Վերջին ժամանակներս այո՛, շատ թոյլ է:

Արններ: Բո մասին առհասարակ ես լսել էի, որ շատ լաւ յիշողութիւն ունես, բայց խելք չունես:

Վարժապետ: Այժմ այնպէս չէ, ինչպէս որ էր մի ժամանակ. բայց սովորաբար իմ կինն է միայն գոմով զբաղ-ւում, ես միշտ ուսումնարանում եմ:

Արններ: Այդ դէպքում քո կինը պէտք է յայտնէր թէ քանի կով ունէք:

Վարժապետ: Ճշմարիտ է, բայց...

Արններ: Բայցերդ պէտք չեն: Դու վարժապետ ես և գիւղի մանուկները քո ձեռքին են, իսկ դու սառնարիւն կերպով երկու անգամ հաստատել ես սուտ երդումդ:

Վարժապետ: Բայց ի սէ՛ր Աստուծոյ, չի կարելի մի բան մոռանալ:

Արններ: Լսիր և Աստուծոյ անունով մի՛ խօսի, անպիտան. եթէ խաբել չկամնայիր՝ գոմը կերթայիր և կտեսնէիր՝ մէկ թէ երկու կով ունէք. դու պէտք է գիտենաս, որ երբ մի բան երդումով ես հաստատում, պարտաւոր ես աչքերդ գործ դնել:

Վարելի էր կարծել, որ այս արդէն բաւական էր բո-լորի վերաբերութեամբ, բայց կով ծախող Շառֆէլն այդպէս չէր մտածում: Նա առաջ եկաւ ու ասաց. իշխան, ես կատարելապէս անմեղ եմ, ես ամեն օր սպասում եմ իմ թուած անասունների գալու:

Արններ: Բայց բեղ չեն հարցրել՝ թէ քանի անասունի ես սպասում, այլ թէ քանի՛սն ունես:

Շառֆէլ: Այդ ճշմարիտ է, բայց որովհետեւ ես ամեն րոպէ սպասում էի թէ կը բերեն, այդ պատճառով ա-րօտի համար նրանց էլ հաշուեցի:

Արններ: Դու ունեցածիցդ ութը հաս աւելի ես
ասել, այնպէս չէ՞:

Շտոֆէլ: Այո, Ձերդ ողորմածութիւն:

Արններ: Այդ ութը հասն էլ ճիշտ գնե՞լ ես:

Շտոֆէլ: Այո, ի հարկէ, Ձերդ ողորմածութիւն:

Արններ: Ո՞ւրից ես գնել:

Շտոֆէլ: Ջանազան տեղերից են ուղարկում ինձ:

Արններ: Մինչև ե՞րբ ես սպասում նրանց:

Շտոֆէլ: Ամենաուշները օրուայ ընթացքում կստանամ:

Արններ: Բոլոր ութ հասը միասին:

Շտոֆէլ: Այո:

Արններ: Յուսով եմ, որ այսանշ ասածներդ բոլորը
ճիշտ են:

Շտոֆէլ: Եթէ այդ ութ հասն երեք օրուայ ըն-
թացքում չստանամ, պատրաստ եմ իրաւացի հասուցութիւն աւել:

Արններ: Բո պատճառաբանութիւնն օրինաւոր է, եթէ
ճիշտ է:

Այդ վայրկեանին տեղներից վեր կացան միւսներից
չորսն էլ ու ասացին՝ թէ իրենք էլ անասուններ են գնել
և սպասում են նրանց դալուն. բայց մեծամասնութիւնը
լուեց և չուզեց այդ պատճառաբանութեամբ իրեն արդաւ-
րացնել: Վարժապետն ընդհակառակը, որ առաջ բացատրել
տուեց այն հնգի ասածները, նորից վեր կացաւ ու ասաց,
թէ ինքն էլ սպասում է մի կով ստանալու, որովհետև
իր կովը չէ ծախել, այլ փոխել է մէկ ուրիշի հետ:

Արններ: Չէ՞ որ դու ասացիր՝ թէ մագործին ծախեցի:

Վարժապետ: Այդ միւսոյնն է, նա ինձ մի ուրիշը
խոստացաւ:

Հա՛, ասաց իշխանն ու նայեց նրան հեգնութեամբ.
բոլոր նստարանների վրայից լսելի եղաւ գիւղացիների ծի-
ծաղը՝ մագործի փոխած կովի առիթով:

Բայց միւսները, որ նրանից առաջ ասել էին թէ ան-
ասունների են սպասում, վախենում էին, որ նա իր յի-
մարութեամբ կարող է նրանց խաղը փչացնել:

Արններն սկսեց կրկին խօսել ու ասաց. ես ընդունում
եմ ձեր առարկութիւնները, եթէ ճշմարիտ են, բայց զգու-
շացէ՛ք ստելուց:

Նրանք կրկին հաստատեցին, որ իրենց ասածը ճիշտ է։
Արններ։ Դուք ասում էք, բայց ինձ համար այդ բա-
ւական չէ։ Ես ձեզ բոլորիդ էլ դղեակում կպահեմ՝ մինչև
որ ճիշտն իմանամ թե դուք ճշմարիտ էք ասել, թե ստել էք։
Այսպիսի մի խօսք չէին սպասում նրանք և սկսեցին
երեք իրար չտեսածների նման մոեանց նայել։

Բայց ինչո՞ւ չէք ուզում թողնել մեզ, որ առն գնանք,
ասաց Շափէլ անասնավաճառը։

Արններ։ Միմայն այն պատճառով, որ եթե ես ձեզ
թողնեմ, որ առն գնաք, բսան և չորս ժամուայ ընթաց-
քում կարող էք մի ամբողջ հօտ անասուն հաւաքել՝ առանց
մի հատ անգամ այժմանից գնած ունենալու։

Խորին լռութիւն տիրեց։

Արններ։ Ի՞նչ է նշանակում այս լռութիւնը։

Մի վայրկեան ոչ ոք չպատասխանեց. յետոյ Շափէլն
ասաց. իմ կովերի առևտուրը դեռ վերջնականապէս վերջա-
ցած չէ։

Արններ։ Դու հէնց այժմ ասացիր, որ բո գնած անա-
սունները — ութը հատ, այնպէս չէ՝ — երեք օրուայ ընթաց-
քում կստանաս։

Շափէլ։ Այո, եթե առն գնալ կարողանամ, ապա-
հով եմ, որ բոլորն էլ կստանամ։

Արններ։ Բայց որովհետև այժմ բեզ չեմ թողնի, որ
առն գնաս, կնշանակէ որ ութն էլ չեմ ստանալ։

Շափէլ։ Ո՛չ, այդ գէպքում ապահով չեմ, որ ութն
էլ կստանամ։

Արններ։ Բայց եթե հօ ապահով կերպով կստանամ,
եթե այստեղ մնաս։

Շափէլը ոչ մի խօսք չասաց։

Արններ։ Ցե՛ս, եթե վեց հատ էլ ստանաս, գոհ կը
լինեմ։

Բայց կրկին ոչ մի պատասխան չկար։

Արններ։ Բայց հինգը հօ հաստատ կստանամ։

Կրկին պատասխան չկայ։

Արններ։ Ձե՛ս պատասխանում, չորսը կամ առ սա-
կան երեքը հօ հաստատ կստանամ։

Շտոֆէլ: Բոլոր ութն էլ կստանամ, եթէ կարողանամ.
Լուր ուղարկել:

Արններ: Ի՞նչ լուր:

Շտոֆէլ: Միայն այն, որ ուղարկեն, ուրիշ ոչինչ:

Արններ: Բայց լաւ, առանց այդ լուրի ո՞չ մի հատ էլ
չես չստանայ:

Շտոֆէլ: Ո՛չ, չեմ՝ կարծում:

Արններ: Ես էլ չեմ՝ կարծում և երբեք էլ չհաւա-
տացի, ինչպէս որ չեմ հաւատում, որ վարժապետն իր կովը
փոխել է մսագործի կովի հետ: Վարժապետ, եթէ դու
դղեակումը մնաս՝ մսագործի փոխած կովը կստանաս:

Վարժապետը ոչինչ չպատասխանեց, իսկ Արնները շա-
րունակեց. խօսքս կարճ կտրելու համար միւսներին էլ եմ
ասում. ձեր գնած ու սպասած ամբողջ հօտը սուտ է, այն-
պէս չէ՛. դուք շուտ ուզում էիք տուն վազել և առաջին
պատահած ջնուդից կամ քրիստոնէից անասուններ գնել՝
պահասը լրացրելու համար: Շատ ախուր բան է, եթէ
կարծում էք թէ ձեր իշխանութեանը խաբելով՝ ամեն բան
լաւ կերթայ: Ամաչեցէք: Ես գիտեմ, որ այս բոլոր նստա-
րանների վրայ եղողների մէջ ո՞չ միմարդ չկայ, որ ներքուստ
համոզուած լինի, թէ ձեր բոլոր ասածներից մէկ խօսքը
գոնէ ճշմարիտ է. բայց այնուամենայնիւ դուք ամբողջ հա-
մայնքի առաջ ամբողջ կէս ժամ համարձակութիւն ունեցաք
պնդելով՝ իբրև թէ զուտ ճշմարտութիւնն էք ասում. և եթէ
ձեզ թողնէի տուն գնալու, կուրախանայիք և կծաղկէիք
ինձ: Բայց մի՛ կարծէք թէ ձեր գիւղում և ընտանիքում
բաղդաւորութիւնն ու Աստուծոյ օրհնութիւնը տիրող կհան-
դիսանայ, եթէ իշխանութիւնից խղս տաք:

Այժմ բոլոր նստարանների վրայ ամբոխն սկսեց զայ-
րանալ ու ասել՝ թէ նրանք այդպէս չպէտք է վարուէին:
Նոյն իսկ Հարսկնոպֆը նրանց մեղադրում էր և պնդում,
որ եթէ ինքը հարկւր գրկաչափ խոտ էլ ունենար, ճիշտ
թիւը կստանէր: Նա ի հարկէ մի բայլաչափ հող էլ չու-
նէր և գուլպայ գործող էր: Բայց այնուամենայնիւ նրա
դրացիները պատասխանեցին, որ նա վերարկուն միշտ բամու-
կողմ է շրջում. նա դեռ հէնց այս առաւօտ ասում էր՝
թէ Աստուծոյ կամքն է, որ առաջաւորները բաղդաւոր լի-

անն և ոչինչ չպատահի նրանց. պարզ երևում էր, որ նա գիտեր նրանց գաղտնի դիտաւորութիւնները:

150.

ԲՕՆԱԼ ԳԻՒՂԻ ԷՀԷԳԱՌԻՄԷՐ ՈՒ ՇՏԻԼՇՏԷՆԴԷՐ ԵԱԿՈՐ
ՔՐԻՍՏՕՖ ՓՐԻԴՐԻՍ ԷԱՐՏԿՆՈՊՖԻՆ ԿԱՅԱՂԵՑՆՈՒՄ ԵՆ

Նստարանների վրայ եղողների աղմկալի խօսակցութիւնից Արները նկատեց, որ ամբոխն իր դժկամակութիւնն է ուզում արտայայտել իր առաջը չոքած ողորմելի յանցաւորներին:

Արներ, Ուրախ կլինէի, թէ կարողանայի մտածել թէ նստարանների վրայ նստողներն աւելի լաւ են առաջ կանգնողներից, բայց շատ ցաւում եմ, որ պէտք է ասեմ՝ թէ գիւղի վերէն ու ներքեւ, բոլոր անկիւններում ամենքը միատեսակ են և համարեա՝ թէ առն չկայ գիւղում, որտեղ թագկացրած չլինեն դղեակից գողացուած պարաններ, բաւկներ, սալակներ և դրանց նման իրեղէններ: Եւ ես գիտեմ, որ մինչև անգամ ներկայ եղողների մէջ կան պնպիսիները, որոնց զգեստի աստաւը գողացուած բաւկներից է կարած:

Հաղիւ թէ նա այս խօսքերն արտասանել էր, որ Հարակնոպֆն իր զգեստը վարսիկի վրայ ծալեց, այնպէս որ աստաւը հազիւ կարելի էր նշմարել և կրակի պէս կարմրեց: Բայց նա ա՛յնպէս աչքի ընկնող կերպով արեց այդ, որ նրա աջ ու ձախ նստած դրացիները նկատեցին և նրա առաջևի ու ետևի փեշերը բարձրացրին՝ աստաւը տեսնելու մաքով: Նա սաստիկ կատաղեց և գիտեր թէ ինչո՞ւ. շուտով դրացիները նկատեցին, որ մէկ փեշի աստաւը ճիշտ որ դղեակի դրոշմ է կրում: Այդ բանը մի ա՛յնպիսի աղմկալի բռնիք բարձրացրեց նրա շուրջը, որ Արները հարցրեց թէ ի՞նչ կայ:

Հարակնոպֆի զգեստի աստաւի վրայ դղեակի դրոշմը կայ, աղաղակեց մէկը:

Հարտկնոպֆ, Այդ զգեստի աստաւն ես տաս տարի առաջ եմ գնել:

Բայց դղեակի դրոշմը նոր բաւկներինն է, հինգ տարի էլ չկայ դրա գոյութիւնը. հին բաւկները միայն գծեր էին

կրում, աղաղակեց կրկին նստարանների վրայ նստողներից մեկը:

Արններ: Եթէ քո տեղը լինէի, այժմ այդ զգեստը տուն կտանէի, որպէս զի խաղաղութիւն տիրէ:

Հարտկնոպֆ: Ուրախութեամբ, բայց չեմ գողացել:

Արններ: Կարող է պատահել, որ այդ կտորն արդարութեամբ ես ձեռք բերել, որովհետեւ չես ճանաչում դրեանքի դրոշմը:

Հարտկնոպֆ: Ես չգիտեմ թէ դերձակն ի՞նչպիսի կլտոր է վերցրել իմ զգեստի համար:

Արններ: Հա՛, ուրեմն դերձակն է տուել քեզ այդ զգեստի աստառը:

Հարտկնոպֆ: Այո՛, ճշմարիտ, ողորմած տէր:

Արններ: Ո՞ր դերձակը:

Հարտկնոպֆ: (մտածում է) Չգիտեմ, չեմ կարող մըտաբերել, բայց հա՛, Վիլտուի դերձակը կարեց այս զգեստը:

Արններ: Ճշմարիտ է. բերել տամ նրան:

Հարտկնոպֆ: Նա մեռած է:

Արններ: Բայց մի՞թէ Բօնալի դերձակը, որ նստած է պստեղ, քո սանահայրը չէ:

Հարտկնոպֆ: Ճիշտ է, բայց այդ զգեստը նա չէ կարել:

Արններ: Ուրեմն նա զուր կարմրեց, երբ խօսքը քո զգեստի մասին էր. բայց այժմ ես ոչ քո և ոչ էլ նրա պատասխանն եմ ուզում լսել. ես այժմ միայն կուզէի, որ դու քո զգեստով վերկենաս ու գնաս, որ հանդարտութիւն լինի:

Հարտկնոպֆը գնաց, բայց եկեղեցու փողոցում պահապանը չէր ուզում նրան թողնել որ գնայ—որովհետեւ նա չէր ուզում պահապանի հետ վերադառնալ՝ Արներին հարցնելու թէ կարող է թողնել նրան որ տուն գնայ—ստիպուած եղաւ պահապանի մօտ սպասել, մինչև ժողովի վերջանալը:

Նա նստեց Կինհօլցի մեծ կեռասենու տակ, պահապանին պատմեց իր քամբաղդութիւնն և մի ծխամորթի ծխախոտ խնդրեց նրանից, որովհետեւ ինքը սրամտութիւնից իր բըսակը նստարանի վրայ էր թողել:

ԱՐՆԵՐԻ ԴԱՏԱՎՃԻՌԸ

Մի ըովակից յետոյ, երբ նորից հանդարտութիւն տիրեց, Արնեքն այն տասն և վեց մարդկանցը, որոնց քահանայի տուն էր կանչել տուել, դատապարտեց, որ նրանք իրենց մէջ վիճակ ձգեն և այն երկուսը, որոնց վիճակն ընկնի, յաջորդ կիրակի օրը եկեղեցում տանուտէրի հետ միասին համայնքին ներկայացունին՝ իբրեւ տանուտէրի բոլոր արածներին յանցակիցներ։ Ռէնօլդին, որ այն տասն և եօթից մէկն էր, ներեց և ամեն պատժից ազատեց։ Իսկ այն քսան և երկու մարդկանցը, որոնք խաբել էին իրենց խոսի ու անասունների քանակութիւնը ցուցակագրելիս, նա ասաց. այդ յանցանքն իմ դէմ ուղղուած չեմ համարում, բայց որովհետեւ այդ արարմունքի նպատակը չքաւորներին փեսելն էր, այդ պատճառով ահա դուք էլ պէտք է պատիժ կրէք։ Յետոյ նա հրամայեց Վայբէլին, որ համայնքի ամենաչքաւոր մարդկանցից տասն և երկուսին առաջաւորների տեղը նստեցնէ՝ պատուիրելով, որ այն քսան ու երկու մարդիկն, իրենց համայնքի դէմ գործած յանցանքի համար, հրապարակաւ չօրեն այդ տասներկուսի առաջ և ներողութիւն խնդրեն։

Այդ հրամանն իսկոյն կատարուեց։ Վայբէլը մօտեցաւ նստարաններին և յայտնեց այդ ծերերին. նրանցից մի քանիսն ուրախութեամբ եկան, մի քանիսն էլ խնդրում էին, որ ուրիշներին որոնէ և իրենց նստած թողնէ իրանց տեղը։ Կրիխէրն առանց հրաւիրուելու առաջ վաղեց՝ կարծես թէ մի կտոր հաց էին առլիս նրան։

Վայբէլ։ Դո՛ւ էլ ուզում ես գալ։

Կրիխէր։ Ինչպէս կամենաք։

Վայբէլ։ Արի՛, եթէ ցանկանում ես։

Նա էլ հօ երեսին ամօթ չունի, ասացին նրա դրացիները։ Երբ այդ տասներկու մարդիկը մի տեղ հաւաքուեցան, Արնեքը հրամայեց ամբողջ համայնքին գլխարկները հանել, իսկ 12-ը գլխարկները գլխին նստեցին։ Բայց որովհետեւ նրանցից շատերը գլխարկ չունէին, նա պատուիրեց նախկին առաջաւորների գլխարկները տալ դրանց։ Վայբէլը տասներկու առաջա-

ւորների գլխարկները նրանց ձեռքից առնելով, տուեց չքաւորներին՝ ծածկելու:

Այն քսան և երկու մարդիկը երեսները դէպի նոր առաջաւորները դարձրած, չոքեցին: Յետոյ Արնները հրամայեց, որ ամեն մէկի համար առանձին կարդան երդումով հաստատած թուերը՝ խոտի ու անասունների վերաբերուած թեամբ և նրանց ունեցածի իսկական քանակութիւնը. նրանցից իւրաքանչիւրն երկու թուերն էլ կարդալիս պէտք է բարձր ու պարզ, ամբողջ համայնքի առաջ, խոստովանէր, թէ կարդացածը ճիշտ է:

Գրագիրը կարդաց. երդուեալ կալքերէդէրն առաջ ասաց թէ տասը գրկաչափ խոտ ունի, բայց իսկապէս նրա ունեցածը տասնևութի է: Այդպէս չէ՞:

Կալքերէդէր: Այդպէս է:

Գրագիր: Նա առաջ ասել էր թէ տասնևեօթի անասուն ունի, բայց իսկապէս նա տասն ունի: Այդպէս չէ՞:

Կալքերէդէր: Այդպէս է:

Գրագիր: Նրա եղբայր Քրիստօֆ կալքերէդէրը տասն և երկու գրկաչափ խոտ ցոյց տուեց, իսկ նրա ունեցածը տասնևինն է: Այդպէս չէ՞:

Քրիստօֆ: Այդպէս է:

Գրագիր: Նա առաջ իր ունեցած անասունների թիւը տասնևչորս ասաց, բայց ինն ունի: Այդպէս չէ՞:

Քրիստօֆ: Այդպէս է:

Գրագիր: Նրա եղբայր հաստ Յակոբն իննը գրկաչափ խոտ ցոյց տուեց, բայց տասնևհինգ գրկաչափ ունի: Այդպէս չէ՞:

Յակոբ: Այդպէս է:

Գրագիր: Նա տասնևերեք անասուն ասաց, իսկ յետոյ երեաց, որ ութն ունի միայն: Այդպէս չէ՞:

Յակոբ: Այդպէս է:

Գրագիր: Երդուեալ Կինասան առաջ տասնևերեք գրկաչափ խոտի ցուցմունք արաւ, բայց բանից երեաց, որ նրա ունեցածը քսան և երկու գրկաչափ է և այլն: Եւ այդպէս շարունակ նա կարդաց մսագործ Եօգգէլ Կինաստի, Քրիստօֆ Մօօրլաուէրի, Հանս Մօօրլաուէրի, երդուեալ Ռաբլէրի, Ռաբլէր Կուրիի, Շպէքմօլխի, նրա քեռայր Չէննրաուէրի, եր-

դուեալ Մայերի, ֆրէսմայի կոչուած Մայերի, երդուեալ Հիւգիի, լուստարի, վարժապետի, Բիւտիբաուերի, երդուեալ Լինդենբերգերի, նրա եղբայր Մարքսի, Նիրէնբաուէր Հայն-րիխի, Բոսրիւաշեր Շաօֆելի անունները և վերոյիշեալի նման հարցրեց. «այդպէս չէ՞»։ երբ այդ բան և երկու մարդիկը վերջացրին իրենց «այդպէս է՞»-ները, տասն և երկու աղքատներին — իւրաքանչիւրից առանձին — ներողութիւն խնդրեցին։

Այդ վերջացնելուց յետոյ Արները փակեց ժողովը, որովհետեւ արդէն մէկ և կէս ժամ էր և հրամայեց, որ հէնց ժամի երեքը խփեց թէ չէ, համայնքը նորից ժողովուի։

152.

ՆՐԱ ԿԵՐԱԿՈՒՐՆ ԱՅՆ Է, ՈՐ ԼՍԻ ԵՒ ԿԱՏԱՐԷ ԵՐԿՆԱՅԻՆ
ՀՕՐ ԿԱՄՔԸ

Ճաշելիս Արները պատուիրեց իր մօտ կանչել Ռէնօլդին և խնդրեց նրան, որ Բամբերգերի պատմութիւնը մանրամասն պատմէ իրեն։

Արների այդ պահանջի վրայ Ռէնօլդի աչքից արցունքի կաթիլներ ցայտեցին, որովհետեւ Բամբերգերը մանկութիւնից սիրելի էր նրան և չկարողացաւ իրեն զսպել։ Յետոյ պատմեց թէ ինչպէս Բամբերգերը մանկութիւնից սկսած հաւատարիմ ու ճշմարտախօս մարդ էր և այդ պատճառով նրան շարունակ խենթի տեղ էին դնում։ Բայց նա մինչև իր երեսուն և հինգամեայ հասակն ապրել է խաղաղ ու առանց որևէ մէկից վիրաւորանք կրելու. այդ տարին հանգուցեալ ծեր իշխանը նրան առաջաւոր կարգեց։ Այդ ժամանակից նա ոչ մի բան չկարողացաւ այլ ևս խաղաղ ու հանգիստ ձեւ և շարունակ վէճի մէջ էր միւս առաջաւորների հետ, որովհետեւ երբէք չէր ցանկանում ծուռը ճանապարհով գնալ և ուրիշների գնալուն էլ հակառակում էր։ Նրա վրայ կատաղած էր նա մանաւանդ Հոլմելը, որ ամեն կողմից սրտամուծիւն և վիրշ էր պատճառում նրան. նա մինչև այնտեղն էր հասցրել, որ նոյն իսկ գլեպի սպասաւորները, Հոլմելի գրգռելով իրենց շանը Բամբերգեր անունն էին տուել, որ նրան ամեն մի անկիւնում ծաղրի առարկայ շինեն։ Այդ բոլորը նրա վրայ այնպէս են

ազդում, որ իր տուն ու տեղը թողնելով՝ գնում է կայսերական երկիրը և այնտեղ մի երկու տարուց առաջ վախճանւում է չքաւորութեան մէջ: Նա իր մահից մի քանի շաբաթ առաջ ապապրել էր իր մի հայրենակցի բերանով, որ ինքն աւելի լաւ է համարում տաճիկների մէջ մեռնել, քան թէ վերադառնալ հայրենիք, ուր այնպիսի անկանոնութիւններ են տիրում:

Յետոյ Արները Ռէնօլդի հետ խօսեց նաև Հումբլի մասին. սա առանց ծածկելու ասաց՝ թէ այդ չարիքը տանուաւորից առաջ արմատացած էր և եթէ դղեակում կարգ ու կանոն լինէր, Հումբլն էլ արդէն գոյութիւն ունեցող և անգործ մանկող հարիւրաւոր մարդկանց թւումը կլինէր: Նա կամ երկրից պէտք է հեռանար, կամ թէ չէ կարիքից ստիպուած պէտք է սովորէր աղօթել ու աշխատել: Նա դեռ ուրիշ շատ բաներ էլ ասաց. թէև այդ խօսքերը Արների սիրտը կարտում էին, բայց թղլ տուեց նրան խօսելու, որովհետև տեսնում էր, որ ճշմարիտ է ասում:

Արները մինչև անգամ մի փոքր ժամանակով տանուաւորին իր մօտ կանչեց և Ռէնօլդը բարեկամաբար նրա ձեռքը սեղմեց, մխիթարեց ու սիրտ տուեց նրան: Նոյնն արին նաև Արներն ու բահանան:

Եւ որովհետև շուտով ժամի երեքը պէտք է լինէր, Ռէնօլդը խնդրեց Արներին, որ այն տան և վեց մարդկանց ներէ վիճակ ձգելը, կամ թէ իրեն էլ նրանց թւում դնէ, որ նրանք չկատաղեն իր դէմ: Տանուաւորն էլ խնդրեց ներել նրանց ու ասաց հետևեալ զարմանալի խօսքերը. Նըրոնք ինձ նման նախապարտատուած չեն իրենց պատիժը կրելու, այդ պատճառով կմոլեգնեն մայն: Արները մի րոպէ մտածեց թէ ի՞նչ անէ և յետոյ ասաց. ես ներում եմ նրանց ձեր միջնորդութեան պատճառով: Ռէնօլդն ու տանուաւորը սրտանց շնորհակալութիւն արին նրան:

Այս զրուցատրութեան ժամանակ Արները համարեա. թէ բոլորովին մոռացել էր ճաշը: Նա ծանրաբեռնուած էր այն բարւոյ զգացմունքով, որ դեռ ևս իշխում էր այդպէս բոլորովին ընկած մարդոց սրտերում, բահանայի ձեռքից բռնեց և մի վայրկեան պարտէզ գնաց նրա հետ միասին: Նրանք խօսում էին թէ ի՞նչպէս մարդիկ միմեանց նման են,

և թէ ինչպէս ամենաբարին կարող է ամենից չարը դառնալ և ամենաչարն՝ ամենից բարին: Քահանան ասաց Արնե-րին. ես յաւիտեանս չեմ մոռանայ, որ ինքս էլ այնպիսի շաւղով եմ ման եկել, որ կարող էի այն դառնալ, ինչ որ դարձաւ ասնուտէրը: Այո, սիրելի իշխան, այն ժամանակ, երբ ես չորս տարի առանց հացի, առանց աշխատանքի և անօգնական թափառում էի և մուրացկանի պէս ձեր պապի դղեակն եկայ, սովորեցի թէ ի՞նչ է մարդը և ի՞նչ կարող է դառնալ:

Արները գրկեց քահանային. բայց սա մի վայրկեանից յետոյ, մի տեսակ հիացմամբ ասաց. մենք ամենքս էլ այն թշուառութեան ակունքից ենք խմում, որ փչացրեց այս մարդուն. և միայն Աստուած է, որ մէկին վաղ, միւսին ուշ է փրկում այդ ակունքի թոյնից: Նրա թոյնը մէկի համար կեանք է, միւսի համար մահ. և եթէ մենք հանդերձեալ կեանքի յոյսը չունենայինք, միջիօնաւոր մարդոց դրութիւնը, որոնք այնպիսի հանգամանքների մէջ են ապրում, որ նրանց ոչնչացնում են համարեա թէ անդարձ կերպով, Աստուծոյ արդարադատութեան գաղափարի հետ չէր կարելի կապել և մարդս բոլոր արարածների մէջ ամենաթշուառը կլինէր:

Այո, սիրելի տէր-հայր, ասաց Արները, միշտ պէտք է հանդերձեալ կեանքի յոյսն ունենանք. բայց եթէ մենք մարդ ենք և ուզում ենք մարդ մնալ, պէտք է երկրի յանցաւոր կոչուած խեղճ արարածների հետ ուրիշ կերպ վարուենք և նրանց ուղիղ ճանապարհի վրայ դնելն ու փրկութիւնը մարդկութեան ամենավսեմ գործը համարենք:

Այս խոսակցութիւնից յետոյ Արները կրկին գնաց համայնքի ժողովը:

153.

ԱՆՍՍԼՆՁ ՍՐՏԻ ՀԵՑԵՒԱՆՔԸ

Համայնքի ժողովում նրա արածը պատմելուց առաջ՝ պէտք է մի քանի խօսքով ասեմ թէ ի՞նչպէս անցաւ այսօրուայ ճաշը Բօնալի գիւղացիների համար:

Նրանց կանայքը, նա մանաւանդ առաջաւորներինը, հազիւ կարողացան մինչև ժողովի վերջը համբերել և նըրանց քալը հեռուից տեսնելով՝ գոմերից ու խոհանոցներից առաջ վազեցին: Բայց առաջաւորները և առհասարակ այն

քսաններկու մարդիկն ու նրանց համախոհները լաւ պատասխան տալու տրամադրութեան մէջ չէին:

Կալըէրլէդէր: Շան նման վարուեց մեզ հետ Արները: Մօօրլաուէր: Խե՛նթ, եթէ մեզ հետ գալիր՝ այն ժամանակ կտեսնէիր:

Ինձ այնպէս է թուում, թէ դժուրեց եմ փախել, ասաց ծեր Մայէրը:

Շպէքմուլխ: Թող մի դեռ շունչ բաշեմ, յետոյ խօսեցրու:

Կինաստ: Աւելի սիրով անկողին կմտնեմ, ուտել չեմ ուզում:

Եւ այսպէս ամենքն էլ մօտաւորապէս այդպիսի պատասխաններ տուին իրենց կանանցը: Բայց ի հարկէ այդ չօգնեց. շունչ էին ուզում բաշել նրանք թէ անկողին մըտնել, միւսնոյն է, ստիպուած էին պատմել. և հազիւ կէս ժամ անցնելուց յետոյ կանայքն արդէն ամեն բան դիտէին մանրամասնաբար. նրանցից շատերը կատաղեցան:

Նոյն իսկ Ռաբզէնթաուէրի ամուսինը, որ ծառերի տակից փթած տանձ ժողովող էր, ասաց. հարկւր գուլդէն տուգանքն ինձ այդ վարմունքի պէս չէր ցաւեցնի:

ԿինՅօլցի կինն երդուեց տարիներով եկեղեցի չգնալ և ոչ ոքի չերևալ:

Շպէքմուլխի կինը ողբում էր. նա յաջորդ կիրակի օրը կնքամայր պէտք է լինէր, իսկ այժմ իմացաւ, որ նոյն օրն իր ամուսինը տանուտէրի հետ միասին գուցէ կանգնած կլինի բեմի առաջ:

Կալըէրլէդէրի կինը հէնց այդ միջոցին կերակրում էր խոզերին: Բարի անասունները սովորականի նման մսուրից գլուխները հանեցին ինչքան կարող էին և դէպի կերակուրն առաջ տարան. բայց տանտիկինը շերեփով ափսպէս խփեց նրանց, որ խեղճերն արինւուալ եղան:

Մօօրլաուէրի կինը վերցրեց իր ամուսնու գլխարկը, որ այսօր ծածկել էին մուրացկան Բիգգէլի գլխին և ուղղակի կրակի մէջ ձգեց: Թէև նա չէր ուզում, որ իր արարմունքն իմացուի, բայց խանձի հոտն այնպէս տարածուեց, որ դրանց տանը մօտեցողները գալիս ու հարցնում էին թէ ի՞նչ հոտ է: Ցան ետեւը Էլզէլին ճիշտ իրողութիւնը յայտնեց Հանս

Լեօլին: Տան առաջևից երեք թէ շորս մարդ հարցրին թէ ի՞նչ հոտ է: Խենթեր, ի՞նչ պէտք է լինի, պատասխանեցին ամուսինները, կրակի մէջ ձգած ոտք է. բայց հէնց այդ րոպէին եկաւ Լեօլին ու ասաց. ես աւելի լաւ դիտեմ, բո գլխարկի հոտն է, որ կինդ կրակի մէջ ձգեց: Ո՞վ ասաց այդ, աղաղակեց Մօօրլաուէրի կինը: Չեր Էլզէլին, պատասխանեց Լեօլին: Կինը բարկացած յետ խփեց պատուհանն և Էլզէլիի բերանին մի լաւ հարուած տալով՝ այնպէս արիւն լուսւ արեց երեսայի բերանը, որ Կալբերլէդէրի խոզերից էլ վաթթար: Բայց մի րոպէից յետոյ նա մտաբերելով որ իր ամուսնուն ժամի երեքին դարձեալ գլխարկ է հարկաւոր, հրամայեց Էլզէլին, որ դեռ հազիւ շունչ էր բաշում, որ շտապով վազէ գլխարկ կարողի մօտ և մի գլխարկ բերէ: Բայց գլխարկ կարողն էլ դեռ աօնաւաճառից տուն չէր եկել. կինը երկիւղից չգիտէր թէ ինչ անէ:

Նա երեսային ուղարկեց ճակարակագործի մօտ, որ իրենց փող էր պարտ և խնդրեց, որ բարի գանուի և իր գլխարկը փոխ ասյ. բայց սա էլ արդէն համայնքի ժողովէն էր գնացել և Մօօրլաուէրը ստիպուած էր թասակով համայնքի ժողովի գնալ և ծիծաղի առարկայ դառնալ՝ այրուած գլխարկի պատճառով:

154.

ԱՆՍԱՆՉ ՄԻՐՏՆ ՈՒՇԱԹԱՓՈՒԹԻՒՆ Է ՊԱՏՃԱՌՈՒՄ

Այս նորութիւնները Բօնալի առաջաւորների և մեծամեծների կանանցը շատ շփոթեցին: Մի առ ժամանակ նրանք սրտմտութիւնից չէին կարողանում պատմել՝ թէ իրենց ինչ էր պատահել այդ ժամանակամիջոցում, բայց յետոյ սկսեցին պատմել՝ որ այն անիծուած կախարդ հաւ ծախողին ստիպուած էին տուն թողնել:

Ամենից շատ գանգատուում էր այդ դժբաղդութեան մասին երիտասարդ Կալբերլէդէրի կինը: Նա երկար տարիներ մեծ հաւատ ունէր Եօհան Եակոբ Քրիստօֆ Քրիդրիխ Հարակնոպֆի վերաբերմամբ, որին գիշեր ցերեկ իր տանն էր պահում: Այդ կինն ասաց իր ամուսնուն՝ թէ ինքն անիծել էր հաւ ծախողին, բայց այժմ ստիպուած էր նրան իր տուն ընդունել, արդեօք այդ բանը չի՞ մնասի իրեն: Այդ մասին

Հարսկնոպֆին հարցրո՛ւ, ասաց ամուսինը: Այդպէս էլ մտադիր եմ, ասաց կինը: Հաւատում եմ քեզ, պատասխանեց մարդն ու պատմեց նրան թէ ինչպէս իր մարդարէն—այդպէս էր կոչում նա Հարսկնոպֆին—խայտառակուել է համայնքի առաջ՝ զգեստի գողացած աստառի պատճառով և աւելացրեց թէ ինքը նրան շան նման տանից կհալածէ, եթէ համարձակուի նորից գալ:

Կինն այդ պատմութիւնը լսելով՝ գրեթէ ուշաթափուեց և իմանալով մարդու սպառնալիքը՝ թէ նա էլ չպէտք է համարձակուի իրենց տուն գալ, բոլորովին մոռացաւ մտածելու թէ արդեօք մեղք չէ՞, որ ինքը չկարողացաւ հաւ ծախողի վերաբերութեամբ իր երդմանը հաստատ ձեռք:

Ուրիշ շատ կանայք էլ հարցնում էին— մի քանիսը մեծ երկիւղով— թէ արդեօք կիրակի ամիս բան կվերջանայ, թէ Արներն էլի պէտք է շարունակէ հետադասել: Մի քանի մեծամիտներն էլ ըննում էին, թէ արդեօք այժմ հաւ ծախողին պատուաւոր մարդ պէտք է համարեն և արօտի բանն ու վերջին համայնքի ժողովում եղածներն ընդունեն ինչպէս որ կայ և ինչպէս որ ուզում են Արներն ու մի քանի մուրացկաններ:

Բայց շատ հասարակ գիւղացիներ տանը զուարճանում էին: Ցասնեակ ընտանիքներից աւելի՝ աման դուռն ու պատուհանը փակելով՝ իրանց կանանց առաջը ծաղրում էին առաջաւորներին՝ թէ ինչպէս նրանք մուրացկան Բիգէլից և իր ընկերներից ներողութիւն խնդրեցին, ի՞նչպէս նրանց խաբէրայութիւնների ցանկը կարդացին և ի՞նչպէս նրանք «այդպէս է», «այդպէս է», ասացին, ինչպէս մէկը լեզուն է կծել, միւսը քիթը կախել, երրորդը դողացել, չորրորդը ոտքով արօտել: Շատերը խմում էին Արների կենացը յուսալով, որ եթէ իշխանն այդպէս շարունակէ և Աստուած կամենայ, իրենք իրենց հացը հանգիստ ձեռք կբերեն և կը վայելեն. շատ կանայք ու մանուկներ էլ այդ պատմութիւնը լսելով՝ ուրախութիւնից արտասուում էին:

ԳՈՐԾՈՂ ՄԱՐԴԻԿԸ ԿԱՌԱՎԱՐԵԼՈՒ ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ յՈՒՆԻՆ

Ճաշից յետոյ Արները համայնքին ներկայացրեց արտաբաժանելու վերաբերմամբ իր կազմած ծրագիրը, զից տուեց նըրանց, որոնք բոլորովին չգիտէին ու չէին էլ մտածել, թէ իսկապէս ճահիճների մէջ եղող ակունքներով կարելի է արտաբերորդ մասից աւելին մարդագետին դարձնել և առհասարակ այս բաժանումով համայնքի ամեն մի անդամը մինչև հինգ հարիւր գուլգէն արժողութիւն ունեցող սեպհականութեան տէր կդառնայ: Նա ջրաբաշխութեան ծախքը, որ առ ձեռն հաշուով մօտ 7-ը կամ 8 հարիւր գուլգէն էր անում, իր վրայ առաւ և դրա փոխարէն գետնի հարկ որոշեց ամեն մի կէս օրավար մարդագետին չորս արասի—իր առաջուց տուած եօթը հարիւր գուլգէնի տոկոսը վերցնելու համար—: Նա ապահովացրեց համայնքին, որ նրանք այդ հողի համար ուրիշ հարկ չեն վճարելու: Այս կէտի վերաբերութեամբ որոշ ասաց. գետինը ձերն է և ձեր նախնիքը թողել են ձեզ համար իւրեւ համայնքի սեպհականութիւն, որ հարկի չէ ենթարկուում և ես չեմ ուզում ձեր իրաւունքը խախտել: Մարդուս առաջին պարտականութիւնն է, որտեղ կարող է, իր կենսակից մարդկանց աղքատութիւնը վերացնել, որպէս զի ամեն մէկն առանց հոգսի ու կարատուութեան՝ կեանքի կարիքները լրացնէ. մարդուս այդ առաջին պարտաւորութիւնն առաւելապէս այն մարդոց պարտքն է, որոնց Աստուած ուրիշների հայր է կարգել: Յետոյ ասաց, որ ճահճային տեղում իր պապի ժամանակ անկուած ծառերը ինքը ցանկանում է նոյնպէս բաժանել և ամեն մարդ կարող է նորատունի ծառեր ստանալ դղեակի պարտիզից:

Ժողովուրդը ճանաչեց իր հօրը և բարձրաձայն շնորհակալութիւն յայտնեց. բայց նա մի վայրկեան թողեց նըրանց, որ ուրախանան:

ՄԻ ԳԱՆԳԱՑԱԽՈՐ, ՈՐԻՆ ԲԱՂԴԸ ԺՊՏՈՒՄ Է

Հնորհակալութիւն յայտնող ժողովրդի ցնծութեան մի-

Չոցին առաջ եկաւ Արնհայմի հաւ ծախողը և Արները կան-
չեց. լուռթիւնս Ամբոսը լռեց և Քրիստոֆը գանգատունեց՝
որ ինքն իր կեանքումը ոչ որի ցաւ չէ պատճառել և յի-
սուն տարուց աւելի է, որ ամենքի հետ հաշտ ու խաղաղ
է ապրել, բայց այժմ յանկարծ իրեն համարում են կա-
խարդապետ և իր ամենալաւ բարեկամներն անգամ փախչում
են իրենից, ինչպէս ժանտախտից:

Արները մի ըոպէ իր հայեացքն այս ու այն կողմը
շրջեց՝ տեսնելու թէ այս գանգատն ինչ տպաւորութիւն կը
թողնէ: Գիւղացիները գլխները միմեանց մօտեցրին և մի բա-
նիսն ասացին բարձրաձայն. կախարդութիւնն այժմ շուտով
մոռացութեան կտրուի, քանի որ համայնքի արօտը բաժան
բաժան եղաւ: Արները չլսելու դրեց այդ խօսքերն ու սպառ-
նաց նրանց, որ հաւ ծախողին եկեղեցու լուսարար կկարգէ,
եթէ նրանք շարունակեն նրան կախարդապետ անուանելով՝
օրական հազից զըկել: Չեղնից ամեն մէկը կարող է կամեցա-
ծը հաւատալ, բայց ուրիշին ձեր հաւատով վիրաւորելուց
և նրա հետ անարդար վարուելուց զգուշացնում եմ ձեզ,
ասաց նա և աւելացրեց. եթէ դուք այդ մարդուն առաջուայ
նման թղլ չէք տալ՝ մանել ձեր սենեակն ու ախոռները,
այն ժամանակ ես կպատուիրեմ, որ նա ձեր կնուսքներին ու
հարսանիքներին ներկայ լինի:

Այլ ևս ոչ որ բան չի անիլ նրան, ասացին բոլոր
նստարաններից գիւղացիները:

Յետոյ խօսեց Արները. այդ գործում ես չեմ ուզում
ձեզ վրայ ծնշում գործ դնել և անարդար վարուել. եթէ
ձեզնից մէկը նրա դէմ գանգատ ունի կամ թէ նրա մասին
վատ ու անպատուարեր բան գիտէ, թող առաջ գայ և ա-
սէ, ես նրան չեմ պաշտպանի:

Բայց ոչ որ նրա դէմ ասելու բան չունենր:

Այդ տեսնելով Արներն ասաց. զարմանում եմ, որ ա-
ռաջաւորներից և միւս մեղադրեալներից ոչ մէկը չէ զգում,
որ այժմ ժամանակ է աւանց ծածկելու խոստովանել՝ որ հաւ
ծախողի վերաբերմամբ պայմանաւորուած դաւադրութիւն էր
սարքուած՝ արօտի բաժանումը դժուարացնելու համար:

Առաջաւորները միմեանց էին նաւում և նրանց մէջ նըս-
տած Ռէնօլդն ալ և ձախ խնդրում էր, որ ասեն թէ բանն

ինչու՞ն է. և նրանք այժմ, առաջին անգամ իրենց կեանքում, լսեցին այդ բարի մարդու խորհուրդը: Նրանք այդ յաջող վայրկեանի առաւելութիւնն զգացին՝ կրկին Արների աչքին դուր գալու, բանի որ իրենք չկարողացան նրա վրայ իշխել: Նրանցից չորսը տեղից վերկենալով խոստովանեցին. այո՛, ճշմարիտ է, մենք ուզում էինք արօտի բաժանման արգելք լինել և սրտով երբէք հաւ ծախողին կախարդապետ չէինք համարում:

Արներն ուրախացաւ, որ նրանց խաբեպայութեանց դիմակը վայր բերեց, իսկ ամբողջ բերանաբաց կանգնած էր և նրանց դէմ գրգռուած: Յետոյ Արները ժողովրդին պատմեց յոյսպէս Հօօրլախէրի ուրուականի պատմութիւնը և պատուիրեց Հիւգիին, Յալէրէդէրին, պահապանին ու Միխէլին առաջ գալ և խոստովանել, որ իր բոլոր ասածներն ամենայն մանրամասնութեամբ ճշմարիտ են:

157.

ԿԵՂԾԻՄԱՄՈՎ ԲԺԻՇԿՆ ԱՆԿՈՂՆՈՒՄ ԵՒ ՁԵՌՆԱՍՈՅԼԻ ՎՐԱՅ

Այդ միջոցին բահանայի տանից եկաւ Հանսը և յայտնեց տէր-հօրը, որ տանուտէրի կինը շուտ շուտ ուշագնաց է լինում և խնդրում է՝ թողլ տալ ամուսնուն իր մօտ գալու:

Քահանան պատմեց Արներին նրա հիւանդութեան հանգամանքներն ու «երկնից կաթիլների» ազդեցութիւնը. Հանսն էլ չկարողացաւ իրեն պահել և աւելացրեց թէ տանուտէրի կինն այժմ ինքն էլ զգում է, որ այդ «կաթիլներից» է թունաւորուել:

Բարկացած Արները հարցրեց շուտով թէ այդ դահիճը ներկայ է:

Նա տանն է, ասացին նրա դրացիներից մի քանիսը. Արներն իսկոյն Վայրէլին ուղարկեց նրա մօտ՝ հրամայելով որ նրան բերէ:

Յրոյժանքը պատուհանից պատասխանեց Վայրէլին ու հարցրեց թէ ինչ են կամենում իրենից: Բայց հէնց որ հասկացաւ թէ խնդիրը տանուտէրի կնոջն է վերաբերում, չկամեցաւ Վայրէլի հետ գնալ և ասաց. դու գիտես, որ երբ սկսում

է երեկոյանայ, ես չեմ կարող այլ ևս խօսել ու պատաս-
խանել և այսօր էլ այնքան խմել եմ, որ եթէ համայնքի
ժողովին գամ, կարող եմ աղբիւրի մօտի փայտի ծայրին ե-
ղած խրտուիլակն Արների տեղ ընդունել: Այդ պատճառով
աւելի լաւ է, որ տանը մնամ: Բարի՛ եղիր և ասա՛ Արնե-
րին, որ հիւանդ եմ և անկողնում պառկած. բայց եթէ նա
ցանկանում է, ես վաղը կամ միւս օրը դղեակ կերթամ:

Տրոյֆանգին ատող Վայրէլը նրա պատասխանը բառա-
ցի յայտնեց Արներին, այսինքն որ նա կեղծծամով պատու-
հանից իրեն ասաց, թէ անկողնում պառկած է ու հիւանդ
և այլն. բայց աղբիւրի խրտուիլակի մասին ոչինչ չասաց:

Արները վաղուց արդէն մտադրուել էր առաջին պա-
տահած առիթով ծաղրել նրան. նա կանչեց Ֆլինկին, որ
հիւանդին անկողնի մէջ մի ձեռնասայլի վրայ դնի և այն-
պէս բերէ. ինչ կուզէ թող ասէ նա, միւսնոյն է, միայն այդ
դիրքով պէտք է բերես, ասաց Արները:

Բայց Տրոյֆանգն էլ զգաց, որ իր պատասխանից լաւ
բան չի դուրս գալու. հէնց որ Վայրէլը գնաց, նա վերց-
րեց իր հին հեռադիտակն և ուղղեց դէպի համայնքի ժո-
ղովատեղին՝ տեսնելու թէ Վայրէլն ինչպէս է խօսում Արնե-
րի հետ: Նա տեսաւ՝ թէ ի՞նչպէս է նա կանգնած նրա ա-
ռաջը և նրա բերանից իսկոյն նկատեց, որ ծաղրում է ի-
րեն. նա ջերմ ունեցողի պէս դող զգաց, նկատելով՝ որ
Վայրէլն անհաւատարիմ հերեփիկոսի նման դաւաճանում է
իրեն: Բայց երբ տեսաւ, որ թուանքէին էլ Արների առաջն
եկաւ, քիչ մնաց, որ դիտակը ձեռքիցն ու պատուհանիցը
դուրս ընկնէր: Երկիւղի մէջ նա մտածեց, որ պէտք է ան-
կողնի մօտէ, որպէս զի եկողը նրան պառկած տեսնէ: Սա-
կայն անկողնի մօտեւուց առաջ հեռադիտակը մի անգամ էլ
ձեռքն առաւ և տեսաւ, որ Արների մօտ ձեռնասայլեր ու-
նեցող շատ մարդիկ են կանգնած:

Երիտասարդներին շատ զուարճալի թուաց պարոն դոկ-
տորին անկողնով լուսնու տակ բերելը. նրանք տասնեակնե-
րով տեղից վեր թռան և մի քանի ձեռնասայլեր բերին:

Այդքան ձեռնասայլերն ուրիշ բանի համար պէտք է
լինեն, մտածեց դոկտորը, աւելի ազատ շունչ քաշեց և
անկողին չմտաւ, այլ գնաց նկուղը՝ մի շէշ գինիով իր եր-

կիւղը փարատելու: Բայց հազիւ թէ շէշը բերել և սեղանի վրայ էր դրել, Ֆլինկն ու ձեռնասայլ բերող երիտասարդները բաղնեցին նրա դուռը. դոկտորի աչքերը մթնեցին՝ տեսնելով դրանց իրանց դռանը: Ի՞նչ բան ունիւր այստեղ ձեր ձեռնասայլով, կակաղելով աղաղակեց նա պատուհանից: Մենք պէտք է բեզ դրանով Արնների մօտ տանենք, պատասխանեցին նրանք և նրանց հետ եկող տղաները բարձրաձայն ծիծաղեցին:

Բայց Ֆլինկը լուրջ կերպով ասաց. դուռը բացէ՛ք, դուք պէտք է մեզ հետ դաք: Տրոյֆանգը գրեթէ առանց իմանալու թէ ինչ է անում, բացեց դուռը:

Նրանք վեր բարձրացան և Ֆլինկը հաղորդեց նրան որոշ ձևով ու կարգով՝ թէ ինչ պէտք է անեն:

Նա սկսեց անիծել ու ասել, որ ինքը կարող է հազար և աւելի գուլդէն վճարել եթէ մի յանցանք է գործել, բայց թոյլ չի տալ, որ այդպէս վարուեն իր հետ:

Երիտասարդները պատասխանեցին, թէ Արները բժշկին խնայելու համար է այդպէս անում, որովհետեւ լսել է թէ հիւանդ ու անկողնում պառկած է: Ֆլինկն ասաց, որ նա խելք բանեցնի և իր կամքով անի այն, ինչ որ այլ ևս կարելի չէ փոխել: Սակայն Տրոյֆանգը կատաղածի նման անիծում էր ու ասում, որ չի թոյլ տալ, որ իրեն հետ այդպէս վարուեն ու սայլակով տանեն: Վերջապէս Ֆլինկը յոգնեց ու ասաց, որ եթէ կամաւ չի կամենում գալ, կապել կապի:

Թող մէկը համարձակուի փորձել ու մօտենալ ինձ, նա կտեսնի թէ ի՞նչ կպատահի իրեն: Բայց Ֆլինկն առանց պատասխան տալու՝ նրա թիւից պինդ բռնեց:

Ո՛վ Յիսուս, ո՛վ Յիսուս, ձեռքս ցաւում է, ես կգամ, ասաց դոկտորը, ողբալով ու լալով նստեց ձեռնասայլի վրայ և համբերութեամբ թողեց, որ վերմակը վրան ծածկեն ու այնպէս բաշ տան սայլակով:

ԼՈՒԽՈՒՄԱԾ ՀԱՆՆԵԼՈՒԿԸ ԵՒ ԱՐՆԵՐԻ ԴԱՏԱՎՋԻՌՆ ԱՐՏՕ-ՆԵԱԼ ՄԵՐԴԻՍՊԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՄԲ

Երիտասարդները՝ ծաղր ու ծանակի համար, սայլակն

ամենաերկար ճանապարհով, գերեզմանատան մօտով, տարան: Կուռնի ֆրիդէլին և Բիւտիհանսն էին քաշ տալի սայլակը: Բայց նրանք դեռ շատ քիչ տեղ էին գնացել, յանկարծ Կուռնի ֆրիդէլին կուռը ցուեց: Դոկտորը նրան առաջուանից տասն անգամ անելի ծանր թուաց: Նա սպառնալիքներ էր արտասանում իրեն դիպչողներին դէմ և կարծում էր թէ մինչև մահ ձեռքն էլ չի կարող բանեցնել: Գրեթէ ուշագնաց լինելով՝ նա ցած բերեց դոկտորին լուսնու տակ և բուռն կերպով բռնելով թւի ցաւող տեղը՝ տեսաւ որ իր բաձկոնակի մի արուրեայ կոճակն ընկել է սայլաքաշի և ուստսկրի միջավայրում և սեղմել թւը:

Արնբրն արդէն մի քանի անգամ արգելել էր Տրյֆանդին՝ իր ռեհաճի կաթիլները գործածել, բայց այժմ էլ չարգելեց նրան: Այսուհետև գործ դիր նրանից ինչքան կամենաս և ինչքան կարողանաս. թող խնթերը վճարեն քեզ դրա համար. այդ կողմից ոչ մի արգելք չեմ դնում քո առաջ: Իմ պահանջը քեզնից միմիայն այս է. երբ այսուհետև մէկը վախճանուի քո բժշկութեամբ, դու պէտք է նրա գերեզմանը փորես: Բայց որովհետև դու ծեր, արքեցող, հազից չարչարուող ես, չես կարող անձամբ փորել, այդ պատճառով ուզում եմ խնայել քեզ: Բայց երբ ուզենաս փորել տալ, կարող ես մի մշակ վարձել և քո շատ կոճակներով մոխրագոյն վերարկուն ու սև կեղծծամդ նրան փոխ տալով՝ բանեցնես. նա այդ զգեստով կարող է քո փոխարէն ննջեցեալների համար գերեզման փորել: Բայց դու էլ պէտք է նրա կողքին մի աթոռի վրայ նստես՝ բլունգի առաջին հարուածից սկսած մինչև վերջը. այդ պէտք է կատարուի: Իսկ եթէ քո ձեռքով բժշկուողներից մէկը մեռնի և դու չյայտնես ինձ, ես քեզ աշխարհի մի տեղ կբանտարկեմ, ուր ոչ արև տեսնես և ոչ լուսին:

Այս ասելով Արնբրն երեսը դարձրեց նրանից և թողեց որ գնայ:

159.

ԱՐՆԵՐԸ ՎԱՅԵԼՈՒՄ Ե ԴԱՐՁԵԱԼ ԻՐ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՊՏՈՒՂԸ

Այդպիսով վերջացաւ Արնբրի համար այս արդարագաւորը: Նա համայնքն արձակեց ու իր ձին քշելով՝ տուն գնաց:

Մայր մանող արևի ճառագայթներն ընկել էին Արնե-
րի դղեակի աշտարակի վրայ: Արները յիշեց այսօրուայ ա-
րևի ծագումն ու իր առաւօտեան աղօթքը և իր հայեացքը
ձգելով դէպի արևը, ասաց. փա՛ռք Աստուծոյ, ես կարող
եմ ուրախ սրտով դիտել նրա մայր մանելը:

Այս օրուայ վերջին ժամերը նա հազուադիւս զուար-
թութեամբ անցկացրեց: Երբէք նա իր ամուսնու գրկում
և երեխայոց հետ այսօրուայ նման մեծ ու աղնիւ չէր զգա-
ցել իրեն, որովհետև այսօրուայ նման շատ բարի գործեր
չէր արել:

160.

ՄԵՐԶԻՄԱՀ ՀԻՒԱՆԻԸ

Թողնենք դրան և դիմենք մերձիմահ հիւանդի խրճիթը:
Նրա ամուսինը լուռ ու մունջ ընկաւ նրա անկողնի առաջ.
ձեռքը բռնեց, մխիթարեց, հրաժեշտ տուեց, Աստուծոյ օր-
հնութիւնը հայցեց նրա համար և վերջը ներողութիւն
խնդրեց նրանից:

Տանուտէր: Աստուած իմ, ես պէտք է ներողութիւն
խնդրեմ քեզնից. ե՛ս եմ քո թշուառութեան պատճառը:

Տանուտէրի կինը: Ես էլ իմ կողմից պատճառ եմ
եղել քո թշուառութեան:

Նրանք երկուսն էլ սկսեցին ջերմ արցունքներ թա-
փել: Մի քանի վայրկեանից յետոյ բահանան էլ եկաւ նա
նստեց նրանց կողքին և արտասուք էր թափում. մի խօսք
չէր արտասանում և ուշադիր էր հիւանդի վայրկենական
պահանջներին: Այդպէս էր նա բոլոր հիւանդների մօտ, ո-
րովհետև կարծում էր թէ պէտք է զուտ մարդկային մըտ-
քերով հիմք դնել սրբազան ուսուցման և ապա թէ աւե-
տարանի խօսքերով խօսել: Առհասարակ շատ խօսել չէր
սիրում նա և ասում էր թէ խօսքերը ծխի պէս կրակի
նշանն են և ոչ թէ կրակ. և որքան մաքուր լինի կրակը,
այնքան քիչ ծուխ կունենայ. որչափ մաքուր լինի մարդկա-
յին ուսումը, այնչափ քիչ խօսքեր պէտք է պարունակէ:
Շատ խօսքեր գործածելը հասարակ մարդու բանը չէ: Որ-
չափ շատ խօսքեր գործ դնենք, այնքան թոյլ կարտայայտենք
մեր միտքը կամ սրտինը: Շատ խօսքերը շփոթում են մար-

դուն և հարկւրաւոր երկրորդական բաներ առաջ բերում, իսկ գլխաւորը մնում է: Բայց մեր ժամանակի մարդիկ մանկութիւնից սկսած սովոր են շատ բառեր գործածելուն և գրեթէ հասկացողութիւն չունին, որ կարելի է առանց բառերի, մարդոց ներքին արժանաւորութիւնն և երկիւղածութիւնն արտայայտել:

Բարի բահանան տարիներով շարունակ իր գիւղացիներից ներողութիւն էր խնդրում, որ ինքը միշտ սենեակը մանելու վայրկեանին բարձր ձայնով չէ աղօթում: Բայց նրանք հետզհետէ ընտելացան սյդ բանին: Մերձիմահ հիւանդների անկողնի մօտ նրա պահպանած թախալի լուութիւնը, սրտազին ցաւակցութիւնը և նրա սիրով ու հաւատով լի դէմքը խօսքերից աւելի էր արտայայտում նրա ուսուցման ոգին՝ այս կեանքի բաղդաւորութիւնն ու պարտականութիւնն և հանդերձեալի երջանկութիւնն ու յոյսերը: Նրա սկզբունքն էր, որ ուշադրութեամբ է վերաբերւում մարդկանց հանգամանքներին ու կարիքներին այս աշխարհում, նա կարող է միայն հանդերձեալ կեանքի ուսուցումը նրանց սրտումը տպաւորել: Այդ պատճառով իր կարողութեան չափ աշխատում էր լինել այն և տալ այն, ինչ որ իր կարծիքով ամեն վայրկեան ամենից լաւն է, և սովորութիւն ունէր շատ երկար լսել ու տեսնել՝ ինչ որ մարդս որոնում, ցանկանում, մտածում և հասկանում է:

Այդպէս նա իր ժողովրդի մէջ և նա մանաւանդ հիւանդների ու մերձիմահների մօտ, սովորաբար ներկայ եղողների մէջ ամենից քիչ էր խօսում և կարծես բոլորովին ուրիշ մարդ լինէր: Բայց երբ սկսում էր խօսել, ամբողջ հոգեւով զգացնուած էր արտասանում ամեն մի խօսքը. կարծես թէ մեռնողի հոգին է թափանցում, իր խօսքերն այնտեղից հանում և նրա լեզուի ծայրին դնում իր կամեցածը: Այն ամեն ընտանիքներում, որտեղ նա ներկայ էր լինում, մեռնողների անկողիններն անմոռանալի էին մնում:

Նրա ներշնչմամբ տանուաւերի կինը ցանկութիւն արտայայտեց, որ այն բոլոր չքաւորները, որոնց հետ նա անարդար էր վարուել՝ իր մօտ գան:

Քահանան այնտեղից գնաց Տրդֆանգի մօտ, առաջուց խօսք տալով, թէ Արներին կենդրէ, որ տանուաւերին թոյլ

տայ այս երեկոյ իր մօտ հրաւիրելու այն շքաւորներին,
որոնց նրա կինը կամենում էր տեսնել:

161.

ԲԱՐԵՍԻՐՏ ՄԱՐԴԻՆԻՆ ՅԱՋՈՂՆՈՒԹ Է ԻՐ ՈՒՋԱԾԻՆ ԱՆՆԵԼ
ՏԱԼ ՈՒՐԻՇՆԵՐԻՆ

Տրոյֆանգը քահանային տեսնելով՝ բարեւելու փոխա-
րէն հարցրեց՝ թէ ի՞նչ գործ ունի այսօր իր մօտ:

Միմիայն ձեզ բարի գիշեր ցանկանալու համար եմ ե-
կել, եթէ կարող էք տանել այդ, պատասխանեց քահանան
և ուղղակի նրա երեսին նայեց:

Դոկտորն իսկոյն աւելի ուրախ դէմք ցոյց տուեց, մէկ
աթոռի վրայից հաւաքեց զանազան խոտեր ու արկղիկներ
և աթոռն առաջարկեց քահանային նստելու:

Քահանան իսկոյն սկսեց տանուածքի կնոջ մասին խօ-
սել. դոկտորն էլ առանձին եռանդով սկսեց հաւատացնել,
որ ինքը մեղաւոր չէ և իրեն դէմ յանցանք են գործում.
վերջն ասաց՝ մահուան դէմ ոչ ոք չի կարող բան անել և
ուրիշ դոկտորների մօտ բժշկուողներից էլ շատերը մեռ-
նում են:

Քահանան. Ձեր դեղորայքը մարդոց կեանքի և մա-
հուան մէջ տեղն են գցում:

Տրոյֆանգը. Դուք խօսում էք այն բանի մասին, որից
ոչինչ չէք հասկանում: Բոլոր լաւ դեղերը պէտք է հիւժեն:

Քահանան. Դուք խիղճ չունիք և ինքներդ ամենից
քիչ էք հասկանում թէ դեղորայքն ի՞նչպէս և ինչ տեղ
պէտք է աղդեն:

Տրոյֆանգը. Միւսներն ինձնից աւելի չեն հասկանում
և իմ խիղճն էլ այնպիսի արկղի մէջն է, ինչպէս ուրիշ-
ներինը:

Մի առ ժամանակ նրանք շարունակեցին այդ ձևով
խօսել, մինչև որ վերջապէս քահանան տաքացաւ ու ասաց.
տանուածքի կնոջ հանգամանքներն այնպէս են, որ եթէ նրա
դիակը կտրեն, ցերեկուայ լուսի պէս պարզ կերևայ, որ
դուք թունաւորել էք նրան:

Հէնց որ քահանան «դիակը կտրեն» արտասանեց,
Տրոյֆանգը սարսափեց. նա լեղուն փոխեց և խոնարհ կեր-

պով ասաց. ես արեւ եմ ինչ որ կարողացել եմ և եթէ իմ կեանքն էլ վառնգի ենթարկուէր, աւելի չէի կարող անել և արածիցս էլ աւելի լաւ չէի կարող:

Բայց քահանան այդ խօսքերին էլ ընդդիմախօսեց ու ասաց. երեք օրից աւելի է, որ հիւանդի մօտ չէք եղել. դուք նրան թողել էք անխնամ. նոյն իսկ պատուաւոր անասնաբոյժն անգամ երբ յանձն է առնում մի անասուն բուժել, այդպէս անխնամ չէ թողնում նրան:

Տրոյֆանգն ուզում էր ամեն տեսակ պատճառներ առաջ բերելով բացատրել թէ ինչու երեք օրուայ ընթացքում տանուտէրի տուն չէ գնացել, բայց կակազում էր:

Քահանան. Միակ պատճառն այն է, որ տեսաք դեղի աղդեցութեան հետեւանքը:

Այսպիսով քահանան նրան այնպէս նեղը լծեց, որ նա վերջը ունչ չկարողացաւ պատասխանել ու ասաց. տէր-հայր, դուք լաւ չէք վարում ինձ հետ:

Քահանան. Դուք այլ ևս բժշկութիւն չպէտք է անէք, եթէ կամենում էք որ պատուաւոր մարդիկ սրտանց լաւ լինեն ձեզ հետ և բարեկամ մնան:

Տրոյֆանգ. Ես այնպիսի մարդկանց եմ օգնութիւն հասցրել, որոնց ոչ որ չէր օգնում. և այնպիսի դեղորայք ունեմ հարկաւ, որ ուրիշները չունեն և լաւ են: Արդեօք ես այդ բժշկութեան միջոցները ծովը գցեմ, կամ ինձ հետ գերեզման տանեմ:

Քահանան. Ո՛չ, ես այդ չեմ ասում:

Տրոյֆանգ. Ուրեմն ձեր կարծիքով ի՞նչ պէտք է անեմ:

Քահանան. Դուք պէտք է մի հասկացող բժիշկ գըտնէք, ձեր փորձառութիւնը նրան հաղորդէք և ձեր բժշկութեան միջոցներն ու դեղերը յայանէք:

Տրոյֆանգ. Այդ նշանակում է՝ որ ես անձամբ իմ մի կտոր հացը բերանիցս կտրեմ և ուրիշին տամ. մի՞թէ կարծում էք, որ ես այդպիսի յիմարութիւն կանեմ:

Քահանան. Նայելով թէ գործի վրայ ի՞նչ տեսակէտով էք նայում:

Տրոյֆանգ. Ի՛նչ էք ուզում ասել:

Քահանան. Ահա՛ այսպէս. իմ կարծիքով դուք արդար խղճով Աստծոյ առաջ չէք կարող ասել, որ ձեր արհեստը

գործ էք դնում՝ առանց ուրիշ մարդկանց կեանքը վտանգի ենթարկելու. եթէ դուք այդ չէք կարող, կամ պէտք է թողնէք այդ արհեստը կամ թէ դադարէք պատուաւոր մարդ լինելուց: Իսկ եթէ ստիպուած լինիք թողնել ձեր արհեստը, ինչու չպէտք է ձեր ձեռքումն եղող այդ բարիքը մի ուրիշին տաք, որ աւելի լաւ գործագրելով՝ կարող է օգնել մարդկութեանը:

Տրդֆանգը լռում է և քահանան շարունակում. սիրելիս, մատենեցէք, թէ արդեօք ձեր մահուան ընկերն չէ՞իք ցանկանալ բարիք անել մարդկանց, որոնց դուք ձեր անղգոյշ և անխելք բժշկութեամբ գերեզման էք իջեցրել. չէ՞իք ցանկանալ ուրիշների կեանքի և բարօրութեան համար մի լաւ բան էլ գոհել:

Տրդֆանգը մինչև այժմ աչքերը գետին ձգած՝ ոչ մի խօսք չէր արտասանել, բայց այժմ գլուխը բարձրացրեց, նայեց քահանային ու ասաց. այո՛, եթէ ինձ հետ այդպէս վարուէին և այդպէս խօսէին, գուցէ ես ձեր ասածներից այնքան էլ հեռու չփախչէի: Մատենեցէ՛ք ինչ որ կամենաք. ես հարկաւ սրտով հրէշ չեմ և կարող եմ առանց դրան էլ ապրել և մնալ այն՝ ինչ որ եմ:

Գիտեմ այդ, ասաց քահանան, այդ պատճառով էլ աւելի արիութիւն ունեցայ ասածներս պահանջելու ձեզնից: Յետոյ նա խօսեց տանուտէրի կնոջ մասին՝ թէ ինչպէս նա յաջորդ առաւօտը կամենում է հրաժեշտ տալ այն բոլոր չքաւորներին, որոնց հետ ինքն անարդար է վարուել:

Ես էլ կուզէի այդ ընկերն ներկայ լինել, ասաց Տրդֆանգը և քահանան որոշեց, որ նա կողքի սենեակից ականառես լինի այդ հրաժեշտին. յետոյ բարեկամաբար մնաս բարև ասաց նրան՝ յուսալով որ տանուտէրի կնոջ մահուան անկողնի մօտ աւելի կմեղմանայ նրա սիրտը: Յուն գնալիս ճանապարհին քահանան շատ չքաւորների տուն մտաւ և խնդրեց, որ վաղն առաւօտեան ժամի ութին տանուտէրի կրնոջ մօտ լինեն և իրենց մանուկներին էլ հետները տանեն:

Տանուտէրն էլ գնացել էր բոլոր չքաւորների մօտ. շատերի սիրտը յուզւում էր, երբ տանուտէրն ասում էր նրանց իր ցանկացածը. նրանք արտասուում էին:

Ասա՛ կնոջդ, որ մեր մասին չմտածէ և հանգիստ մեռնի, ասաց մէկը:

Այժմ ամեն բան անցել է, իսկ ինչ որ անցել է, նշրա մասին չեմ մտածում ես, ասաց մէկ ուրիշը:

Այդ կարևոր չէ, թող նա հանգիստ լինի, ես ցանկանում եմ նրան սրտանց ամեն բարիք և արքայութիւն:

Երկիրս վշտի հովիտ է. մենք ամենքս էլ միատեղ շատ չարիք ենք անում: Թող նա մեր պատճառով նեղութիւն չկրէ:

Նա երբեմն երբեմն ինձ բարութիւն էլ է արել և կարիքի ժամանակ, Աստուած է վկայ, մի երկու անգամ էլ առանց բեղ իմաց տալու է օգնութեան հասել:

Այսպէս բարեկամաբար էին պատասխանում չքաւոր մարդիկը տանոււերին, որ խոնարհ կանգնած էր նրանց առաջ և ասում. այո՛, այո՛, եթէ այդ ուրախութիւն կպատճառէ նրան, վաղը սիրով կգանք. բոլորն էլ ցանկանում էին, որ նա հանգիստ ու թեթևութեամբ անցկացնի գիշերը և եթէ Աստուած կամենայ, առողջանայ: Միայն շատ բշերն այնպիսի խօսք ասացին, որ վիրաւորէր տանոււերին. բայց նա այնպէս համբերող էր և այնպէս թախծալի պատասխաններ էր տալիս, որ այդպիսի խօսք ասողներն էլ զրդշում էին:

Հօօրլաւերի կինը պատասխանեց նրան. Ա՛խ Աստուած իմ, սիրով կնեւէի ձեզ, եթէ իմ երեխաների կարիքը չը յուսահատեցնէր ինձ:

Ցանոււէրը կանգնած էր անխօս նրա առաջը և չէր կարողանում պատասխանել:

Նոյն վայրկեանին Հօօրլաւերի կինը յետ վերցրեց իր ասած խօսքն ու ասաց. բերանիցս թռաւ այդ խօսքը, առանց իմ կամքի. այդ մասին մի մտածի, Աստուած կօգնէ մեզ:

162.

ՄԱՐԴԻԿ ԲԱՐԻ ԵՆ ԵՒ ՀԱՃՈՒԹԵԱՄԲ ԵՆ ԲԱՐԻ ԼԻՆՈՒՄ

Արդէն հասաւ տանոււերի կնոջ մահուան առաւօտը: Նա արթնացաւ թարմացնող քնից յետոյ և զարմանքով նայեց իր անկողնից արևին, որ այժմ վերջին անգամն էր

ծագում նրա համար այս աշխարհում: Այդ վայրկեանին նա մտածում էր. միւս աշխարհում ինձ աւելի լաւ արեգակ է սպասում:

Գերարուդը նրա զարթելուց առաջ արդէն այնտեղ էր և սփոփում էր նրա ցաւերը. մէկ սրբում էր նրա ճակատի քրտինքը, մէկ ուղղում էր բարձը, մէկ աջից ձախ և ձախից աջ կողքի վրայ շրջում նրան: Նա հիւանդի սենեակի օդը թարմացրեց քացախով և տանը գտնուող բոլոր աթոռներն ու նստարանները կարգի բերեց, որպէս զի եկող չքաւորները կարողանան նստել: Երբ Գերարուդը մեռնողին միանգամ այդպէս քնքշաբար մէկ կողմի վրայ էր շրջում, նա ասաց. անասուած վարդու ձեռքն ամեն տեղ կոշտ է, իսկ դու, եթէ սրտանց չանէիր՝ չէիր կարող ինձ այնպէս շրջել, որ այդքան քիչ ցաւ պատճառէր ինձ. ես զգում եմ, որ ամբողջ կենեցումս սխալուած եմ եղել:

Երբ քահանան Տրոյֆանդի հետ եկաւ, նշանացի արեց Գերարուդին. Գերարուդը դոկտորին տեսնելով վախեցաւ և դրանք միմեանց չբարևեցին. նրա լեզուի ծայրին էին հետևեալ խօսքերը. այս մարդը կրկին ինչո՞ւ է ուզում անհանգըստացնել խեղճին:

Քահանան նրա շրթունքների վրայ կարդաց նրա մտքինը և ձեռքը բռնելով ասաց. մենք ձեզ չենք անհանգըստացնի:

Նրան տեսնելը հարկաւ հիւանդին անհանգստութիւն կպատճառէ, որովհետեւ հէնց այն ժամանակն է գալիս, երբ նա սպասում է չքաւորներին, պատասխանեց Գերարուդը բուռն կերպով:

Նա միայն կողքի սենեակից ուղղում է տեսնել չքաւորների դալը, պատասխանեց քահանան և Գերարուդը տարաւ նրան այն սենեակը:

Ժամի ութը խփեց և չքաւորներն եկան: Նրանք տան առաջը միմեանց սպասում էին, որ միասին ներս մտնեն և հիւանդին նեղութիւն չպատճառեն՝ անդադար դուռը բաց ու խուփ անելով:

Քահանան գնաց նրանց մօտ, սրտանց բարևեց բոլորին, շնորհակալութիւն յայտնեց, որ ուրախացրին հիւանդին և

խնդրեց, որ սենեակը մտնելիս ըստ կարելոյն հանդարտ ու լուռ լինեն:

Զբաւորների մեծ մասը, այր մարդիկ ու կանայք, փողոցում հանեցին իրենց կօշիկները և ձեռքերին բռնելով համարեա՝ թէ ոտքի մատների վրայ էին դնում, որ աղմուկ չանեն, Դրանք բոլորը՝ թէ մարդ, թէ կին և թէ երեխայ՝ քառասուն հոգուց աւելի էին.

Երբ նրանք ներս եկան, տանուտէրի կինն ամեն մէկին նայում էր և գլուխը շարժում: Բոլոր չքաւորներն էլ նրա բարեկամական նշաններ արտայայտելով, շատերի աչքերն արտասուքով լի էին. ոչ որ չէր խօսում: Հօօրլախերի կինը մահուան արտայայտութիւն ունէր:

Ցանուտէրի կինը տեսաւ նրան՝ երկու երեխաները ձեռքին, որոնք բաղջի և կարիքի պատկերն էին կրում, մաշուած կօշիկները ձեռքին բռնած, իր առաջը կանգնած՝ համբերութեամբ իրեն նայելիս և յետոյ աչքերը դէպ երկինք ուղղելիս: Նա դողաց այս տեսարանից և մարդու ձեռքը բռնեց. վերջինս իր դէմքը ծածկեց հիւանդի վերամկով: Բայց հիւանդը հանգստացաւ կրկին: Նա ամբողջ գիշերը և զարթելուց յետոյ շարունակ նրա վրայ էր մտածում՝ թէ ի՞նչ պէտք է ասէ այդ դժբաղդներին:

Այժմ նա խնդրեց ամենքին նստել. ամեն մէկն էլ լուռ աշխատեց իրենից մօտիկ եղող տեղը բռնել. աղամարդիկն ու կանայք երեխաներին իրենց գիրկն առան:

163.

ՄԵՌՆՈՐԻ ԽՕՍՔԵՐԸ

Հիւանդն ասաց. բարև ձեզ, սիրելի, չքաւոր և յաճախ մեղանից ծնշուող բարեկամներ. Աստուած վարձարէ ձեզ, որ խղճացիք ինձ և այժմ, երբ ինձ պէտք էիք, եկաք ինձ մօտ: Ես արժանի չէի դրան: Երբ դուք կարիքի և թշուառութեան ժամանակ ինձ մօտ էիք գալիս, ես սիրտս փակում էի ձեր ցաւերի առաջ. ես ուշադրութիւն չէի դարձնում ձեր աչքերի մէջ փայլող սովի ու պակասութեան վրայ և աչքերս չուում էի միայն ձեր ձեռքն եղած կոպէկի

վրայ: Ձեզ պատկանող կաթիլը ես պահում էի բաժակում. ես լաւ չէի դատարկում այն չափը, որի մէջ ձեր ալիւնն էր. բաշում էի ձեր երեխայոց համար ձեր գնած կաթիլները: Հացն ու իւղը, գինին ու միսը կշռելիս պակաս էի տալիս ձեզ և ստիպում էի ձեզ ինձնից թանկ գնով առնել այն, ինչ որ ուրիշից աւելի արժան կարող էիք գնել: Մեր մեղաց համար գիւղի երեխաներն իրենց ծնողներից էին գողանում, ծառաները վարպեաներից, կանալքն իրենց մարդկանցից և գողացածը մեր տուն էին բերում: Այդ պատճառով մենք բոլոր մարդկանցից էլ թշուառացանք: Ձեզնից շատերին գողութեան համար պատժել են, իսկ դուք գողացածը մեզ համար էք բերել. շատերը ձեզնից անհնազանդ որդոց անէծքն են կրել, իսկ նրանք մեր պատճառով են անհնազանդ դարձել. շատերն էլ մեզ մօտ մոլորուելով՝ յուսադատուել են: Ձեզնից շատերի որդիքը մեր երկրից փախել են, որովհետեւ փափակ են մեր ձեռքին և աղջիկներն էլ դժբաղդացել են, որովհետեւ մեր տանը նրանց համար որոգայթներ են լարել:

Դեռ էլի՜ շատ բան կայ, բայց չեմ կարող ասել և որ գլխաւորն է՝ չեմ կարող փոխել: Աւելի ոչինչ չեմ կարող ասել. օրինակ առէք և ի սէր Աստուծոյ, ձեզնից տմեն մէկը թող իր տանը և իւրայինների մօտ մնայ: Ատենցէք և մի կոպէկի անգամ ոչինչ մի՛ գնէք, եթէ չէք կարող իսկոյն վճարել:

Այստեղ նա մի փոքր կանգ առաւ և ապա շարունակեց.

Ես աւելի ոչինչ չեմ կարող ասել. ի սէր Աստուծոյ, ներեցէք ինձ, ներեցէք իմ ամուսնուն, ես այժմ մի խեղճ մեղաւոր եմ և սպասում եմ մահուան: Ամեն մէկիդ խնդրում եմ, ի սէր Աստուծոյ, ինձ համար հաւատով լի մի «հայր մեր» աղօթեցէք: —

Այս խօսքերն արտասանելով՝ տանուաւրի կինն երեսը միւս կողմը դարձրեց և ուշագնաց ընկաւ բարձերի վրայ:

ԱՅՍՏԵՂ Է ՔՇՄԱՐԻՑ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՏՈՒՆԸ ԵՒ ԵՐԿՆՔԻ
ԴՈՒՌԸ

Ես էլ այդ մարդկանց մէջն էի նստած, բայց չեմ կարող արտայայտել ու նկարագրել թէ ինչ զգացի՞նք մենք բոլորս, երբ հիւանդը մեր առաջ ուշագնաց ընկաւ:

Սո՛ւրբ հոգի, որ հողմի պէս սաւառնում ես և կրակի պէս այրում՝ մարդկանց սրտերին ուղղութիւն տալու, դո՛ւ օրհնեցիր և սրբագործեցիր մեռնողի խօսքերը, որովհետեւ այն խեղճերի խումբը, որ դեռ երէկ վրէժխնդրութիւն էր գոչում և դառնապէս խօսում, այժմ ցաւում ու ողբում էր նրա վրայ, ինչպէս իր սիրելու վրայ և նրա օրհնութիւնն էր ցանկանում, ինչպէս հարազատ մօր օրհնութիւնը:

Սո՛ւրբ հոգի, դո՛ւ որ օրհնում ես մարդկանց խօսքը, որ նրանք էլ Աստուծոյ խօսքին նմանուին, սաւառնի՛ր յաւիտեան այս մեռնողի խօսքերի վրայ, որ նրա ճրագը չմարի և նրա ոյժը չօճնչանայ, քանի որ հարուստները կճնշեն երկրիս վրայ և աղքատները կչարչարուն: Իմ հոգին փառաբանում է Աստուծոն և գովաբանում է նրա անունը՝ որովհետեւ նա գթաց մեռնողին, ներեց նրա մեղքերը և ռհնացրեց նրա չարագործութիւնները: Նրա աղքատները աղօթում են նրա համար և նրանք, որոնց նա ճնշել է, լայի՛ս են նրա համար. նոյն իսկ նրանց գրկի անչափահասների արտասուքները աղաչում են Տիրոջը նրա համար: Փառաբանիր, իմ հոգի, Աստուծոն և գովաբանիր նրա անունը:—

Բոլոր չքաւորներն ոտքի ելան և միաբերան ներողամտութեան ու սիրոյ խօսքեր էին արտասանում. քահանան չքաւորների մէջ անդը չոքեց, աչքերն երկինք բարձրացրեց և աղօթում էր լուռ, որ այս ժամի օրհնութեան տպաւորութիւնը չքաւորների սրտում անջնջելի մնայ, մինչև որ բոլորն էլ իրենց երկրաւորը կնքեն:

Երբ քահանան վեր կացաւ, Գերարուդէն ասաց, որ այժմ հիւանդին հանգստութիւն է հարկաւոր: Քահանան էլ նոյնը չքաւորներին ասաց ու նրանք էլ մէկը միւսի ետեւից լռելեայն դուրս գնացին:

Միւս սենեակումն եղող Յրոյժանգն այնպէս զգացուել էր այս տեսարանից, որ երբ քահանան նրա մօտ գնաց, պարզ ու ինքնաբերաբար յայտնեց, որ ինքն այսուհետեւ այլ ևս ոչ ոքի դեղորայք չի տալ: Նա խնդրեց քահանային՝ իրեն համար ել ներողութիւն խնդրել և վերջինս բոլորովին ապահով կերպով իր նպատակին հասնելու համար՝ դուրս տրին միւս օրն իր մօտ ճաշի հրաւիրեց:

165.

Եթէ ԴՈՒՔ ԶԵՐ ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԴՊԻՐՆԵՐԻՆ ԵՒ ՓԱՐԻՍԵՑԻՆԵՐԻՆ ԶԳԵՐԱԶՆՑԷՔ՝ ԵՐԿՆԷՒ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
ԶԷՔ ՄՏՆԻ

Տուն վերադառնալու ժամանակ Հօօրլախերի կինը Ռէնօլդի մօտից անցաւ: Նա մտքերի մէջ խորասուզուած նըստած էր տան առաջը: Երէկուայ տպաւորութիւնը դեռ ևս ծանրացած էր նրա սրտի վրայ: Իր կեանքի ամբողջ ընթացքն ու այդ միջոցին իր արած սակաւ բարութիւնները ներկայացան նրա աչքի առաջ. հէնց այս միջոցին անցաւ նրա մօտով այն կինն իր երեք մանուկներով և ողջունեց նրան: Նա գիտէր, որ նա տանուէրի կնոջ մօտիցն է գալիս ու ասաց. դու էլ կարողացար սիրտդ պնդել նրա մօտ գնալու, չնայելով որ նա բեզ ու մանուկներիդ այդպէս քամաղդացրեց:

Եթէ նա սրանից ել աւելի թշուառացնէր ինձ, էլի շնորհակալութիւն կ'այայտնէի Աստուծոյն, որ ես այժմ նրա մօտ էի, պատասխանեց կինը:

Ռէնօլդն աչքերը չուէր նրա վրայ ու ասաց. շատ բան կստանաս այ՝ թէ նրա մօտ գնացիր: Այդ ընտանիքի թշուառութիւնն այնպէս վիրաւորում էր նրա սիրտը, որ նրա բերանից թռաւ այդ անգգոյշ խօսքը: Եւ յանդիմանութեան ել արժանի չէ նա, որովհետեւ մանուկները կիսամերկ էին:

Հօօրլախերի կինը պատասխանեց. Ռէնօլդ, ես այժմ փորձեցի, որ երբ մարդ սրտով արի ու հանգիստ է, աւելի լաւ է զգուժ իրեն, քան թէ կուշտ ժամանակը:

Ռէնօլդն ամաչեց ու ասաց. Փա՛ռք Աստուծոյ, որ նա բեզ մի լաւութիւն է արել:

Ռէնօլդ, պատասխանեց կինը, եթէ բոլոր չքաւորները

նրա հետ անարդար վարուած լինէին և նրան թշուառացրած, ինչպէս նա մեզ է թշուառացրել, մենք նրա անկողնի առաջ այժմեանից աւելի չէինք կարող խոնարհել:

Այդ շատ տարօրինակ բան է, ասաց Ռէնօլդը և պատմել տուեց նրան հիւանդի բոլոր ասածներն ու բոլոր պատահածները: Երբ նա վերջացրեց իր պատմութիւնն և ուզում էր ճանապարհը շարունակել, Ռէնօլդն ասաց. սպասի՛ր մի րոպէ էլ, ես քեզ կարծեմ մի բան ունիմ ասելու: Նա տեղից վեր կացաւ, գնաց սենեակը, իր կնոջ մօտ և ասաց. կի՛ն, ես մտադիր եմ Հօօրլախէրին օգնել, որ նա կրկին իր տունը ձեռք բերէ:

Կի՛նը: Եթէ մտադիր ես, կարող ես չորս—հինգ հարիւր գուլդէնից ձեռք վերցնել:

Ռէնօլդը: Այո՛, գիտեմ որ այդքան պարտք կայ այդ տան վրայ:

Կի՛նը: Եւ այնուամենայնիւ կամենում ես:

Ռէնօլդը: Այո՛:

Կի՛նը: Այդ այնպիսի մի ողորմութիւն է, որ կարելի էր հարիւր մասն անել:

Ռէնօլդը: Այս ամենից շատ է ճնշում սիրտս:

Կի՛նը: Ձե՛մ կարող ասել՝ թէ հաճելի է ինձ արածդ:

Ռէնօլդը: Կի՛ն, ամենուէրի տանը ես յաճախ խղճիս դէմ եմ գործել. ես նրա հետ կերել ու խմել եմ, երբ չը պէտք է ուտէի և խմէի, լռել եմ, ուր պէտք է խօսէի. այժմ հաճութեամբ կուզէի ցոյց տալ՝ թէ ի՛նչպէս եմ այդ մասին մտածում: Դու գիտես, որ եթէ փոխանակ չորս հարիւրի, չորս հազար գուլդէնի բան էլ լինէր, էլի կանէի:

Կի՛նը: Ի սէ՛ր Աստուծոյ, արա՛ ինչ որ կամենում ես և ինչ որ լաւ ես համարում:

Ուրախ եմ, որ ընդդէմ չես. հակառակ քո կամքի ես էլ այնքան հաճութեամբ չէի անի, ասաց Ռէնօլդը, սեղմեց նրա ձեռքը, նորից դուրս գնաց ու Հօօրլախէրի կնոջը յայտնեց իր մտադրութիւնը:

Երբ վերջինս լալով շնորհակալութիւն էր յայտնում նրան, Ռէնօլդն ասաց. ամաչի՛ր, փողոցում չի կարելի այդպէս լալ: Յետոյ ինքը շտապով սենեակը մտաւ. Հօօրլախէ-

րի կինը հետևեց նրան իր մանուկներով ու շնորհակալութիւն էր յայտնում շարունակ:

Ի՞նչ օգուտ պղծքան խօսելուց, ասաց Ռէնօլդը, արդէն լսեցի: Տուն գնա այժմ, Աստուծոն շնորհակալութիւն յայտնիր, օրինաւոր, խնայողութեամբ ապրիր և տուն ու տեղդ կարգի բեր: Ռէնօլդի կինն էլ նրան ու զաւակներին հաց, չորացրած տանձ և մի քիչ կաթ տուեց, որովհետև նա էլ ուրախ էր այժմ:

Ցանուակէրի կինն իր վերջին ժամերին լսելով այդ բանը, ասաց. այդ միակ ուրախութիւնն է, որ հետոս երկինք եմ տանում: Այս էր նրա վերջին հասկանալի խօսքը: Համարեա՛ կէս ժամ առաջ նա ասել էր. ուրախ եմ, որ շուտով իմ զաւակի մօտ կլինեմ: Քանի որ նա կենդանի էր, մենք էլ աղօթում էինք և չար բան անելուց քաշուում, բայց նրա մահից յետոյ էլ ոչնչեց չէինք քաշուում՝ ոչ երկնքում և ոչ երկրիս վրայ:

Յետոյ լռեց և նրա կեանքի վերջին կայծը մոմի պէս մեղմ մարեց: Գերտրուդն ամեն հոգս քաշեց և պատրաստեց նրան գերեզման իջեցնելու. մահագոյժ զանգակները խփելիս գիւղացիները մեծ մասամբ լաց էին լինում: Նրա մահուանից բաւորդ ժամ անցնելուց յետոյ՝ տանուտէրը կըրկին բանտ գնաց:

166.

Երբ քահանան լսեց, որ Յակոբ Քրիգըրիս Հարտկնոպֆը խոնարհել և ամենքի ծաղրի առարկայ է դարձել, հէնց նոյն գիշերը գնաց նրա մօտ:

Ողորմելին չգիտէր, որ մարդս իրեն պատահած ամեն մի բամբաղութիւնից կարող է ամենամեծ օգուտը քաղել, եթէ կարողանայ իրեն զսպել ու հետազօտել իր մեղաւորութեան պատճառը: Նա միայն կատաղում էր, որ ամեն մարդ ծաղրում է իրեն և չէր մտածում, որ իր յիմարութիւններն ու յանցանքներն են այդ ծաղրի պատճառը: Բայց մարդս ամեն տեղ պղպչեւ է. նա կարծում է՝ թէ ինքն իրաւունք ունի քսան, երեսուն և քառասուն տարի խնթ կամ խաբեքայ լինելու, բայց միւսնոյն ժամանակ ոչ ոք իրաւունք չունի մինչև անգամ նրա վրայ բերան բաց անելու, երբ նրա

խաբեբայութիւնը յայտնուի: Բայց իզո՛ւր: Աշխարհը ծիծաղում է ընկնող յիմարների և խայտառակուող խաբեբաների վրայ: Բայց միշտ լինում են և այնպիսի մարդիկ, որ չեն ծիծաղում, այլ ցաւակցում են: Բարի քահանան էլ հարկաւ այսպիսիներից էր, թէ՛ և Հարսկնոպֆին այդ հաւանական չէր թւում և կարծում էր թէ՛ նա դալիս է միայն իրեն ծաղրելու: Բայց քահանան ա՛յնպէս սրտանց էր վարւում նրա հետ, որ նա շուտով իր սխալն ուղղեց:

Քահանայի ասած նշանակութիւն ունեցող խօսքերից մէկն էլ հետևեալն էր. Հարսկնոպֆ, ես ուզում եմ այժմ ցոյց տալ բեզ՝ թէ ի՞նչպէս կարելի է աշխարհում ապրել առանց վիրաւորանքի:

Հարսկնոպֆ: Սիրով կուզէի իմանալ:

Քահանան: Մարդ պէտք է միշտ ուղիղ ծանապարհով գնայ:

Հարսկնոպֆ: Բայց ո՞րն է այդ ուղիղ ծանապարհը: Քահանան: Այն ամենը, ինչ որ ուզում էք, որ մարդիկ անեն ձեզ, դուք էլ նրանց արէք:

Հարսկնոպֆն ուզում էր հարցից շեղուել և զանազան առարկութիւններ անել, բայց քահանան թոյլ չտուեց և ասաց, որ նրա դժբաղդութեան պատճառը հէնց այն է, որ այդ ուղիղ ծանապարհով չէ գնացել և ո՛չ մի բանում ուրիշ մարդկանց հետ սիրով և բարեացակամ չէ եղել: Յետոյ նա աւելի խորը թափանցեց նրա կեանքի հանգամանքների մէջ և ի միջի պլոց ասաց. Հարսկնոպֆ, դու կարծիքների խենթ էիր և միշտ մոռանում էիր, որ բոլորս կյոյր ենք երկրիս վրայ և այդ պատճառով կարծիքների վրայ չը պէտք է տաքանանք ու չափից դուրս բորբոքուենք: Դու այնպէս էիր յարել կարծիքներիդ՝ կարծես թէ Աստուած լինէին նրանք. այդ կռապաշտութիւն է: Դու կարծում ես թէ՛ ով որ բեզ պէս չէ մտածում, Աստուծն սիրելի չէ. և այդպիսով մեր համեստ, խաղաղ, աստուածապաշտական հաւատը դարձրել էիր բանակռուի ուսումն. մարդիկ Աստուծոյ խօսքն ու Աւետարանը գործ էին ածում միմեանց կեանքը դառնացնելու և արիւնը եղունգների տակից դուրս ճնշելու նպատակով: Այդպիսի կեանք անցկացնելով ողորմելի մարդ դարձար և եթէ զաւակներ ունենայիր, չէիր կարող նրանց

պատուով դաստիարակել: Եթէ չփոխուես և աշխատասեր չը լինես՝ կարճ ժամանակ անցնելուց յետոյ համայնքի վզին բեռը կդառնաս. որովհետև հանգամանքներդ յայտնի են ինձ և գիտեմ, որ շատ տեղերում կարողութիւնիցդ աւելի պարտքեր ունիս:

Հարսկնոպֆի մեծամտութիւնը չէր թոյլ տայ նրան պարզ խօսքերով խոստովանելու բաճանայի ասածների ճշտութիւնը, եթէ վերջինս չյիշէր նրա պարտքերը. պարտքի անունը լսելով, նա վախեցաւ ու ասաց. այո, ճիշտ է, և ես հաճութեամբ կցանկայի, որ այդպէս չլինէր: Նա գանգատուեց մագիստրոս Հայկիգէնցանի մասին՝ ասելով թէ բսան տարուց առաջ նա է իրեն այդպիսի բաներ սովորեցրել և գրքեր կարդացրել:

Քահանան: Մագիստրոս Հայկիգէնցանը գիտէ՞ր, որ դու գուլպայ գործող ես:

Հարսկնոպֆ: Այո:

Քահանան: Ուրեմն նա մեղաւոր է. պէտք է թողնել, որ ամեն մարդ իր արհեստով պարապէ և երբեք այնպիսի բաների մէջ չխառնուի, որ բոլորովին նման չեն իր երիտասարդութեան ժամանակ սովորածի հետ և որով նա իր հացը պէտք է վաստակէ: Մտածիր այժմ ինքդ, եթէ դու աշխատասեր, քաջ գուլպայ գործող մնայիր և ուշք ու միտքդ շարունակ բոլոր ժամերի մօտ ունենայիր, մի՞թէ աւելի պատուաւոր, հարուստ և գոհ չէիր լինի. մի՞թէ բոլոր հոգին ու մարմինն այժմեանից աւելի առողջ չէր լինի:

Հարսկնոպֆ, մարդս եթէ այն, ինչ որ իր հասկացողութիւնից բարձր է, չկամենայ հասկանալ ու գիտենալ՝ լաւ կապրի, հանգիստ իր դաւանանքը կպաշտի և զուարթ գեղեցիկ կիջնի. իսկ ով ամենից շատ գիտէ, միշտ գիտէ, որ ինքը գրեթէ ոչինչ չգիտէ:

Հարսկնոպֆն այժմ այնպիսի դրութեան մէջ էր, որ այս խօսքերն աղբեցին նրա վրայ. նա վերջն ինքն ասաց, թէ հարկաւ կցանկանար, որ իր արհեստով պարապած լինէր միշտ, ուրիշ գործով չզբաղուէր և շատ այսպիսի խօսքեր, երկու օր առաջ ոչ ոք չէր կարող կարծել՝ թէ Հարսկնոպֆի բերանն այդպիսի խօսքեր կարտասանէ. այն Հարս-

կնոպֆի, որ երևակայում էր՝ թէ ինքը եօթը քահանայից աւելի շատ բան գիտէ.

167.

ՏՐՈՑՖԱՆԳԻ ՄՕՏ ԷԼ ԻՄԱՍՏՈՒՆ Է ՆԱ

Բարի քահանան այժմ շատ գործ ունէր. նա ուզում էր յաջող հանգամանքներից օգտուելով՝ երևան հանել երկար ժամանակ գաղտնի ֆաթած ճշմարտութիւններ:

Յաջորդ օրը Տրոյֆանգն իր խոստման համաձայն՝ ճաշին քահանայի տանն էր: Նա էլ Հարափնոպֆի օրն էր ընկել. մարդիկ ուշադրութիւն չէին դարձնում նրա վրայ կամ ծաղրում էին: Նա սովոր էր շարունակ իր սենեակը մարդկանցով լիքը տեսնել, որոնք եթէ ոչինչ էլ չէին ցանկանում, գոնէ խօսում էին նրա հետ. այժմ նա մենակութիւնից ձանձրանում էր, որովհետեւ ոչ ոք չէր գալիս մօտը:

Քահանան իր ունեցած ամենալաւ գինիներից մի շիշ նրա առաջը դրեց և Տրոյֆանգն այնպէս մտերմացաւ նրա հետ, որ չգիտէր թէ ի՞նչպէս վարուէ: Նա մի բանի անգամ միմեանց վրայ խոստացաւ սյլ ևս դեղորայք չտալ և իր բոլոր գիտեցած բժշկական միջոցները յայտնել ուսեալ պարոն դոկտոր Միլլէրին, որին նա ծանաչում էր իբրեւ բաջ և հոգատար մարդ, պայման դնելով, որ Արները կըրկին լաւ վարուի իր հետ. իրաւունք տալ կրկին առաջուայ նման սյցելել դղեակն և գիւղացիներն էլ իր հետ սովորականի պէս վարուեն:

Քահանան ամեն բան տեղեկացաւ նրանից: Նա խոստովանեց, որ իր դեղորայքի բժշկող ազդեցութեան մասին ինքն էլ էր կասկածում: Իսկ ինչ վերաբերում է ուրուականներին, նա սկզբում դրանց հաւատում էր, ինչպէս որ հաւատում է Ասածուն: Հետզհետեւ սկսել էր հարկաւ նշկատել, որ իր պապի գրքի մէջ գրուածներից բոլորը ճիշտ չեն, բայց ինքը շարունակել է նախկին եղանակով իր գործն առաջ տանել, որովհետեւ ոչ ոք իրեն մի կոպէկ անգամ չէր տալ, եթէ հաւատացած չլինէր թէ նա մի բան կարող է անել չար մարդկանց դէմ: Եւ հետզհետեւ այդ բանը նրա համար սովորութիւն և արհեստ դառնալով՝ ստիպուած է եղել ամեն անգամ այդ ձևականութիւններն անել, առանց

նրա մասին մտածելու՝ թէ արդեօք դրանք մի բանի պէտք են թէ ոչ, ինչպէս որ ուրիշ հարիւրաւոր մարդիկ օգտակարի հետ անօգուտ բաներ էլ անում են, ինչպէս օրինակ ծխնելոյղ սրբողները կարծում են՝ թէ իրենց գործը չի վերջանայ, եթէ խողովակի միջից դէպի վեր չերգեն: Յետոյ նա քահանային պատմեց բազմաթիւ դէպքեր, թէ ինչպէս է ինքը մարդկանց յիմարացրել և նրանք էլ իր բոլոր ասածները հալած իւղի տեղ են ընդունել: Մի անգամ, ասաց նա, մի երեսայի սիրտ թափելու դեղ տուի և պնդում էի թէ՝ տաշտի մէջ ընկած աղիւսի ահագին կտորը, որ ես էի Կցել, նրա բերանից է ընկել: Երեսայի հայրը, մայրը և սյնտեղ եղող ուրիշներն ասում էին՝ թէ աղիւսի կտորը շատ մեծ է և չէին հաւատում, որ այդ կտորը կարող էր նրա որկորից դուրս գալ: Այդ գրեթէ անհաւատալի է, ասում էին նրանք: Եւ պատասխանեցի. Ո՛վ դուք պարզամիտ մարդիկ, ի՞նչպէս կարող էք այժմ էլ չհաւատալ և սյդպէս խօսել. դուք գիտէք հօ թէ ո՞րքան մեծ է լինում երեսան՝ աշխարհ գալիս: Նոյն բոլորին այդ մարդիկը հաւատացին ասածին և նոյն իսկ իրենք բացատրում էին թէ սատանայի համար անկարելի բան չկայ և քանի որ աղիւսի կտորը տաշտումն է, ուրեմն պէտք է եղբակացնել, որ երեսայի բերանից է ընկել:

168.

ԱՊՐԱՅՈՅՑ, ՈՐ ՄԱՐԴՈՒՆԱՅՑ ԱՅՆ, ԻՆՉ ՈՐ ՆՐԱՆԻՑ
ՊԱՏՐԱՅՑՆ

Այս մի երկու օրուայ ընթացքում ամեն բան գիւղում աճյնպէս էր փոխուել, որ հազիւ կարելի էր ճանաչել: Այժմ ամեն մէկն ուզում էր քահանայի լաւ բարեկամը լինել: Կանայքն ամենից աղմկալի էին արտայայտում այդ ցանկութիւնը. երբ քահանան անցնում էր փողոցով, նրանք աղաղակելով ասում էին իրենց զաւակներին. տեսնո՞ւմ ես արժանապատիւ քահանային, ձեռք տուր նրան: Տղամարդիկն առհասարակ աւելի հանդարտ ու զուարթ էին, բայց գրեթէ ամենքն էլ ամաչում էին՝ այս կամ այն բանի համար: Մէկը սրան էր մեղադրում, միւսը նրան, բայց ամենքն էլ խոստովանում էին, որ իրենք անարդար, իսկ Արնբըն ար-

դար էր: Ամենքն էլ պատրաստ էին այժմ իրենց ծառայութիւնը մատուցանելու որմադրին ու իր կնոջը և ամենքն էլ ուշադրութիւն չէին դարձնում Հարսկնոպֆի, Կրիսէրի և մինչև անգամ լուսարարի վրայ: Մինչև անգամ Լիպսը պէտք է իր արածների փոխարէնը հատուցանէր: Հիւնի, Հիւնի, դու լաղ ձու ածեցիր, ասում էին նրան աջ ու ձախ, մեծ ու փոքր: Հաւ ծախողն ամեն տեղ իր ուղածի չափ հաւ ու ձու էր գնում: Նոյն իսկ երիտասարդ Կալքէրլէդէրի կինը, որ երկու օր առաջ իր հոգու փրկութեան համար մեծ հոգսի մէջ էր ընկել—որովհետև ստիպուած էր եղել հաւ ծախողին ախոռը ներս թողնել—այժմ ծիծաղելով դռնից կանչում էր նրան ու ասում. երեք զոյգ սիրուն ու չաղ աղաւնի ունինք ծախու:

Բայց առհասարակ նկատելի էր, որ Արները լուր գիւղացիներին, եթէ կարելի է այսպէս ասել, իրենց էր մօտեցրել. այժմ գրեթէ ամեն մարդ աւելի քիչ հետաքրքրւում էր ուրիշի գործով, իսկ աւելի շատ՝ իր գործով:

169.

ՄԻ ԲԱՐԻ ՆՊԱՏԱԿԻ ՀԱՍՆԵԼՆ ԱՒԵԼԻ ԼԱՒ Է, ՔԱՆ ՀԱՏ
ՃՀՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՍԵԼԸ

Մօտենում էր այն օրը, երբ քահանան տանուտէրին պէտք է համայնքին ներկայացնէր և նրա մասին քարոզ խօսէր: Ցանուտէրի բանտարկութեան հէնց առաջին երեկոյեան, երբ քահանան կամեցաւ նախապատրաստել նրան այդ պատժի համար, Հուլմէլը վերին աստիճանի վրդովուեց և ուղղակի ասաց. աւելի մեծ հաճութեամբ երկրորդ անգամ կախաղանի տակ կկանգնեմ, քան թէ եկեղեցու բեմի առաջ: Քահանան չկարողանալով ըմբռնել նրա վերին աստիճանի զրդուանքի պատճառը, կամեցաւ յանդիմանել նրան ու ասաց. սարսափելի բան ասացիր: Ցանուտէրը պատասխանեց. այլապէս չէի կարող: Կախաղանի տակ կանգնելով ես գիտէի, որ դահճի ձեռքում եմ, այդտեղ իմ գործած յանցանքները յիշեցի և դրանց ազդեցութեան ներքոյ համարեմ թէ ուշաքնաց լինելով չէի գիտակցում թէ ի՞նչ է կատարում ինձ հետ և իմ շուրջը: Իսկ եկեղեցում լուրորովին այդպէս չի լինի. ինձ չի թուսյ՝ թէ պատիժ եմ կրում, այլ թէ

ինձ ծաղրում են. իսկ եկեղեցում կանգնած սառնարիւն և չարամտութեամբ ինձ նայող հարիւրաւոր մարդիկը հաղա-
րաւոր բանե՛ր կ'ոխշեցնեն ինձ, որոնցից ոչ մէկն էլ չէի
ցանկանալ յիշել մինչև գերեզման իջնելու:

Քահանան մի քանի ժամ շարունակ ամեն ջանք գործ-
դրեց՝ այդ պատժի սարսափն ու զղուանքը նրանից հեռաց-
նելու, բայց անկարելի եղաւ: Երբ քահանան սկսում էր
այդ մասին խօսել, տանուտէրի աչքերից արտասուք էր հո-
սում: Մի անգամ նա ուղղակի ասաց. մտածեցէք, տէր-հայր,
թէ ի՞նչ կղզամ ես, երբ գիւղի առաջաւորները, որ մաղա-
չափ անգամ ինձնից լաւ չեն և նրանցից շատերը—եթէ նը-
րանց գործերն աւելի հետազօտուին—ինձ հետ միասին կա-
խաղանի տակ պէտք է կանգնէին, սրբերի պէս բաղմած
կլինեն իրենց աթոռների վրայ, իսկ նրանց կանսյւքը՝ որոնց
կատաղած գէմքերը շատ անգամ եմ տեսել իմ տանը, փո-
խանակ ձեր բարոյը լսելու, հայեացքները շարունակ ինձ
վրայ կլինեն ուղղած: Ցէր-հայր, մտածեցէ՛ք, թէ այս բո-
լորն ի՞նչ ազդեցութիւն կունենայ ինձ վրայ և գոնէ ցաւա-
կից եղէք ինձ, եթէ չէք կարող փոխել այդ պատիժը: Այդ
է պատճառն ահա, թէ ինչո՞ւ ես աւելի սիրով նորից կա-
խաղանի տակ կկանգնէի, քան թէ եկեղեցու բեմի առաջ:

Քահանան ծի՛շտ որ գլխաշարժուեց այս խօսքերից, մի
քանի անգամ կրկին փորձեց համոզել նրան, բայց տեսնելով
որ անկարելի է այդ, տանուտէրի բանտարկութեան երկրորդ
շաբաթուայ վերջերում հետևեալ նամակը գրեց Արներին.

Ազնուածնունդ, ողորմած տէր.

Ես կրկին ստիպուած եմ ձեզ խնդրելու, որ շնորհ ա-
նէք և ազատեք տանուտէրին՝ եկեղեցու բեմի առաջը կանգ-
նելու պատժից, ինչպէս որ խնդրեցի՝ աղատել Յրոյֆանգին
գերեզման փորելու պատժից: Երբ Հովմէլին բանտարկեցին
իմ տանը, ես իսկոյն խօսեցի նրա հետ և կամենում էի
այդ պատժի համար նախապատրաստել նրան, բայց նա ա-
ւելի լաւ համարեց կրկին կախաղանի տակը կանգնել, քան
թէ այդ պատիժը կրել: Սկզբունք ես այդ պատասխանը
նրա կողմից անամօթութիւն համարեցի և չէի կարողանում
ըմբռնել նրա միաբը, բայց նա այնպիսի՝ եռանդով ու վառ
գոյներով նկարագրեց այդ պատժի ներգործութիւնն իր վը-

րայ, որ ես համոզուեցի՝ թէ այդ պատիժը փոխանակ բարի աղքեցուծիւն ունենալու տանուտէրի և ժողովրդի վրայ, պէտք է երկու կողմի վրայ էլ այնպիսի վայրագ աղքեցուծիւն ունենայ, որ ոչ մի եկեղեցական ծիսակատարութեան վայել չէ: Ուրեմն կամենալով համոզմանս հետեւել՝ խնդրում եմ Ձերդ ողորմածութեան թղլտուծիւնը, որ կիրակի օրը տանուտէրը բանտումը մնայ և ես նրա բացակայութեամբ խօսեմ իմ համայնքի հետ և այլն:

Արներն անմիջապէս պատասխանեց.

Արժանապատիւ Տէր.

Դուք իմ բոլոր նշանակած պատիժներն այնպիսի մարդասիրութեամբ և մարդաձանաչութեամբ էք քննում, որ ես մտածում եմ, թէ գրեթէ դրանցից ոչ մէկն էլ չեմ կարող գլուխ բերել՝ առանց նախապէս Ձեր քննութեան ենթարկելու, թէ և միւսոյն ժամանակ բոլորովին այն կարծիքի չեմ, որ քաղաքացիական դատավճիռները շատ աւելի օգտակար կլինէին եթէ միմիայն եկեղեցական հրամանով ընդունելի և կատարեալ ձանաչուէին ու գործադրուէին: Բայց սոյն գործի մասին Ձեր հայեացքն այնպէս ճիշտ և աչքի ընկնող է, որ ես գրեթէ չեմ կարողանում ըմբռնել թէ ինչպէս է եղել, որ այսպիսի պատիժներ կարողացել են դարերով գոյութիւն ունենալ և ոչ մի անգամ հրապարակաւ նրանց անյարմարութեան մասին խօսք չի եղել: Մնա՞ք բարեւ, սիրելի Տէր-հայր և այլն:

Քահանան գոհ սրտով գնաց իր առանձնասենեակը և պատրաստուեց վաղուան քարոզի համար: Նա երկու օր առաջ արդէն քաղաքից ստացել էր տանուտէրի տպագրուած կենսագրութիւնը և գիւղացիներին բաժանել տուել:

Ահա այդ գրուածքի բառացի բովանդակութիւնը.

170.

ՏԱՆՈՒՑԵՐ ՀՈՒՄԷԼԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հուլիսը ծնուել էր 1729 թուին և նոյն տարուայ խոտհարքին Բօնալի եկեղեցում մկրտուել: Մկրտութեան վրէպներն էին երգուեալ Կինհօլցը և տիկին Ալեքսէրգէրը: Բայց նա չէր յիշում, որ այդ երկուսից երբեք չէր լսած լինի բրիտանական ուսման վերաբերեալ մի խօսք կամ թէ

բարի և օգտակար գործ անելու քաջալերութիւն. ընդհակառակը ԿինՏօյցի մօտ գնալիս պատմում էր նրան՝ դաշտում և անտառում գործած իր աղայական չարութիւնները։

Նրա ծնողները՝ Քրիստօֆ Հուսէլը և Մարգարիտա ԿինՏօյցը, վերին աստիճանի անմիտ ու անհոգ մարդիկ էին՝ թէ իրենց և թէ իրենց միակ որդու վերաբերմամբ։

Հայրն ինքը ծոյլ լինելով՝ նրան էլ չէր ստիպում աշխատելու։

Ինքն իր արհեստից և ընտանեկան գործերից անտեղեակ լինելով՝ հարկաւ նրան էլ ոչինչ չէր կարող տալ։

Ինքն անմիտ ու թեթեւօրիկ լինելով՝ չէր կարող որդուն մտախոհ և ուշադիր դարձնել։

Մայրն էլ նոյնն էր, ինչ որ հայրը՝ թէ արտաքուստ և թէ ներքուստ։

Նա այնքան անկարգ էր, որ ուր գնում էր, նոյն իսկ եկեղեցում, ուրիշների ծիծաղի առարկայ էր դառնում։

Բայց նրա ծումուած գլխածածկից ու աղտոտ զգեստ. ներից աւելի վատ էր նրա մեծամտութիւնն ու նախանձոտ սիրտը։

Երբ մէկի մասին մի բարի բան էին ասում, նա սովորաբար գլուխը մէկ կողմն էր թեքում կամ թէ պատուհանից դուրս նայում։

Եթէ նրան մի ճշմարտութիւն էին ապացուցանում, նա դարձեալ չէր ուզում համոզուել. նա կարող էր իր սենեակում նստած՝ ժամերով չարաբանել իր երեխայի առաջ այն մարդկանցը, որոնց ուղարկած բարիքն իր սեղանի վերայ էր դրուած։ Նա միշտ կարծում էր՝ թէ այդ քիչ է և աւելի շատ բան պէտք է ուղարկեն իր համար։

Այսպիսով երեխան հօր օրինակին հետևելով՝ դարձաւ ծոյլ, թեթեւօրիկ ու անփոյթ, իսկ մօրը հետևելով անշնորհակալ ու անձնասէր։

Արդէն չորս, հինգ տարեկան հասակում նա այնպէս էր աչքերը չռում, որ հասկացող ծնողներն այդ տեսնելով՝ պէտք է երեսները խաչակնքէին։

Նա այդ հասակում կարողանում էր՝ ժամերով ո՛չ մի խօսք չասել ու լռել, եթէ նրա ցանկացածը նոյն վայրկեանին չէին կատարում. եթէ սիրելի էլ լինէիր նրան՝ իր ցան-

կացած ժամանակը այնպէս կվարուէր հետդ, որ կարծես թէ միշտ ասելիս լինէր բեղ:

Նա այնպիսի պատասխաններ էր տալիս և այնպիսի բաներ ասում, որ պատուաւոր մարդկանց երևիսլի բերանից չպէտք է դուրս գան: Խեղճ ծնողները ծիծաղում էին նրա ամենայանդուգն պատասխանների վրայ՝ նրա խելացիութեան նշան համարելով այդ և չգիտէին, որ յանդգնութիւնն ու անամօթութիւնը սխալեցնում են մարդուն, նոյն իսկ ամենակարևոր դէպքում:

Նրանք թոյլ էին տալիս նրան խօսելու՝ ո՛ւր որ լինէր և ի՞նչ որ կամենար և որչափ քիչ էր գործածում իր խելքն ու ձեռքի աշխատանքը, այնքան անպատկառ էր նրա լեզուն:

Նա մանկական հասակից արդէն շատ կրակոտ էր, իսկ երբ իր այդ եռանդն ի չարն էր գործ դնում, ծնողները փոխանակ զսպելու նրա եռանդը, աւելի ոյժ էին տալիս:

Երբ նա եօթը տարեկան դարձաւ, ծնողներն արդէն նկատեցին՝ թէ ի՞նչ տեղ են հասցրել նրան: Պարապ մանգալն ու անհնազանդութիւնը մարմնացել էր նրա մէջ. ինչ որ ասում էին նրան հնազանդելու, աշխատելու և արդարութեան մասին՝ նրա մէկ ականջից մտնում՝ միւսից դուրս էր գալիս: Նոյն իսկ ծեծը ոչինչ չկարողացաւ օգնել:

Սիրելի՛ ժողովուրդ, հումելի մասին ասածներս այստեղ պէտք է ընդհատեմ և դաստիարակութեան մասին մի քանի խօսք ասեմ իմ համայնքի հայրերին ու մայրերին:

Ձեր զաւակներին պատրաստեցէք, իրենց ապագայի համար, երբ նրանք դեռ աջը ձախից չեն զանազանում:

Եթէ դուք նրանցը մանկութիւնից դէպի բարին դաստիարակէք և աղքատ կեանքի լծին սովորեցնէք, նրանք մինչև մահ շնորհակալ կլինեն ձեզնից:

Երբ հայրն ու մայրը նրան մի բան էին ուզում ցոյց տալ, նա ամեն անգամ ասում էր. «Ինքդ էլ չգիտես» — նա ծաղրում էր նրանցը. «այո՛, այո՛», — «այդպէս, այդպէս», — «այնպէս չէ՛» և այլն խօսքերով: Երբ ծնողները նրան լուրջ կերպով մի բան էին ասում, նրա սովորական պատասխանն այդ էր լինում:

Նա այնպիսի սուր յիշողութիւն ունէր, որ սովորելը

ոչինչ էր նրա համար, բայց նա միայն ցուցամոլութեան համար էր սովորում, ծիծաղում էր ուրիշների վրայ՝ եթէ լաւ չգիտէին և շատ ուրախանում էր՝ նրանց խայտառակութիւնը տեսնելով:

Մի անգամ մի երեխայ հարցրեց նրան՝ թէ ո՞վ էր օձի գլուխը ջաղջախողը. նա պատասխանեց. «ստանան»: Երբ մանուկը նոյն պատասխանը տուեց բահանային, վերջինս սաստիկ բարկացաւ և հայհոյեց խեղճին. յետոյ հարցրին Հովմէլին. այդ չարաճճին կարողացաւ անանց ծիծաղելու պատասխանել՝ օձի գլուխը ջաղջախեց մեր Տէր ու Փրկիչ Յիսուս Բրիստոսը:

Նա իր կարողացածին չափ վիրաւորում էր ծեր վարժապետին՝ թէ խօսքով և թէ գործով: Մի անգամ մօտակայքում հրդեհ պատահեց և այդ օրից ծեր ուսուցիչը սաստիկ վախենում էր կրակից: Երբ Հովմէլը դասերը պատրաստած չէր լինում, կրակի մէջ զանազան իրեր էր գցում և խանձահոտ տարածում. ծերուկն ահ ու դողով տանքունջ ու պուճախն էր ընկնում, որ տեսնի թէ արդեօք հրդեհ է ծագել: Նա մինչև անգամ լուցկի էր վառում քսակի մէջ և ուշադրութիւն չէր դարձնում քսակի այրուելուն՝ միայն թէ վախեցնի վարժապետին:

Ծերուկը շատ ծանր էր լսում և անպիտան տղան կամ այնպէ՛ս ցածր էր խօսում, որ նա ոչ մի խօսք չէր հասկանում, կամ այնպէ՛ս բարձր, որ փողոցում անցնողները կանգնում էին, որ լսեն՝ թէ ի՞նչ աղաղակ է սենեակում. այդ աւելի էր դառնացնում վարժապետին:

Մի անգամ նա երկու շաբաթ շարունակ իր ուսման վարձը չէր բերում և երբ վարժապետը պահանջեց, նա պատասխանեց. եթէ չես կարող սպասել, իսկոյն տուն կը վազեմ և սայլակով կըբերեմ:

Տասնւերեք տարեկան հասակում նա տանից փախաւ և Վալդրիւտիում հովիւ եղաւ: Բիւտիբաուէրը նրան անասուններից էլ ստոր էր համարում. նրա պահանջը միայն այն էր, որ ամեն երեկոյ հօտն անմիա՛ս տուն բերէ:

Հովուական կեանքն իր այժմեան վիճակով սաստիկ փչացած է: Սարերի վրայ հաւաքւում են մուրացիկներէ՛ց ժո-

ղովուած մի քանի հովիւներ և ամեն տեսակ չարիքներ են գործում:

Հուլիսն աճյալէս յարմարուեց հովուական կեանքին, ինչպէս ձուկը ջրի մէջ: Նա թափ էր տալիս բոլոր ծառերի խակ պտուղները, կողովներով հաւաքում և անասունների ետևից շարժւում կամ ճահիճների ու փոսերի մէջ էր ածում: Թէ անտառի և թէ պտղատու ծառերի վրայից վերցնում էր թռչունների բները և խեղճերին չարչարելով՝ սպանում: Որտեղ կարողանում էր, սարերի ջրի ուղղութիւնը փոխելով դէպի դաշտն էր ընթացք տալիս նրան և ցանքները փչացնում: Յանկապատների մէջ ճանապարհ էր բացանում անասունների համար և վերջինները ներս մտնելով փնաս էին տալիս: Բոլոր անցնողների ետևից խայտառակ խօսքեր էր արտասանում: Սարերի վրայ եղող փոքրիկ հովիւներին չարչարում էր և ստիպում նրան իր հօտը պահել՝ երբ ինքը կամ ծառի տակ քնած էր լինում, կամ անտառում թռչունների ետևից ընկնում, կամ հասակաւոր հովիւների հետ խաղում և կամ գողացած գետնախնձորը խորովում: Երբ խեղճ փոքրիկները չէին ուզում նրա ասածն անել, մտրակով հարուածում էր նրանց և ստիպում: Արօտատեղիներում կատարուող ամօթալի և անպարկեշտ իրողութիւնների մասին չեմ կարող խօսել:

Հարկաւ մեր նախնեաց ժամանակ այդպէս չէր: Նրանք օտար մարդ չէին ընդունում ծառայութեան և թղլ չէին տալիս իրենց հովիւներին միմեանց մօտ վազելու: Ով նրանց տանն էր ապրում, նրա համար էլ հոգում էին ամեն կերպ: Նրանք այնպէս էին տնօրինում, որ հովիւները հօտի մօտ մնան և միևնույն ժամանակ իրենց օրական աշխատանքն ունենան: Հովուահին բուրդ էր գզում, իսկ հովիւը չոր ձիւղեր հաւաքում ու փայտի խուրձեր կապում: Այն ժամանակ հովուական կեանքը լաւ էր: Երկիւղած հովիւներն առաւօտն ու երեկոյեան աղօթում էին ծնկաչոք և ստուերներում, իրանց հօտի մօտ, սուրբ գիրք էին կարդում:

Հուլիսի ժամանակ դեռ ևս ծերերը սովորութիւն ունէին՝ երեկոյեան իրենց հովիւներից հաշիւ պահանջելու, բայց որովհետեւ բոլորն էլ չէին հետևում այդ սովորութեանը, հետևողներն էլ ոչինչ չէին կարողանում անել:

Որոնք չէին աշխատում՝ հետները գործ բերողներին էլ հալածում էին։ Նրանք նրանց անասուններին հեռու էին քշում ու մոլորեցնում, փչացնում էին մաշած թելի կծիկները և նրանց աշխատանքը ոչնչացնում, այնպես որ նրանցից ոչ ոք այլ ևս գործ չէր ուղղում վերցնել հետը։ Այդ հին ու լաւ սովորութիւնն էլ այդպիսով ոչնչացաւ։

Յաջորդ ձմեռը հումիլը պէտք է Աալդրիւտիւմ բամբակ մանելով զբաղուէր, բայց փախաւ և կրկին տուն գնաց։

Թէեւ տանը նրան լաւ չէին պահում, բայց այնուամենայնիւ այդտեղ աւելի լաւ էր, քան թէ ուրիշի մօտ։ Նա միջատներով լցուած՝ վայրենի գազանի նման վերադարձաւ տուն։ Խեղճ ծնողները տեսնելով այդ չար անպիտանի վերադարձը, ուրախացան, բայց նա այնպէս ի չարը գործ դրեց նրանց բարութիւնն ու թուլութիւնը, որ ամբողջ ձմեռը մի կոպէկի գործ չշինեց և սփայեց, որ խեղճ ծնողներն իրենց աղքատ միջոցներով նրա համար նոր զգեստ գնեն։

Այդ և դրան յաջորդող ձմեռները ճաշակուեց և իր բերան արած դասերով բահանային գրաւեց, թէեւ նրա սենեկում ամէն տեսակ չարութիւններ էր անում։ Նա երբեք առանց խաղաթղթի և վէգի ուսման չէր գալիս, քահանայի պարտեզից դեղձ ու սալոր էր գողանում և կորիզները երէցկնոջ պատուհանի առաջն ածում, իսկ երբ վերջինս դուրս էր գալիս տեսնելու թէ ո՞վ էր այդ անողը, ոչ ոքի չէր տեսնում։

Նա ձիւնի գնդակները սառը ջրի մէջ էր դնում, բարի նման սառեցնում, գցում քահանայի հաւերի ու փոքրիկ շների վրայ և դրանցից մէկին կաղացնելով՝ մեծ ուրախութիւն էր զգում։

Նրա ընկերները յաճախ ասում էին նրան, եթէ այդպէս շարունակես, քահանան սուրբ հաղորդութիւնից կզրկէ քեզ, բայց նա պատասխանում էր, եթէ քահանան եօթն աչք ունենար, ես տասն և չորսը դուրս կփոթէի։

Նոյն իսկ իր ճաշակուելու օրերը նա պանդոկում գինովացաւ՝ շրջապատուած զինուոր գրաւողներով ու ասաց նրանց բարձրաձայն, ութ օրից յետոյ ինձ էլ կարող էք որսալ։

Հաղորդութիւն առնելու օրը տասն անգամից աւելի

փորձեց՝ թէ ի՞նչպէս բռնէ գլխարկը կռնատակին, որ ժապաւէնն երևայ, և թէ ի՞նչպէս պահէ իրեն քահանայի առաջ: Եկեղեցու առաջը նա պայմանաւորուեց նոր զգեստ ունեցողների հետ, որ իրենք ամենից առաջ կանգնեն և ինքն էլ իրրև ամենից մեծը՝ առաջին տեղը բռնէ:

Աստուած մարդուս այս հասակում մեծ դժ և ուրախ սիրտ է տալիս, և երկիւղած ծերերն էլ այդ երիտասարդներին հարիւրաւոր զուարճութիւններ էին թոյլ տալիս, որով նրանց ուրախութիւնն աւելի կրկնապատկուելով՝ հռու էին մնում շուսյտութիւններից: Երիտասարդները գիշեր ցերեկ միատեղ էին, միայն թէ աղջիկներն առանձին էին հաւաքուում, տղայքն առանձին, և երկու սեռի սյդ առանձին մնալն էր պատճառը, որ թէ տղայքը ու թէ աղջիկներն աւելի երկար ժամանակ անմեղ էին մնում: Թէպէտ երիտասարդներն ընթերիքից յետոյ էլ ժողովուում էին, բայց ծնողները, ազգականները, պատուաւոր մարդիկ ու կանայք միշտ դրանց հետ էին լինում և մասնակցում էին նրանց ուրախութեանը. իսկ երբ նշանածն իր հարսի մօտ էր գնում, մինչև պսակուիլը միշտ նրա մօտ գտնում էր հարսի մօրը, քըրօջը կամ մի փոքրիկ տղայ:

Ահ հասարակ հին ժամանակ երիտասարդները ամեն բանով ցոյց էին տալիս, որ պատիւ ունեն և շատ յաճախ իրենց զուարճութեան համար պիսպիսի բաներ էին անում, որ բարի սրտի ապացոյց էր և սյդպիսով նրանք սիրելի էին դառնում մեծին ու փոքրին և խաղաղ ու երկիւղած մարդկանց համակրանքն էին վայելում: Այսպէս օրինակի համար շատ վաղուց սովորութիւն էր, որ եթէ մի պլրի կին աղջիկներ էր ունենում և երիտասարդներն ուզում էին դրանց պատուել, լուսնեակ գիշերով հնձում էին նրանց ամենամեծ արտը. միւս առաւօտը մայրն աղջիկների հետ մանգաղը ձեռին գալիս էր և իր արտը հնձած անսնում. այդ միջոցին երիտասարդները ցանկապատների ետեւը թաքնուած՝ ականջ էին դնում թէ արդեօք նրանք կգուշակեն՝ թէ ովքեր են հնձել և երբ գուշակութիւնը ճիշտ էր լինում՝ նրանք ուրախութիւնից ցնծում էին:

Բայց Հովմէլի ժամանակակից երիտասարդները միայն ամօթալի չարութիւններ էին անում, վնասներ էին տալիս,

ուր որ ոտք էին դնում և հին սովորութիւններին հետևող-
ների անմեղ զուարճութիւններն էլ խանգարում:

Երբ երիտասարդները վերոյիշեալի նման հնձում էին
այրի կնոջ արտը և վերջացնում, լուսինը մայր մանկուց
յետոյ գալիս էին այդ անպիտան չարաճճիները, հնձած ու
կապած խուրձերը ցրում և վայրենի խողերի պէս այս ու
այն կողմն էին ածում: Առաւօտը բարի հնձուորները գա-
լով՝ տեսնում էին իրենց բոլոր աշխատանքը ոչնչացրած ու
աւերուած. նոյնն էին տեսնում և արտի տէրերը: Հնձողնե-
րը բարկութիւնից կատաղում էին, աղջիկները գոհնատուում,
իսկ այրին ձեռքերը գլխին էր խփում՝ աւելի Աստուծոյ
սուլածն այսպէս աւերելու համար, քան թէ իր կրած վը-
նասի ու խայտառակութեան: Պատանի Հովմէլը հեռուից նա-
յում էր այդ կնոջն ու զուարճանում: Նա չորս տարի շա-
րունակ այդպէս արեց և երբ Բօնալում իմանալով նրա ա-
րարքը՝ լրտեսում էին, որ բռնեն, նա մերձակայ գիւղերում
էր անում նոյնը:

Ամենքն էլ Հովմէլի վրայ էին կապածում և վերջին
տարին Հերցաուի պատանիները քիչ մնաց որ նրան սպանէին:
Մի գիշեր այդպէս ուրիշների հնձածն աւերելով՝ առաւօտը
գնաց գիւղի պանդոկն օղի խմելու: Երիտասարդները նրա
վրայ կասկածելով՝ կատաղածի նման յարձակուեցան վրան և
եթէ ծեր ու պատուաւոր մարդիկը նրանց ձեռքից չխլէին՝
ծեծելով կմեռցնէին նրան: Հովմէլին երիտասարդների ձեռքից
ազատողները գանգատուեցին իշխանին, բայց ոչինչ չկարո-
ղացան ապացուցանել և իշխանը հրամայեց ամեն տեղ ար-
գիլել գիշերով արա հնձելը՝ այդպիսի չարութիւնների առաջն
առնելու համար: Բայց այս հրամանը մեծ ու փոքրին ցաւ
պատճառեց և երբ քահանան եկեղեցում կարդաց այդ, աշխ-
պիսի ընդհանուր դժգոհութեան բացառանջութիւններ լը-
սուեցան, որ կարծես թէ քահանան նոր հարկ աւելացնե-
լու հրաման լինէր կարդացած: Ամեն մէկն ասում էր. ար-
դարացի չէ, որ մենք սյդ չար անպիտանի պատճառով կորց-
նենք մեր հին զուարճութիւններից մէկը: Եւ տանուաէր Լին-
դէնքերգէրը, որ մի ալևոր ծերունի էր, եկեղեցու դռան
մօտ պատահելով Հովմէլին, շատերի ներկայութեամբ ասաց.
աւելի լաւ կ'լինէր, որ իշխանը քեզ կախաղան բարձրացնել

տար, բան թէ մեր բոլոր երիտասարդներին այդ զուարճու-
թիւնից զրկէր:

Այդ միջոցներին վերացան նոյնպէս գիշերային պատուա-
ւոր ժողովները, որովհետեւ վայրենացած տղաներն սկսեցին
ամեն տեսակ չարութիւններ անել այն պատուաւոր մարդ-
կանց լուսամուտների առաջ, որոնց երեսնաները հրապարա-
կաւ և ծնողների աչքի առաջ ժողովուում էին միատեղ, նրանք
ամեն կերպ աշխատում էին խանգարել այդ հրապարակա-
կան ժողովների պատճառած զուարճութիւնը:

Այդ բանը մեծ փնաս էր գիւղի համար. բայց ուրիշ
տեսակ էլ չի կարող լինել: Երբ ժողովրդի մէջ վատութիւն-
ները շատանում են, նրա ուրախութիւնն ու բաղդաւորու-
թիւնն էլ պակասում է:

Ա՛խ. կարծես թէ ամեն բան պէտք է հէնց այդ ժա-
մանակամիջոցում պատահէ՝ նախնեաց սիրելի, խաղաղ,
հանգիստ ու բաղդաւոր կեանքը հիմքից ի վեր ոչնչացնելու:

Բամբակ մանելը, որ այն ժամանակ նոր էր մուտք
գործել այդ տեղերը և միանգամից տարածուել, նոյնպէս
նպաստեց այդ բանին:

Մեր կողմերում առաջ ամենահարուստ մարդիկն էլ փող
չունէին. նրանց հարստութիւնն այն էր, որ նրանց ուտե-
լու, խմելու, հագնելու և գործածելու բոլոր իրերը մեծ քա-
նակութեամբ ու աւելորդով բուսնում էր նրանց կալուածք-
ներում: Նրանք բաւականանում էին դրանով և փողով շատ
քիչ բան էին գնում:

Իսկ նոր բամբակ մանողներն ընդհակառակը քսակնե-
րով լի փողեր ունէին. և որովհետեւ այժմեան փողատէր
մարդիկն առաջ ոչ կալուածք և ոչ կարողութիւն ունէին,
հետեւապէս և խնայողութեան մասին գաղափար չունէին, աշ-
խատածներն ուտում ու հագնում էին և ա՛յնպիսի հարիւ-
րաւոր իրեր մտցրին գիւղը, որի մասին առաջ ոչ ոք գա-
ղափար չունէր: Շաքարի ու սուրճի գործածութիւնն ընդ-
հանրացաւ: Մի ահոս երկիր անգամ չունեցող մարդիկը և
նրանք, որ գիշերը չգիտէին թէ առաւօտն ի՞նչով պէտք է ապ-
րեն, անամութաբար իրենց զգեստների վրայ թաւշեայ ժա-
պաւէններ էին շարել տալիս և ծիրանի բաճկոններ հագ-
նում: Կալուածատէրերն այդ չէին կարողանում անել և ժա-

մանակ էլ չունէին մանելով փող վաստակելու, բայց չէին էլ ուզում աւելի չբաւոր երեւել քան բամբակ մանողները, որոնք մի փոքր առաջ իրենց տուած մի բուռը ճակնդեղի կամ գետնախնձորի համար շնորհակալութիւն էին յայտնում: Այդ էր պատճառն ահա, որ գիւղական հին ընտանիքներից շատերը կործանուեցան. նրանց տներում էլ սուրճ և շաքար երեւցին, նրանք էլ մանրավաճառին զգեստի փող պարտ փացին, այլ ևս չբաւականացան իրենց դաշտերում բուսածով, որ բաւական կլինէր ոչ միայն իրենց, այլ և իրենց որդոցն ու թոռներին, ինչպէս իրենց նախնիքը հարկւրաւոր տարիներ բաւականացան և երջանիկ էին ապրում:

Մեր գիւղում ամենից առաջ ծիրանի բաճկոն հագնողը Հումէլն էր: Նա թէև բամբակ մանելով չէր վաստակել, որովհետև չէր աշխատում, բայց այդ փողը ստացել էր իր խաղակից և բամբակ մանող սրիկաներից: Այդ դրամով նա նորաձեւ զգեստներ գնեց, որ կարողանայ մի հարուստ գիւղացու աղջիկ առնել, բայց այդ այնքան էլ հեշտ չէր: Խաղի մէջ տարած թալէրներն իր փեսայ դառնալուց աւելի շուտ գնացին: Բացի դրանից՝ շուտով իմացուեց, որ նա խաղի մէջ խաբեբայութիւն է անում և այլ ևս ոչ ոք չէր կամենում նրա հետ խաղալ. և որովհետև մանկութիւնից նա սովոր չէր իր զգեստի մասին հոգալ, շուտով նոր զգեստներն էլ, կոշիկից սկսած մինչև գլխարկը, մաշուեցին և նա օտար թափառականի էր նմանում: Այդ զգեստները օտար տարազով էին կարուած. իսկ այդպիսի զգեստները հնամաշ լինելուց յետոյ՝ տեղական հասարակ զգեստից աւելի տպեղ ու ցընցոտի են երևում:

Նրա մեծամտութեան համար անտանելի էր այդպէս մանգալը, որովհետև իր ծաղկած դրութեան ժամանակը, այսինքն երբ մի քանի թալէր փող և նոր զգեստ ուներ, զուարճանում ու ծաղրում էր իրեն պէս լաւ չհագնողներին: Այժմ ծաղրելու հերթը նրանց եկաւ. տղայ ու աղջիկ ծիծաղում էին նրա վրայ:

Հանգուցեալ Կիրևմայէր ԼեոյաՏօլդի կնոջ դէմ ունեցած ոխն մինչի մահ պահեց Հումէլը, որովհետև երբ վերջինս մի տասնեակ աղջիկների ներկայութեամբ մտերմաբար ուզում էր նրա թեւը բռնել՝ նա ասաց. ի՞նչ գործ ունիս

մեղ հետ. պատերազմի համար զինուոր վարձուիր, ուրիշ ունչի պէտք չես: Օրիորդները երկար ժամանակ, երբ Հուլիս 1812-ին էր նրանց հետ բարեկամանալ, պատասխանում էին. ի՞նչ գործ ունիս մեղ հետ, վարձուիր պատերազմի համար, ուրիշ ոչնչի պէտք չես:

Եւ իսկապէս այդպէս էլ կլինէր, եթէ նա 1751 թ. ծննդեան տօներին մի կենդանի եղջերու չբռնէր և իբրև կաղանդի ընծայ, Արնբուրգ չտանէր իշխանի երեսայոց համար: Այդ հանգամանքի առիթով նա կարողացաւ դղեակը մուտք գործել և շուտով կրկին քսակներով լի ոսկու տէր եղաւ:

Այս կէտի վերաբերութեամբ ասածներս մեր ողորմած իշխանի բացարձակ հրամանովն եմ ասում, որ չէ կամենում իր ընտանիքի պակասութիւնները թագցնել և իր հպատակների մոլորութեան ու դժբաղդութեան պատճառ լինել:

«Այն ժամանակը դղեակում տիրող անկարգութիւններն են միակ և ճշմարիտ պատճառը, որ Հուլիս իր թեթևամիտ, պարապ ու անպիտան վարքով չաքսորուեց երկրից ու կրկին փողի, կարողութեան տէր դառնալով՝ նշանակութիւն ստացաւ. բայց միևնոյն ժամանակ մինչև այժմ նա այնքան փող ունէր, որքան կարող էր ունենալ ընտանեկան աշխատանքով, չնայելով իր գործած անկարգութիւններին, յանցանքներին և իրեն պատահած դժբաղդութիւններին»:

Հուլիսը դեռ նոր էր դղեակում բռն դրել և ահա՛ նրա բարեկամները կրկին շատացան. կաղանդին փոքրիկ եղջերուն դղեակը տանելուց յետոյ այլ ևս ոչ ոք չէր ծիծաղում նրա վրայ, որովհետև երկրորդ շաբաթն արդէն ամենքը գիտէին, որ նա ամեն օր այնտեղ է լինում և իր ուզածն անում:

Ծեր գրագիրը տեսնելով, որ Հուլիս իրեն պէտք կը գայ, շատ շուտ ընկերացաւ նրա հետ. և այնուհետև ուր որ դղեակում բան ունէր, Հուլիսին էր դիմում՝ արդարը ցերեկով, իսկ մեղաւորը գիշերով: Այլ ևս ոչ ոքից ծածուկ չմնաց, որ դղեակում ամեն մարդ իր ուզեցածը կարող էր անել, եթէ Հուլիսին վճարէր:

Գրենբախի բնակիչ Միւլլէրն ամենից թանկ վճարեց նրան. նա իր աղջիկը տուեց նրան, որովհետև արժան գնով

գինի և պտուղ էր ձեռք բերում: Այս մարդն ուրեմն իր սարսափելի ժլատութեան պատճառով՝ իր աղջիկն անբաղդ կին դարձրեց, որովհետև նա դժբաղդ էր իր պսակի վայրկեանից մինչև իր մահը, որ երեկ չէ, առաջի օրը տեղի ունեցաւ:

Այժմ նա փոշի ու մոխիր է. մի քանի օր առաջ ձեր արտասուքները ներուճն էին խնդրում նրա համար և իմ սիրան էլ զգացուած է նրա մահուամբ:

Խաղաղութիւն նրա ոսկրներին և մեռելներին յարու-
թիւն տուողը թող նրան զարթեցնէ յաւիտենական կեանքի համար:

Սակայն հայրն իր ժլատութեան պատճառով աղջկանը տուեց այդ չարանենդ մարդուն, որ կնոջը չէր սիրում և թշուառացրեց նրան:

Այդ հայրը նրա կեանքի չարչարանքը նկարագրած կտեսնի մի օր, երբ իր աղջկայ փոխարէն ստացած գինու և պաղի արժէքն ուրիշ կերպ կգնահատէ, քան թէ այն ան-
մոռութեան ժամանակը, երբ նա իշխանութեանը խաբելու համար՝ Հումէլին միջոց տուեց իր աղջկանը մոլորեցնելու: Ես անսոյ Միւլլէրին մեռնելիս, նա իր արարքի վիշաք գե-
րեզման տարաւ իր հետ: Նրա մահուան րոպէն այժմն էլ աչքիս առաջն է և անմոռանալի կմնայ իմ սրտում այն միտքը թէ՝ ճեթէ մարդս ինքն իրեն համար երկիւղած ու հաւատարիմ չէ, գոնէ իր որդոց համար պէտք է այնպէս լինի:

Հումէլն ամուսնանալուց յետոյ կամենում էր կալուածք ունենալ, բայց գիւղացի չէր: Եւ ի՞նչպէս կարող էր գիւղացի լինել, քանի որ այնպէս ծոյլ, անկարգ ու անփոյթ էր: Միմիայն սնտփառութեան համար էր ուզում կալուածք ունենալ: Նա անհոգ էր և ունեցածիցն էլ դրացիների չափ օգուտ չէր ստանում:

Աւելի սիրով պարապում էր կովի առևտրով և այդպիսով շատ ընտանիքների զրկեց իրենց ունեցածից ու կալուածքից: Աղքատները շուտով նրա պարտապանները դարձան և ստիպուած էին նրա հետ առևտուր անել, ում համար որ դղեակում մի բան էր շինում, նա պէտք է նրանից մի կով առնէր կամ փոխէր: Աղքատ մարդկանցը շատ

անգամ տարին երեք-չորս կով էր տալիս, բոլորն էլ միմեանցից վատթար:

Ամուսնութիւնից յետոյ մեծամիտ Հումէլը կարողացաւ իր հօրը համոզել՝ որ տունն ու տեղը պարտքերի հետ միասին իրեն թողնէ: Նա հօրը խոստացաւ թէ. քանի կենդանի եւ՝ պատուով ու յարգանքով կապրես ինձ մօտ, բայց հէնց որ կալուածքը ձեռք բերեց, ա՛յնպիսի չքաւորութեան մէջ ձգեց խեղճ ծերուկին, որ բոլոր դրացիները ցաւակցում էին նրան: Հանգուցեալ Կիրիմայէր Կինաստը պահպանում էր խեղճ մարդուն՝ հաց ու կաթ տալով և երբեմն իր սեղանին մասնակից անելով: Նա գրեթէ ամեն օր գալիս էր և արտասուալի աչքերով գանգաւում՝ թէ ինչպէս որդին անաստուած է վարւում իր հետ. երբ այդ նկատում էր Հումէլը, կատաղում էր և հարիւր անգամ կրկնում, որ եթէ նա ուրիշի տանը կհամարձակուի մի պատառ հաց դնել բերանը, գետինը կդնէ նրան: Նա չէր քաշւում նաև հրապարակաւ ասելու թէ՝ ամենից լաւն այն կլինի, որ այդ ծեր մուրացիկը միւս աշխարհը գնայ, այս աշխարհում նա այլ ևս բանի պէտք չէ:

Այս բոլորն այնպէս վախեցրել և շփոթել էր խեղճ մարդուն, որ նա կասկածում էր թէ որդին ուզում է թունաւորել իրեն և առանց երկիւղի մի գդալ ապուր էլ չէր ուտում՝ եթէ կերակուրն եփելիս որդին ներկայ էր լինում և ամեն անգամ ահ ու դողով հետևում էր՝ թէ արդեօք որդին էլ ճաշակո՞ւմ է նոյն կերակրից:

Ուրիշները խորհուրդ էին տալիս ծերուկին, որ դղեակը գնայ և գանգատուի որդու արարքից: Այդպէս էլ արեց նա և աղի արտասուքով խնդրեց իշխանին, որ իր որդուն խրատէ և քանի որ ինքը կենդանի է՝ գոնէ քրիստոնէաբար վարուի իրեն հետ: Իշխանը պատուիրեց, որ վաղն իր որդու հետ միասին գայ իր մօտ, որ նրա ասածներն էլ լսէ:

Ծերուկը դեռ տուն չէր վերադարձել, որ Հումէլն արդէն իմացաւ նրա դղեակ գնալու պատճառը, բայց ուրախ տրամադրութեամբ խօսեց հօր հետ և ասաց թէ սիրով կերթայ, որովհետև ինքն էլ է ցանկանում, որ արդարու թիւն լինի: Բայց նա տանն ու ճանապարհին համոզեց խեղճ ծերուկին, որ կեռասողի խմէ, մտերմաբար ասելով թէ՝ օ-

ղին սիրտ ու արիութիւն է տալիս մարդուն՝ իշխանաւորի առաջ խօսելու: Յունուար ամիսն էր ու ցուրտ. ծերը հաճութեամբ խմեց և որդին վճարեց: Բայց երբ նա դրսի ցրտից իշխանի տաք սենեակը մտաւ և ուղում էր գանգատուել, հարբած մարդու նման սկսեց տատանուել, կահաղել և խմած օղու հոտը փչում էր նրա բերանից: Հուժէն ընդհակառակը խոնարհ կանգնած էր և այնպէս էր ցոյց տալիս՝ իբրև թէ կամենում է լալ և ասաց. աւելի տխուր բան չի կարող լինել, քան երբ զաւակներն իրենց ծնողների հետ իշխանութեան են ներկայանում գանգատուելու և իր կեանքում ոչինչ իրեն այդպիսի ցաւ չէ պատճառել. բայց որովհետև այժմս այդպէս է եղել, ինքը պէտք է ճշմարիտ ասէ՝ թէ բանն ինչու՞ն է: Եթէ ինքը թողլ տար, որ իր հայրն առաւօտուանից մինչև երեկոյ պանդոկներում հարբէ և ինքը վճարէ նրա արած ծախսերը, հարկաւ նա չի գայ և գանգատուի. բայց ինքը չի թողլ տալիս, որ նա այդպէս անէ և այլն. մի խօսքով Հուժէլը կաշաղակի նման շաղակրատում էր և ամեն բանին իր ցանկացած գոյնը տալիս. իշխանն էլ ստիպուած էր հաւատալ նրա ասածներին, որովհետև ծերուկի բերանից օղու հոտ էր փչում: Իշխանը բարկացաւ նրա վրայ և ասաց. ծեր, հարբած մուրացիկ, տեսնում եմ, որ որդիդ ճիշտ է ասում և տանջում է բո՞ ձեռքին: Խեղճ դուրս գնա սենեակիցս և այնպէս պահէր քեզ, որ նա էլ չգանգատուի բո՞ մասին: Տուն վերադառնալիս Հուժէլը գրեթէ քսան անգամ ասաց իր հօրը. ծեր, հարբած մուրացիկ, ի՞նչպէս եղաւ այժմ. էլի ե՞րբ ես ուղում ինձ հետ միասին դղեակը գնալ: Եւ քանի հայրը կենդանի էր ու գանգատում էր, նրա պատասխանը միշտ այդ էր լինում:

Այդ միջոցին Հուժէլի բարեկամութիւնը ծեր գրագրի հետ աւելի սերտանում էր: Վերջինս հետզհետէ ցոյց էր տալիս նրան՝ թէ ի՞նչ կարգով ու ձևերով կարելի է ժողովրդին հարստահարել՝ առանց վտանգի ենթարկուելու: Ներքեւը երկար ժամանակ միաբան ու խաղաղ գործ էին դնում այդ արուեստը և միմեանց օգնում՝ մինչև ծեր Վայրէլի մահը, որի պաշտօնի վրայ էին գցել իրենց աչքը:

Վերջապէս Վայրէլը մեռաւ և գրագիրն իշխանին ա-

ռաջարկեց նրա պաշտօնը տալ Հովակիմին, նա էլ համաձայնեց:

Այդ նոր պաշտօնով նա մուտք գործեց Թշուառների խրճիթները. բանտարկեալները նրա ձեռքումն էին: Այժմ նրա արհեստը դարձաւ գրաւ առնելն ու Թշուառացիները, իսկ հոգումը՝ սովալլուկ կնոջից հօրը, լացող մանուկներից մօրը խելը և հարիւրաւոր խրճիթներում Թշուառութեան դռներ բանալը:

Սիրելի ժողովուրդ, իշխանների զօրութիւնը սուրբ է և նրանց պաշտօնն էլ սուրբ պաշտօն է. բայց հէնց այդ պատճառով էլ իշխանաւորները չպէտք է անդգամներին պաշտօն տան և մոռանան, որ գիւղում Վայրէլի ստորին պաշտօնն էլ՝ իրենց պաշտօնն է: Ո՛վ մարդիկ, աղաչենք Աստուծուն, որ նա իշխանների միտքը լուսաւորէ, որ նրանք երկրիս վրայ եղած պաշտօնների թիւը սահմանափակեն և բոլոր տեղերն էլ խաղաղ, խոնարհ և բարեսիրտ մարդկանց տան: Սարսափելի է թէ ի՞նչպէս երկիրն ու մարդիկ աւերւում են, երբ իշխանները թոյլ են տալիս, որ այդպիսի պաշտօնները յանձնուին անզգամ և ամենից առաջ իրենց գլուխն առաջ տանող մարդկանցը:

Ոչ ԼեդյաՏօլդն իր տասն և երկու զաւակներով, ո՛չ ԲիւտիՏօֆ Բաուէրը և ոչ էլ Հազէլբերգէրն ստիպուած չէին լինի աճուրդի հանել իրենց ունեցածը, եթէ Վայրէլ Հովակիմը գրագրի հետ միասին չաշխատէր, որ աճուրդի ծախսերն իրենց ձեռքն անցնեն:

Այդ աճուրդից մինչև այժմ քսան տարուց աւելի է անցել, բայց դրանից առաջացած Թշուառութիւնն այժմ ևս շարունակւում է և դեռ էլի երկար կաւի, մինչև որ մեզնից ոչ ոք կենդանի չի լինի: Իմ ժողովրդի երեսուն և հինգ մուրացկաններից տասն և չորսն այդ աճուրդով աղքատացածներն են. բացի դրանցից չորսն էլ գողութեան համար են բանտարկուած, հինգ աղջիկ և եօթը աղջկա էլ թափառում են մի կտոր հացի համար:

Իբրև Վայրէլ Հովակիմ ա՛յնքան մարդ բանտարկել տուեց, որ մեր մէջ այլ ևս ոչ ոք չէր կարողանում պատուաւոր կերպով ապրել: Առաջ շատ ընտանիքներ կային, որոնք ուրախ էին և իրենց համար պատիւ էին համարում, որ հարիւրաւոր տարիների ընթացքում իրենցից ոչ ոք չէր բանտար-

կուել. բայց նա բանն այնտեղը հասցրեց, որ դրանով էլ ոչ ոք չէր կարող պարծենալ: Ա՛խ. կարծես թէ իր ծառայութեան միջոցին Հումէլը մեր սերունդն ու ժողովուրդը թունաւորել էր, այնպէս ոչնչացրեց՝ նա մեր մէջ մնացած ամօթի ու պատուոյ զգացման վերջին հետքն անգամ: Հարուստները կոնծոււմ և թղթախաղով էին պարապում բանտերում, իսկ աղքատներն ապականոււմ:

Իր վայրէջութեան եօթներորդ տարին նա գնեց պանդոն ու ջրաղացը և կարողացաւ 4500 Փլօրին կանխիկ փող վճարել՝ առանց հաշուելու նրա մնացած կարողութիւնը:

Սակայն անկարելի է խօսքերով արտայայտել այն թըշուառութիւնը, որ պատճառեց գիւղին՝ Հումէլի պէս մարդը պանդոկապետ և ջրաղացպան դառնալով: Երևակայեցէ՛ք, որ նա յարգուած է դղեակում, փող ունի, Վայրէլի իշխանութիւն ունի, ժլատ ու խորամանկ է, ճանաչում է բոլորի ընտանեկան հանգամանքները. երևակայեցէ՛ք — մի՞թէ կարող էր ուրիշ տեսակ լինել. ամբողջ գիւղը նրա գերին էր:

Ա՛խ, ինչպէս որ ջրի մէջ եղած ձուկը սահանքի մէջ է ընկնում՝ երբ ուրիշ ճանապարհ չունի, ինչպէս որ օդի մէջ եղած թռչունը խճրճուում է ցանցի մէջ՝ երբ նրա ճանապարհը կտրոււմ են, ինչպէս որսի կենդանին փոսի մէջ է ընկնում՝ երբ այնտեղ կերակուր դնելով՝ գրաւում են նրան — այնպէս էլ մեր ժողովուրդը Հումէլի ձեռքն ընկաւ, երբ նա պանդոկապետ և ջրաղացի տէր դարձաւ:

Նա գիտէր կեանքի հանգամանքներից առաջացած ուրիշների անբաւականութիւնը՝ յօգուտ իւր գործ դնել և պատճառներն իմանալով ու թղլ կողմերից բռնելով՝ իր ձանկն էր գցում նրանցը:

Նա կարողանում էր թէ երեխաների, թէ ծառաների և թէ ծնողների հետ խօսել և նրանց հաւատարմութիւնը գրաւել:

Յամառ երեխային նա ասում էր. ինչո՞ւ ես մօրդ խօսքը լսում:

Մնապարծին ասում էր. հայրդ չէ՞ ամաչում, որ քեզ չէ տալիս այն, ինչ որ ուրիշներն ունին, չէ՞ որ նրանք քո հօրից շատ պակաս կարողութիւն ունին:

Աշխատասերին ասում էր. խենթ ես, որ այդքան աշխատում ես և փոխարէնը մի դատարկ շնորհակալութիւն էլ չես ստանում:

Շահախնդիրներին ասում էր. օտարութեան մէջ տասն անգամ աւելի կաշխատես, բան պստեղ:

Ծոյլերին. ինչու պէտք է սայլին լծած ձիու նման առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատես:

Խորթ որդուն ասում էր. սարսափելի՛ բան է, ծնողներդ ի՞նչպիսի խտրութիւն են անում քո և միւսների մէջ:

Բարի տէր ունեցող ծառային. իշին ծառայելը թէպէտ լաւ է, բայց ոչ միշտ:

Խիստ տէր ունեցող ծառային. եթէ սատանայի մօտ ծառայէիր, աւելի վատ չէր լինի բանդ:

Եւ պրպէս ասում էր նա թէ իր տիրոջը գովող և թէ վատաբանող աղախին. թէ ամուսնուն գովող և թէ վատաբանող կնոջը:

Բայց ամեն անգամ, երբ նրանք մտերմանում էին, նրա վերջին խօսքը լինում էր. դու խենթ ես, որ ինքդ բեղ չես օգնում. եթէ ես քո տեղը լինէի, կծիծաղէի և այս ու այն կանէի—այս նշանակում էր թէ. «գողացիր, ինչ որ բեղ չեն տալիս և ինձ մօտ բեր»:

Ա՛խ, նրա ասածներն ա՛յնպէս լաւ հասկացուեցան, որ մեր Ժողովուրդը խաբեբայ դարձաւ և մեր ընտանիքները թշուառացան: Դպրոցական մանուկները գողանում էին ծնողներից, ինչ որ կարող էին և նրա մօտ տանում: Ամուսիները միմեանցից գողանում և նրա մօտ էին տանում: Ծառաները գողանում էին իրենց տէրերից, ինչ որ կարող էին և նրա մօտ էին տանում:

Այսպիսով նա իր նպատակներին էր ծառայեցնում թէ՛ ստահակների տենչանքը և թէ՛ չքաւորների կարիքը: Նա մոլորեցնում էր նրանցը կերակրով, խմիչքով և փողով, որ նըրանց փոխ էր տալիս և յա՛նկարծ ստիպում էր վճարել, երբ նրանք չունէին: Այդ պատճառով խեղճերը գողանում էին և նրան տալիս:

Այդ հանգամանքներում ուրիշ տեսակ չէր էլ կարող լինել—մարդկանցն երջանկացնող սէրը, հաւատն ու խաղաղութիւնը բոլոր բնակարաններից անյայտացան. ծնողների ու

ղաւակների, եղբայրների ու քոյրերի, մարդու և կնոջ մէջ ամեն տեղ պառակտման սաղմն էր սերմանուած: Իսկ պառակտման սաղմը մոլութեան ու դժբաղդութեան սաղմն է:

Ամեն տեղ մոլութիւնն աճում էր՝ աղբի մէջ եղած պողի նման: Բէէ և բոլոր եղածների հարիւրերորդ մասը հազիւ իմացուեց, բայց այնուամենայնիւ այդ ժամանակամիջոցում ապաշխարողների ցանկում և ոճրագործների դիւաններում գրուած անունների թիւը կարելի չէ ասել: Նրանց գործերն այս դժբաղդ մարդու ցանած սերմերի պտուղներն էին. շատերն էլ գանգատւում էին նրանից:

Խեղճ Ուլին կախաղանի տակ ասում էր. որքան Հուլմէլն ինձնից խեց, նրա տասներորդ մասն էլ չեմ գողացել: — Եւ այդ ճշմարիտ էր: Հուլմէլը նրա ամենալաւ հողը խըլեց՝ արժէքի երրորդ մասից պակաս վճարելով. և այդ ուղորմէլին մի կոպէկի բան էլ չէր գողացել, բանի որ Հուլմէլը նրան բոլորովին չէր ծծել և աղբատացրել:

Լիսմէրգրիտէն նոյնպէս նրա տանը քամաղդացաւ. և երբ իր երեխային ոչնչացնելուց յետոյ նրա տանը բանտարկուեցաւ՝ շատերի ներկայութեամբ Հուլմէլին ասաց. եթէ դու մի անգամ արդէն ինձ պստեղ փակած չլինէիր, այժմ ես այստեղ չէի լինիւ: — Եւ իսկապէս նա իր ձեռքով էր այն ննջարանի դուռը բանալիով փակել, որտեղ նրան բռնաբարեցին: — Ի՞նչ փակել, ի՞նչ ես ասում, պատասխանեց Հուլմէլը: — Նա ասաց. դու ես իմ դժբաղդութեան պատճառը: — Իմ պանդոկում պարողներից ու խմողներից ամեն մէկն էլ կարող է ասել այդ, եթէ յետոյ քո արածն անէ, պատասխանեց Հուլմէլը, դուռը փակեց ու դուրս գնաց:

Նրա մօտ ծառայողներից շատերն էլ նրա տունը թողնելով՝ գողութեան համար ստիպուած են եղել իրենց երկրից փախչել: Ուրիշ տեսակ էլ չէր կարող լինել. նրանք նրա տանն այդ էին սովորել: Քանի որ Հուլմէլը ջրաղացի տէր էր, նրա ծառաներն իրենց յաճախորդ կանանցից, երեխաներից ու ծառաներից գողացուած պտուղներն էին հաւաքում: Նրանք բոլոր ցաքուաներում և անկիւններում որոշ տեղեր ունէին, ուր դատարկում էին գողացուած քսակները:

Քրիստօֆը, որ երկար ժամանակ Հուլմէլի մօտ էր ծառայում, բայց այժմ փախստական է, քսան տարի առաջ

փոքր մնաց որ սպանուէր: Բիւտիբաուէրն իր սնանկանալուց առաջ նկատեց, որ իր ցորենը պակասում է և որովհետեւ կասկածում էր արեւցող կնոջ վրայ, երկար ժամանակ հետեւում էր նրան և մի առաւօտ տեսաւ, որ պարկը լցրած ցորենը շալակած՝ տանից դուրս է տանում: Նա մի կողմնակի ճանապարհով հետեւեց նրան ցանկի տակից և տեսաւ, որ կինը ցորենի պարկը ջրաղացի ճանապարհի վրայ եղած թփերի մէջ թաքցրեց. առանց մի խօսք ասելու՝ նա կնոջը թողլ տուեց կրկին տուն վերադառնալ և սպասում էր թփի ետեւը՝ տեսնելու թէ ո՞վ կգայ պարկը տանելու: Հաղիւ կէս ժամ անցնելուց յետոյ եկաւ ջրաղացի ծառան և թփի միջից ուրիշ երկու սլոպիսի քսակներ էլ հանեց: Բայց երբ ուզում էր Բիւտիբաուէրի քսակն էլ վերցնել, վերջինս ցանկի ցցով աշխատէ խփեց նրան, որ նա ուշաթափուեց և մի քառորդ ժամ փողոցի մէջ տեղն ընկած մնաց, մինչև որ ջրաղացում իմացան այդ և տարան նրան: Այդ ժամանակից սկսած Բրիստօֆն այլ ևս առանց իր մեծ շան՝ տնից չէր դուրս գալիս:

Հումէլի վայելելութեան երրորդ տարին վախճանուեց նրա տանամայ միակ որդին, որ միշտ հիւանդ ու թոյլ, բայց միևնոյն ժամանակ բարի ու երկիւղած տղայ էր: Նա շարունակ Աստուածաշունչ էր կարդում և աղօթում: Նա աշխատելու ոյժ չուներ, բայց նկատում էր իրենց տան մէջ տիրող անարդար վարմունքը. թէպէտ նա դեռ պատանի էր, բայց յաճախ արտասուք էր թափում և պարզ ասում՝ թէ սիրաս ձմրում է, երբ տեսնում եմ այդ բաները:—Հայրն ատում էր նրան և անուանում վաղամեռուկ ու լալկան կին, իսկ կոնծած ժամանակը ծաղրում էր մինչև անգամ նրա սրտանց աղօթելը: Երեսայի ննջարանում քնող աղախինը՝ ըրա մեռնելու ժամանակ վկայեց, որ տղան ամբողջ գիշերն արթնալով լալիս ու ողբում էր և մի րոպէ աչքը չէր փակում, երբ լսում էր թէ իր հայրը մէկին ճնշել ու դժբաղդացրել է: Իր մահուանից մի քանի օր առաջ նա քահանային խոստովանեց, որ իր հօր արարքը ճնշում է իր սիրտը և խնդրեց, որ իր մահուանից յետոյ այդ մասին խօսէ հօր հետ: Քահանան կատարեց նրա խնդիրը, բայց հայրը պատասխանեց. ինչպէս երեւում է, տղաս մինչև մահն էլ յիմար է

մնացել, ինչպէս որ էր և իր ամբողջ կեանքում: Բայց այնուամենայնիւ մանկան մահուան շարժին նա աղքատներին ճակնդեղ և գեանախնձոր բաժանեց իբրև ողորմութիւն:

Հուլիէն իննը տարի արդէն Վայրէջութիւն էր անուանուելու, երբ ծեր տանուտէրը մեռաւ: Թէև իշխանը բարեհաճ էր դեպի Հուլիէն, բայց սկզբում նրա մտքովն էլ չէր անցնում տանուտէրի պաշտօնը նրան տալ: Նրան յայտնի էին դրա մի քանի պակասութիւնները, օրինակ խմելն ու սուտ երգութիւնը և չէր կարծում, որ նա լաւ տանուտէր կ'լինի, բայց Վայրէջը շատ բարեխօսներ ունէր դղեակում՝ գրագրից ու վիկարից սկսած մինչև պոետներ, որոնք ազդեցութիւն կարող էին ունենալ իշխանի վրայ: Հուլիէնը կարծում էր թէ ամբողջ գիւղն էլ իրեն ձայն կտայ: Բայց բոլորն էլ քսուներ էին և Վայրէջն ամբողջ գիւղում հինգ ձայն չէր ունենայ, եթէ խղճմանքով գործէին. բայց, կարճ ասենք, իշխանին հաւատացրին՝ թէ նա հաճելի է բոլորին—և նա տանուտէր եղաւ:

Այժմ նա իբրև իշխանաւոր ա՛յն էր անուան—թէև խիստ է ասածս, բայց ճշմարիտ—ինչ որ անում էր իբրև խաբեբայ: Հէնց որ տանուտէր դարձաւ, նրա առաջին գործն եղաւ Բամբերգերին բոլորովին ոչնչացնել. որովհետև գիտէր, որ քանի նա իր տեղումն է, ինքը չի կարող ապահով կերպով իր ուղածն անել: Եւ շուտ հասաւ իր նպատակին: Միւս բոլոր առաջաւորների հետ նա կարողանում էր համաձայնել, որովհետև գիտէր այնպէս վարուել, որ նրանք ստիպուած էին լինում նրա ուղածն անել:

Նա միջամտեց նոյնպէս իշխանի ընտանեկան գործերում և ազդեցութիւն ձեռք բերելով՝ այնպէ՛ս էր գործն առաջ տանում, որ իշխանը չէր նկատում այդ հետզհետէ, ժամանակի ընթացքում, Հուլիէնը դղեակում ա՛յնքան կարևոր մարդ դարձաւ, որ առանց նրան գրեթէ ոչինչ չէր կատարում: Եւ մի երկու անգամ էլ Հուլիէն այդ բանը զգացնել տուեց իշխանին. մի անգամ խոտհարքի միջոցին, միւս անգամ էլ հողերը տասանորդով վարձու տալու ժամանակ՝ ութն օր դղեակը չգնալով:

Նա աշխատում էր, որքան կարող էր, բոլոր պաշտօնեաներին, ամենաստորինից սկսած, միաբան պահել: Իրեն

Համար դրանցից վերցնում էր ինչքան կարող էր և միևնույն ժամանակ համար էլ հոգում էր, որ իրեն հաճելի մարդիկ լինեն կամ թե առ սակաւն պարզամիտ լինեն։ Մինչև անգամ լուսարարի և վարժապետի պաշտօնների համար իր մարդկանցն էր առաջարկում և իբրև տանուտէր ամեն բան անում էր շատ համարձակ և ապահով կերպով, ինչ որ առաջ, իբրև Վայբէլ, բանտի և աւելի մեծ պատիժների երկիւղով էր անում։

Խաբեբայի և խաբեբայ տանուտէրի մէջ եղած տարբերութիւնն այս է. իր և իր ստորադրեալների երդումը մի վահան էր տանուտէրի համար, որով ծածկում էր բոլոր յանցանքները. ուր որ նա այս վահանն էր առաջը բռնում, նրա ստութիւնները ճշմարտութիւններ էին դառնում իսկ հակառակորդների ճշմարտութիւնները — ստութիւններ։

Այս վահանի արժէքն անգնահատելի է այն բռնադատ և անարդար մարդկանց համար, որոնք գիւղերում պատիւ ու յարգանք ունին. այդ վահանը գործ են դնում նաև մեծապատիւ տղուկներն՝ որչափ երկար ժամանակ, այնչափ անամոթաբար։ Հարցրու աջ ու ձախ և կլեւս. եթէ հասարակ մարդիկ, ամեն տեղ, աւելի սիրով անարդար պատիժ ու վիշտ են կրում, բան թէ գործն երդման հասցնում, ընդհակառակն առաջաւորներն ամեն բանի համար, նոյն իսկ հարբած միջոցին խօսածի համար, ափսոսալու և առանց մտածելու երդւում են, որ մարդ սարսափում է։

Եւ այդ է գլխաւոր պատճառն այդ մարդկանց բազմութիւ թշուառութիւնների, վշտերի և ընտանեկան դժբաղդութեան, որով շատերն են ապրում և դեռ իրենց զաւակներից շատերն էլ կընկնեն։ Որովհետեւ նրանց երդման պատճառով կարելի չէ իմանալ նրանց արած խաբեբայութիւնները և նրանց կանայքն ու երեխաներն ամեն օր տեսնում են, որ ամենքն էլ իրենց ստերը պէտք է հօրն ասեն իբրև ճշմարտութիւն, այդպիսով իրենք էլ դառնում են բռնաբարոյ ու անարդար և մոռանում են իրենց մերձակաների հետ հաւասար մարդու նման վարուելու եղանակն ու կերպը. այդ պատճառով ամեն տեղ, ուր այդպիսի մարդկանց որդիքը տանուտէր չեն դառնում կամ թէ պաշտօններ չեն

ստանում, որ կարողանային իրենց անհոգութիւնն ու ընտանեկան արատները պաշտօնական զգեստով և երգումով սքողել, ստահակներ են դուրս գալիս. իսկ աղջիկներն էլ եթէ հասարակ ընտանիքի հարս են դառնում և աշխատելու ստիպւում՝ ամենահարուստ ընտանիքն անգամ հիմնադատակ են անում:

Բայց ես շաղկարատում եմ. ժամանակն անցնում է, իսկ ես դեռ շատ քիչ բան եմ ասել:

Երբ Հոռմէլը հաստատուեց իր պաշտօնում, սկսեց իր սահմանակից անտառի ու դաշտի տէրերի հետ կռուել ու պահանջներ անել: Եթէ նրա ուզածը չէին տալիս, դատարանի հետ պէտք է գործ ունենային կամ թէ ամեն ընդունելի կրէին՝ տանուտէրի լարած դարանի մէջ ընկնելու: Նա ամբողջ համայնքը մի անձի պէս իր ձեռքն էր առել: Բայց որտեղ որ այսպիսի մի տանուտէր է իշխողը, այնտեղ այլ ևս համայնք չկայ: Համայնքը մինչև անգամ ստիպւում էր կնիքով և վաւերութիւնով հաստատել տանուտէրի վրայ այն, ինչ որ ինքը հաստատ գիտէր թէ գողացուած է իրենից: Այդպէս էլ արին Հոռմէլի արտի սահմանի վերաբերմամբ, որ այժմ էլ դեռ կոչւում է ճիշդուած արտ: Արտի երրորդ մասից աւելին, ըստ երկարութեան, համայնքի արօտից խլուեց և տանուտէրին յատկացուեց: Բոլոր ծերերը գիտէին, որ առաջուայ սահմանաբարը յիսուն բայլ աւելի ցած էր դրուած, բան տանուտէրի դրած նոր սահմանաբարը. բայց հին սահմանաբարը չկար և ոչ ոք չգիտէր՝ թէ ի՞նչ եղաւ: Համայնքն առանց հակառակելու՝ սահմանաբարը նրա ուզած տեղը դրեց: Եւ երբ նա շինութիւններ էր անում, նոյնն էր լինում. նա անտառից վերցնում էր ցանկացածը և երբ տախտակներն արդէն իր տան առաջն էին, այն ժամանակ միայն համայնքի մէջ ձայներ հաւաքելով՝ իրաւունք էր ստանում և ապահովութեան համար գիւղական մատենի մէջ գրել տալիս:

Հանգուցեալ ծեր Մեօնհհոֆլէրը չէր կարողանում մարսել այդ և բարձրաձայն ասում էր. հին ժամանակը գողերը գոհ են ձագեցել, եթէ թոյլ ենք տուել գողացածը տանել, բայց այժմ պէտք է մի վկայութիւն էլ տալ՝ թէ ընծայում ենք:—Բայց ամենքն էլ այնպէս էին ձևացնում,

իրբւե թէ չեն լսում նրան. մինչև անգամ հէնց իր որդին մի կողմը քաշեց նրան ու ասաց. լռի՛ր, ի սէ՛ր Աստուծոյ. եթէ ոչ մի րոպէ էլ ապահով չենք կարող լինել, նա կարող է մեր տունն ու տեղը քանդել: Ցանուտերն էլ չլսեցուն էր տալիս և այնպէս անում, որ առջաւորները ստորագրեն վկայութուղթը և թուականը երկու ամսով առաջ դնեն:

Հասարակաց արդարադատութիւնն այժմ նրա ձեռքին էր և նա համարեա՞ թէ միշտ այդ գործ էր դնում յօգուտ անարդարների, որ կարողանայ իր կողմը գրաւել այնպիսի մարդկանց, որ իրենից երկիւղ ունենան և ինքն էլ դրանց միջոցով իր հակառակորդներին ճնշէ:

Ո՛չ մի տեղ այնչափ գողութիւններ չէին պատահում, որչափ մեզ մօտ. բայց նրա տանուաւերութեան միջոցին ոչ ոք չէր պատժուում — այդ բանով նա պարծենում էլ էր: «Եթէ նա հինգ տարի առաջ տանուաւեր լինէր, հարկաւ Ուլիին և միւսներին պատահած դէպքերը տեղի չէին ունենալ:» Նա դժուարացնում և արգելք էր լինում, որ փեսաուածն ապացուցանէ գողի յանցանքը, թոյլը՝ բռնադատողի և յափշտակուածը՝ յափշտակողի արարքը: Նա բռնում էր գանգատուողին մինչև որ գողը փախչում ու թաքնւում էր: Եթէ գանգատուողն ամբողջ օրն էլ սպասէր նրան, նա կրկին տանը չէր լինում, իսկ ամբողջ գիշերը նրա տանը խաբեբաների խորհրդատեղին էր: Ինչ որ աչքովդ տեսնում էիր, ճիշտ չէր և եթէ գողին տանդ բռնէիր էլ, դեռ պէտք է ներողութիւն խնդրէիր, որ գանգատուել ես նրա մասին:

Այս հանգամանքից առաջացաւ այն, որ ամեն մարդ էլ իր ձեռքով էր դատաստան անում: Շատ անձինք ծեծուելով մեռել են, որովհետև գանգատուելուց քաշւում էին. հէնց այդ պատճառով էլ Երուսճօլցն իր գողացած խաղողի բեռան տակը խեղդուեց: Լեդյաճօլչն ու ծեր Հիւգին նրան իրենց այգում պատահելով սանդուղքի վրայից ցած գլորեցին: Նրանք լսեցին, որ նա ներքեւն օգնութիւն է կանչում, բայց չմօտեցան և թողին նրան այնտեղ, որովհետև դատ չէին ուզում բանալ և վախենում էին, որ եթէ իրենք օգնութեան հասնեն, նա կձանաչի իրենց և տանուաւերն էլ նրան կօգնէ ապացուցանելու՝ թէ ինքը խաղող չէ գողացել:

Եւ ճշմարիտ որ ոչ մի դէպքում կարելի չէր կրած անիրաւութիւնն ապացուցանել: Ցանուաւորն իր ուղած կողմէն էր արդարացնում: Սուան ու ճիշտը նրա համար միւսնոյնն էր: Ինչ որ նա կամենում էր՝ այո՛ էր, իսկ ինչ որ չէր կամենում՝ ոչ: Գաղտնի խօսակցութիւնը նրա պահանջամբ յայտնուում էր, իսկ հրապարակաւ, համայնքի մէջ ասածներն ուրանում էին, եթէ նա կամենում էր, որ ուրանային: Ինչ բանի համար էլ որ վիճէր, միշտ իր ասածի համար վկաներ ունէր, եթէ բանը նոյն իսկ երդման և խղճի դէմ գործելուն հասնէր, նրանք կրկին պատրաստ էին:

Ես չեմ կարող այս թշուառ երգեցողիներին մասին երկար խօսել. դուք գիտէք թէ ո՞վքեր էին նրանք և նոյնպէս թէ՛ ի՞նչպէս տանուտէրը նրանց այն տեղը հասցրեց՝ որ նրանք—ինչպէս որ նրանցից մի քանիսը յետոյ հրապարակաւ ասում էին—իրենց մարմինն ու հոգին սատանային պէտք է վաճառէին, երբ նա պահանջէր այդ նրանցից: Հարկաւ նա որքան կարողանում էր՝ քաղցրացնում էր նրանց կուլ տուած դեղհատները և մինչև անգամ անբաղդ փոխանորդին համոզեց, որ քնացնէ նրանց խղճմասները:

Հառ անգամ էլ նրան յաջողուում էր այնպէս անել, որ իր վկաները չերդուեն, որովհետև յաճախ անմեղները տեսնելով, որ նա այդպիսի վկաներ է առաջ բերում, թողնում էին դատը և զրկանք կրում՝ առանց երդումի տալու վկաներին: Այդպիսի դէպքերում տանուաւորն ասում էր այդ բամբաղդներին. ձեր տուած վկայութիւնը միմիայն հասարակ սուտ է, ինչպէս որ ամեն օր և ամեն անկիւններում հարկւրաւոր ստեր են խօսւում, բայց երգեցողիներին չէ: Դրանք էլ հաճութեամբ հաւատում էին նրա ասածին: Բայց երբ բանն այնտեղն էր հասնում, որ վկաները պէտք է երդուէին, նրանք այնպէս ծռմուում էին երդման խօսքերը, որ բաւական էր լինում տանուաւորի գործը տանելու, բայց իսկապէս այդ երդման խօսքերն ամբողջովին սուտ չէին, այլ ծռմուած ու յեղաշրջուած ճշմարտութիւններ էին երևում: Այս երդման ձևն այնքան յայտնի կաւ, որ մօտակայքից մի պարոն՝ Կայբակէրին նկարել տուեց տանուաւորի պատկերն այդպիսի մի գործի համար վկայութիւն տալիս և պղնձի վրայ փորագրել տուեց: Պատկերը շատ յաջող դուրս ե-

Վաւ. նրա մաղերը վայրենի խողի սաւեի նման ցցուած են պղնձի վրայ. գգռթքի երկիւղը, երդուելու անպիտան սիրտը և դրա համար ստանալիք վարձատրութեան ակնկալութիւնը՝ արտայայտուած են նրա հայեացքի մէջ: Նա հէնց բերանը բաց է արել և այնպէս է թուում՝ թէ մարդ տեսնում է, որ նա սրտի բաբախումից հազիւ կարողանում է շունչ բաշել և թոյլ պէտք է խումիացնէ: Աչքերը կիսաբաց են, ճակատի խորշոմները հաւաքուում են դէպի քիթը. նա բարձրացնում է երեք մատը և ձեռքն էլ (տեսնողին թուում է թէ գողում է) թանաքոտ է, որովհետեւ մի խաբեւայական թղթի վրայ, ստորագրելու տեղ, խաչ է դրել: Այս պղնձի փորագրութեան տակ գրուած է. «Բօնալի վկայ»:

Հազիւ թէ կարելի լինէր այս ստորագրութիւնից մի տւելի զգուելի արձան կանգնել մեր գիւղի ապականութեան համար:

Վերջին ձմեռը, երբ մեր իշխանն այդ փորագրութիւնը տեսաւ, ասաց. ես աւելի սիրով կալուածքս կծախեմ և հեռու տեղ կերթամ, քան թէ այստեղ կմնամ, եթէ այդ նրկարը չորս կամ հինգ տարուց յետոյ կրկին կյարմարուի մեր գիւղին ու ճշմարիտ կլինի Բայց փառք Աստուծոյ, նա էլ չի գնայ, այդ թշուառութեան օրերն արդէն անցան մեզ համար:

Ես կրկին դառնում եմ տանուտէրի պատմութեանը և իշխանի հրամանով առանց ծածկելու, խօսում եմ այդ երկարատեւ թշուառութեան պատճառների մասին:

Իշխանի ընդունարանում տանուտէրն էր իշխում. գրագիրը, Վայրէջն ու նա մի ձեռքի երեք մատներն էին կամ թէ երգեհոնի երեք շուկները: Տանուտէրը հիմաւորապէս գիտէր՝ թէ ո՞ր ժամին ինչ գործ պէտք է ներկայացնել իշխանին՝ այժմ կամ ոչ պատասխանը ստանալու համար. և վարպետութեամբ գիտէր՝ իր բանն աջողեցնելու համար նրա պատաւոր հանգամանքներ առաջ բերել նոյն րոպէին: Իսկ եթէ ուզում էր, որ մի բան չիրագործուի, այնքան շատ էր խօսում այդ բանի մասին, կամ այնպէս յիմար ու յեղաշրջած էր խօսում, որ ապահով էր թէ իր ասածի հակառակը պէտք է լինի: Իսկ եթէ ուզում էր մի բան ստիպելով անել տալ, մեծ մասամբ այդ մասին չէր խօսում, բայց

այնպէս էր անուամբ, որ ուրիշները խօսեն և հարկւրաւոր հանգամանքներ էր առաջ բերում, որոնք իր ուզածը յաջողեցնում, իսկ չկամեցածն արգելում էին: Օրինակ՝ երբ չորս տարի առաջ Էլսբէթ Միւլլէրը Ռինհալդէնի տանուաւորի որդու դէմ գանգաւուեց՝ և ցոյց տուեց թէ նա խոստացել էր ամուսնանալ իր հետ և իշխանն էլ զայրացած էր յարգելի տանուաւորի որդու դէմ, Հուլմէյն, իբրև թէ պատահմամբ, իշխանի սեղանի վրայ թողեց պատժագիրքը և բացեց այն էլը, որի վրայ գրուած էր՝ թէ մի Էլսբէթ Միւլլէր գիշերային շրջագայութեանց և արգելուած պարը պարելու համար՝ հինգ ֆունտ արծաթ վճարելու պատժի է ենթարկուել: Ի հարկէ դա բոլորովին ուրիշ Էլսբէթ Միւլլէր էր, բայց այդ ոչինչ: Երբ միւս առաւօտն իշխանը գրագրին հարցրեց թէ այդ նոյն Էլսբէթ Միւլլէրն է, նա պատասխանեց. այո՛—և տանուաւորի որդին գանգաւուող աղջկան հազիւ այն գումարի կէսը վճարեց, որ իշխանի հրամանով կվճարէր, եթէ այդ գիւղում ուրիշ Էլսբէթ Միւլլէր կամ թէ երգչուհի հար պաշտօնեաներ չլինէին:

Տանուաւորն այդպէս էր վարւում այն դէպքերում, երբ չէր ուզում գործի մասին անձամբ խօսք բանալ իշխանի մօտ: Եթէ վերջինս երբեմն ճշմարտութեանը վերահասու էր լինում, տանուաւորը կարողանում էր նրան նորից սխալեցնել: Նա իր տեսածներն էլ ուրանում և հաւատացնում էր իշխանին, թէ սխալ է հասկացել՝ նոյն իսկ իր ականջով լրտածը. և երբ, այսպէս ասած, ճշմարտութիւնը նրա առաջն էր կանգնած, տանուաւորը կարողանում էր այնպէս անել, որ իշխանը կռնակն էր դարձնում նրան: Բայց Հուլմէյն աշխատում էր նոյնպէս, որ նա ոչինչ չտեղեկանայ և այնպիսի տեղ չգնայ, ուր կարող էր իրեն աննպաստ բան լսել կամ տեսնել:

Հինգ տարի առաջ, մի անգամ աշնանը, երեկոյեան, Հերցաուից տուն էի գալիս. երբ զառիվայրին մօտեցայ, ճանապարհից մի բանի բայլ հեռուից լսեցի մի որսորդի անէծքը. նա անխուժ էր, որովհետեւ իր ընկերը շներին շատ էր դէպի Բօնալ հալածել: Եթէ սատանան, ասում էր որսորդը, այժմ իշխանին այստեղ բերէ, տանուաւորն ինձ կը բարկոծէ. այս սիրուն խօսքերի պատճառը հետևեալն էր.

այդ միջոցին ջրի վեճի տաք ժամանակն էր և տանուտերը զգուշանում էր, որ իշխանն արօտի կողմերը չգնայ, ուր կարող էր իր աչքով տեսնել անիրաւութիւնը. այդ պատճառով որսորդներն ու շներն էլ այն կողմերում որսալու իրաւունք չունէին:

Այդ վեճը հարուստ գիւղացիները տարան. թէև հակառակորդներն էլ միասին նոյնքան արօտ ունէին, որքան արանք և նրանք էլ ուրեմն նոյնքան ջուր պէտք է ունենային՝ բայց միայն երրորդ մասը ստացան և գոհ պէտք է լինէին, որ բոլորից էլ չղբկուեցան, որովհետև այդպէս էին սպառնում նրանց և ասում. ջուրը մեծ արօտինն է և տասանորդին կշնասէ, եթէ մանր մասերի բաժանուի:

Բայց ես պէտք է շարունակեմ և մէկ բան ասելիս, հարկւրաւորները թողնեմ:

Տանուտերի պատմութեան մէջ միայն մի բան չեմ կարողանում ըմբռնել. աղքատ մարդիկը շարունակ խաբուելով նրանից, կրկին միշտ նրա մօտ էին վազում՝ խորհուրդ հարցնելու: Բայց ի՞նչ եմ ասում: Երբ մարդս երկիւղեւ և կարիքի մէջ է ու հալածւում է, ինքն էլ չգիտէ թէ սարսափից ուր է վազում՝ օգնութիւն խնդրելու: Երբ կենդանուն հալածւում են, նա ջրի մէջն էլ է ընկնում և խեղտւում, թէև ազատուել էր ուզում:

Նա խորհուրդ էր տալիս թէ նրանցը, ում ուզում էր խորխորաւը գցել և թէ նրանցը՝ ում կամենում էր այնտեղից ազատել: Նա իշխանի մօտ գանգառի գնացողներին ա՛յնպիսի խօսքեր էր սովորեցնում նրան ասելու, որ անպատճառ ի վնաս ասողի էր լինում և գերազանցում էր Դաւիթ արքային, որ խեղճ Ուրիասի գրպանը նամակ դրեց և ոչ թէ բերանը խօսքեր:

Եւ երբ խեղճ մարդիկն իրենց ասած խօսքերով իրենց գործը փչացնում էին կամ աւելի բարդում ու խճճում՝ կարծելով թէ բացատրում են, նրանց խորհուրդ տուողը գալիս էր իշխանի մօտ և ասում. ես գիտեմ, որ այդ մարդիկն արդէն ձեզ մօտ եկած կլինեն և այսպէս ու այնպէս ասած, բայց այդ բոլորն էլ սուտ ու յեղաշրջած է. գործն ահա այսպէս ու այնպէս է: Եւ նա այդ այնպէս լաւ էր հաղորդում, որ ծառութեամբ կարողանում էր նոյն իսկ

նրանց ձայնով խօսել. նրանց ձեռքերը շարժելու, գլուխը դէս ու դէն ծռելու, ձեռքերը կցելու, ունիւր կախելու, լեզուն կծելու, աչքերը չռելու, մի խօսքով նրանց կանգնելու և խօսելու բոլոր ձևերն ա՛յնպէս էր օրինակում, որ իշխանը յաճախ ասում էր նրան. կարծես թէ այդ մարդկանց մէջն ես եղել, այնպէս լաւ գիտես՝ թէ ի՛նչպէս են անում նրանք և ի՛նչ են ասում:

Բայց նրա ամենազօրեղ միջոցը, որով գիւղացիների արդար գործը փչացնում էր իշխանի առաջ, այն էր, որ ինքն ամեն դէպքում իր հակառակորդների վատ կողմերը չէր յայտնում, այլ այնպէս էր անում, որ իրենք իրենց երեւալին: Եւ դժբաղդարար շատ դէպքերում այդ շատ հեշտ էր, որովհետեւ նա գիւղի ընտանիքների մեծ մասն ապականել էր արդէն և մուրացիկների ու խաբեբաների ամբողջարձրել, այժմ էլ նրանց խայտառակութիւնը ծածկելու համար՝ իր ուզածն էր անում: Բայց դրանց հետ էլ իր ուղածի պէս էր վարւում: Միւսնոյն մարդու համար այսօր ասում էր թէ մուրացիկ, խաբեբայ ու անպէտքի մէկն է. իսկ երբ միւս օրն այդ մարդու կինը կամ հայրը գալիս էին նոյնն ասում՝ նրա մասին և չափաւորել ու խնամակալութեան տակ էին ուզում գցել նրան, նա բոլորովին այլ կերպ էր խօսում և հաստատում՝ թէ նա այնքան էլ վատ չէ, ինչպէս ասում են և եթէ երբեմն անշնորհք բան է անում, դրա համար նրան չի կարելի խնամակալութեան տակ ձգել, նա ասում էր. եթէ դրան և դրա նման յիմարութիւններ անողներին պատժենք, անվերջ տանուտէրներ պետք է պահենք. շատերը հարիւր անգամ արդէն կրկնում են՝ ինչ որ մի անգամ եղել է և եթէ հաշուենք տանուտէրի վարձատրութեան չափը և տնտեսութեան մէջ յառաջացնող ապականութիւնն, երբ օտարն է այնտեղ բուն դրնում, կտեսնենք, որ խնամակալութիւնից առաջացած փնասն աւելի մեծ է, քան թէ շատերի գործած անպիտանութիւնների հետևանքը: Կարճ ասենք, նա միշտ հակառակ էր՝ երբ վատնող մարդու ծախքերն ուզում էին սահմանափակել: Այդ պատճառով շարունակ հակառակ խնամակալութեան էր խօսում և հարիւր անգամ պատմում, թէ ինքը պաշտօնով իշխանի ունկնդրութեանը ներկայ էր միանգամ, երբ երիտա-

սարգ, հարուստ Տրդրբէլին իր խնամակալի հաշիւը բննեց։ Փողը, ասում էր նա, մի քանի հազար գուլղէնով պահասել է։ Տրդրբէլին ոչինչ չէր ուզում հասկանալ իր առաջը կարգացածներից և պակասորդն էր պահանջում։ Աերջապէս իշխանը հարցրեց նրան՝ թէ ի՞նչ ունի ասելու այս հաշուի դէմ։ Ինչ թւում է, պատասխանեց Տրդրբէլին, որ եթէ սատանան խնամակալութեան տակ ընկնի, դժուրեք կզրկուի։ Այդպէս է, Աստուած է վկայ, ամեն տեղ խնամակալութեան բանը, ասաց Հումէլը։ Նա իր փորձառութիւնից էր խօսում և ես կարիք չունիմ ձեզ պատմելու թէ ի՞նչպէս էր վարւում նա որբերի ստացուածքի հետ, ինքնեդ էլ գիտե՞ք այդ։ Նա խնամակալութեան դէմ էր խօսում, որովհետեւ նրա բարձրագոյն նպատակն էր միշտ՝ հարստահարել բոլորին՝ քանի որ միջոց ունին. իսկ այդ նպատակի համար ամենից օգտակէտ էին անպիտան ու փչացած մարդիկը։ Այդ պատճառով նա ոչ մի ընտանիք չթողեց խաղաղ. չափաւոր, պատուաւոր հանգստութեան և առանձնութեան մէջ, որ այնքան երջանկացնում էր մեր նախնեացը։ Եթէ մի ընտանիք դեռ այդպիսի կեանքով էր ապրում, նա չէր հանգստանում մինչև որ վէճ ու շփոթութիւն չէր առաջացնում այնտեղ և հրապարակաւ ասում էր, ուր որ խաղաղութիւն է տիրում և ամենքն էլ միմեանց հետ լաւ են վարւում, այնտեղ իշխանաւորը միայն կիսով չափ է տիրում։

Այս անիծեալ խօսքի ոչ մի կէտն էլ ճիշտ չէ. և եթէ իշխանաւորն այդպէս է հասկանում, կոյր է և ոչ իր օգուտն է տեսնում, ոչ երկրինը։ Բայց երբ սյդպիսիներն իշխանաւորի մասին են խօսում, իրենց են հասկանում միայն. և այն իշխանութիւնը, որի մասին խօսում են, այնքան մօտիկ է նրանց սրտին, որքան հովուի սրտին մօտ է այն ծառի բունը, որի վրայ բարձրանալով՝ գողանում է նրա պըտուղը։ Երբ այդ հովիւն իր բսակը լցնում է ծառի վրայ, բնի վրայից կրկին ցած է գալիս, պառկում է ծառի ստուերում և բնի խռոչի մէջ կրակ վառում՝ խնձոր խորովելու համար։ Բայց որ այդպիսով այդ ծառը կչորանայ և այլ ևս պտուղ չի տայ, նոյնչափ հոգացողութիւն է պատճառում հովուի սրտին, որչափ Հումէլի նման տանուաւերին հոգս են պատճառում իշխանութեան օգուտները։

Ո՛չ, ով որ խաբեբայ, գող, անարդար ու խստասիրտ մարդ է՝ նրա սրտին մօտ չի կարող լինել ոչ մի իշխանաւորի օգուտը. և Հուսէնն այդ անունը տալով ուզում էր ներառապաշտպանութեամբ խեղճ, թղլ և անօգնական մարդկանցը բամբաղդացնել:

Մի օրինակով պարզեմ թէ ի՞նչպէս էր նա մարդկանցը թակարդի մէջ ձգում: Օտար տեղից եկած երիտասարդներին իր տուն էր կանչում և թղլ տալիս, որ խաղան ու խմեն, իսկ եթէ որսը թակարդի մէջ չէր ուզում ընկնել, նա մի կողմն էր բաշտում նրան և իբրեւ տանուտէր տեղեկութիւններ հարցնում. երբեմն էլ նրանց անցագրերը ճշդելով մշակիսի լեզու էր բանեցնում, որ կարծես թէ շատ մեծ եռանդ էր ցոյց տալիս երկրի ու իշխանութեան օգտին: Վրու փախստական ու ստահակի մէկն ես, ասում էր նա, Վխաբերայութեամբ ես ապրում, չես ուզում թագաւորի դաւալել, ծնողներիդ հետեւել և աշխատել. այդ պատճառով էլ չես ցանկացել ձեր տանը մնալ և մեր երկրում մուրացկանութեամբ և խաբեբայութեամբ ես ուզում գլուխդ պահել: Այո, մեր երկիրն ազատ ու գոված երկիր է, բայց ո՛չ թէ բեզ նման փախստականների ու անգործների համար: Յետոյ նա սպառնում էր ծեծով, բանտարկութեամբ, բարձրագոյն դատարանով, մինչև որ խեղճ ողորմելին ծառայում էր նրան կամ թէ իր ապրանքի մի մասը նրան տալով՝ ազատում էր նրա ձեռքից:

Երբ ուզում էր ամենախիստ կերպով կեղեքել, իշխանութեան անունով էր խօսում: Նա իր գարշելի կեանքով ամենևին չէր հարցնում՝ թէ արդեօք իրեն շրջապատող մարդիկն էլ ապրելու կարիք ունեն, թէ ոչ, երբ նրա հետ խօսում էին աղքատների կարիքի և սյրիների թշուառութեան մասին՝ նա միշտ պատասխանում էր. աղքատ մարդիկ միշտ եղել են և միշտ էլ կլինեն: Աստուած շատ լաւ գիտէ՝ թէ ինչու մէկին շատ է տալիս, իսկ միւսին ոչինչ: Նա իր սատանայական կեանքի ընթացքում յաճախ Աստուծոյ անունն էր յիշում և սիրում էր մինչև անգամ կրօնից խօսել և երկնքի ու դժոխքի սարսափների մասին պատմել և լսել: Օրինակ՝ թէ միւս կեանքում ի՞նչ պէտք է անել և ինչ չանել, ի՞նչով պէտք է ուրախանալ ու ժամանակ անցկացնել

և թէ ի՞նչպէս կարելի է միմեանց ճանաչել. գուցէ կարելի լինի ճանաչել պապերի հայրերին և այնպիսի մարդկանց, որոնց յարգել ենք, բայց աչքով չենք տեսել. խօսում էր դժոխքի մասին, թէ արդեօք երկրի՞ս վրայ է գտնւում, գուցէ կրակ և Հռենոսի մեծութեամբ ծծումբի առուակներ ժայթքող սարի մօտ։ Երեկոները նա շատ յաճախ էր պղպիսի բաների մասին խօսում և փոխանորդն էլ գինու և ստացած փողի փոխարէն ափսոսի բաներ էր հաղորդում նրան, որ մարդ չի հասկանում, թէ տանուէրի նման խելօք մարդը ի՞նչպէս էր կարողանում ակնջ դնել նրան ու հաւատալ։ Բայց նրա խելքը միայն խաբեբայութիւնների մէջն էր և միւս բաներում երեխայի պէս էր. կարելի էր ամեն սուտ պատմել ու հաւատացնել նրան։ Եր արհեստում նրան ոչ խելք էր պահասում և ոչ խօսք։ Նա կարողանում էր բահանայի պէս մոխրութեւլ ամբաստանեալին, բայց ամենքն էլ գիտէին, որ լրջօրէն չէ անում այդ։ Եւ իր սենեակում մը մենակ լինելիս՝ ինքն իրեն ասում էր. այդպէս էլ պէտք է լինի, իր նման մարդը պէտք է ցոյց ապ իբրեւ թէ շատ բարկացած ու նեղացած է, եթէ նոյն իսկ ծիծաղը հազիւ զսպելիս լինի։

Եւ այն անպիտաններն էլ, որոնց հետ խօսում էր ունկնդրութիւնից ու դատաւարանից մի փոքր առաջ, իրենց պնդէս էին պահում՝ կարծես թէ կատակերգութիւն են խաղում. նրանք փայտի պէս կանգնում և ոչ մի խօսք չէին ասում, բացի անգիր սովորած հետեւեալ բառերից. «Ճշմարիտ չէ, ասացէք ինչ որ կամենում եք»։ Նրանք լաւ էին կատարում իրենց դերը, որովհետեւ տանուէրն առաջուց ասում էր նրանց, որ ինքը հրապարակով հակառակը կխօսէ, բայց այդ չի մնասի նրանցը՝ եթէ միայն համարձակ լինեն և տուհունութեամբ ժխտեն իր և միւսների ասածները։ Երբեմն նա ափսոսանքով համարձակ էր լինում, որ երբ, չնայելով այդպիսիների ժխտման. յանցանքը պարզ նկատելի էր, առաջինն ինքն էր լինում, որ խորհուրդ էր տալիս՝ թէ պէտք է խիստ լինել և դրանցը բանտարկել, որպէս զի խոստովանեն իրենց յանցանքը։

Բայց այդ էլ կատակերգութիւն էր միայն, որովհետեւ այդ մասին էլ առաջուց պայմանաւորւում էր նրանց հետ, ծիծա-

ղում նրանց վրայ, եթէ բանտից վախենում էին ու ասում, «դուք բանտ մտնողների ոչ առաջինը և ոչ էլ յետինը կլինեք» և բացատրում էր թէ բանտ օր և ժամանակն այնտեղ կպահեն ու թէ ի՞նչ կանեն։ Նրա վերջին խօսքն էր. «եթէ կարողացար դիմանալ, նրանք դարձեալ առաջուանից լաւ գրութեան կհասցնեն բեղջ»։

Այդպիսի մարդկանցը նա շատ յաճախ պատմում էր Լեօնաւի Ռուդիի օրինակը, որին այժմ պահում էին Կատցինշտուլի տէրերը, որովհետեւ նա իրեն տուած հարկւրաւոր հարցերից ոչ մէկին գրական պատասխան չտուեց։ Դա մի կարծահասակ ու բաջ մարդ էր, ասում էր տանուտէրը. ես հէնց իր բերանից եմ լսել, որ տանջանքի ժամանակ, գրանից առաջ ու յետոյ էլ միշտ կարողանում էր մտածել ու ասել. «ոչը բերանից աւելի արագ է դուրս թռչում, քան այոն»։

Ասելն աւելորդ է, թէ օրէնքի այսպիսի գաղտնի յեղաշրջմամբ՝ ի՞նչպէս արմատացաւ մեր մէջ խտտարտութիւնը, որ մեր թշուառութիւնն իր գազաթնակէտին հասցրեց։ Ա՛խ, նախկին երկիւղած ամօթից կարմրելը, մարդկային խոստովանութիւնը, լացը, աղաչանքը, որ խտտարտութեան առաջն առնում էին և բնականաբար մաքի փոփոխման ու բարեխաւութեան նպաստում, արտաքսուած է մեր ժողովրդի միջից. մինչև անգամ յայտնի առած կայ մեղանում թէ. նա մարդ չէ, ով երեք կամ չորս մարդկանց առաջը չի կարող ուրանալ իր արած ու նրանց տեսած գործը։ Բոլոր ժողովուրդը՝ երիտասարդ ու ծեր, կին և մարդ, ծառայ ու աղախին և նոյն իսկ դպրոցի աշակերտներն այժմ մեղ մօտ, բացի իրենց յանցանքն անամօթաբար ուրանալուց, ոչինչ չգիտեն. յաղթուածներն էլ չեն ամաչում և այնպէս են խօսում՝ իբրև թէ իրենց վրայ ճնշումն են գործ դրել ու ստիպել Գուցէ այս անամօթութիւնը մեր գիւղի ամենամեծ գոթաղուութիւնն է, որ տանուաէրն իր վարած կեանքով ներմուծեց մեր մէջ։

Շարունակեմ կրկին այդ մարդու պատմութիւնը։

Հօւմէն ինչպէս որ անում էր այն ամենը, ինչ որ չար, փնասակար ու ապականող էր, այնպէս էլ արգելում ու խանգարում էր այն ամենը, ինչ որ լաւ և օգտակար էր։ Նա չէ՛ր ուզում թղլ տալ, որ ուսումնարանը բարեկարգուի և

ասում էր. «այժմ կարևոր չէ, որ ամեն մուրացիկ երեխայ իրենից լաւ կարդալ ու գրել իմանայ»: Նա արգելք էր լինում միշտ, որ գիւղացիները դաշտերի հողը պարարտացնեն և երբ նրան ասում էին՝ թէ այդպիսով գիւղացիք կարող են կրկնակի թուով անասուն պահել և աւելի արդիւնք ստանալ, նա պատասխանում էր. «կարևոր չէ, որ ամենքն էլ հարուստ լինեն», որպէս զի ինքը կարող լինի արժան գրնով արտեր ձեռք բերել:

Նա ամեն կերպ աշխատում էր նոյնպէս, որ գիւղում օտար մարդիկ բնակութիւն չհաստատեն: Եթէ նրանք պատուաւոր մարդիկ էլ էին լինում և պարզ երևում էր, որ փող ու աշխատանք կբերեն գիւղը, այնուամենայնիւ չէր թոյլ տալիս: Գիւղացիներին արգելում էր միշտ գիւղից դուրս, դաշտի վրայ նոր բնակարաններ կառուցանել և երբ համայնքում նրան ասում էին թէ՝ այդտեղ աւելի լաւ կլինի և հրդեհից պահով՝ նա պատասխանում էր. «դեռ ևս ո՛չ մի գիւղ չէ պրուել, իսկ պրուած տները նորից են շինում. և ինչու պէտք է մեր նախնիքներից տարբեր բան ցանկանանք»: Բայց միևնոյն ժամանակ նա իր տունն առանձնացած տեղ էր կառուցել և միւսների չափ վտանգի ենթարկուելու երկիւղ չուներ: Նա այժմ ինքն էլ խոստովանում է, թէ երբ Լայբախի ու Հիրցինգէնի—այս երկու գիւղերն էլ նրա ժամանակ պրուեցան—պանդոկապետներն իր մօտ գալով պատմում էին՝ թէ իրենք ի՛նչ լաւ օրեր են անցկացրել այդ հրդեհներից յետոյ, միշտ մտածում էր. երանի՜ թէ ինքն էլ այդ բաղդին արժանանայ:—Այսինքն իրենց գիւղն էլ պրուել:—

Ես արդէն յոգնեցի տանուտէր Հումբլի մասին խօսելուց, մի փոքր էլ պատմեմ պանդոկապետ և ջրաղացպան Հումբլի մասին:

Նա ոչ որի հետ պարզ հաշիւ չուներ և իր հաշուետեարի հետ առնչութիւն ունեցող անձանց հետ շարունակ կուում էր: Նա այնպէս էր անում, որ իրեն հետ հաշիւ ունեցողը ճիշտ չկարողանայ իմանալ թէ ի՛նչպէս է իր պարտքն աւելանում: Նրա ընտանեկան հանգամանքներն էլ այնպիսի անկարգ դրութեան մէջ էին, որ եթէ կամենար էլ՝ չէր կարող այդ մարդկանց հետ կանոնաւոր հաշիւ ունենալ. յա-

ճախ պատահում էր, որ մէկի պարտքն ինքը տետրի մէջն էր գրում, կինը պատի վրայ, իսկ շաբաթ օրը պատի վրայ գրածը ջնջելու համար՝ նոյնը բնականաբար կրկին գրւում էր տետրի մէջ:

Եթէ երեւակայութեամբ մտաբերում էր՝ թէ այս ու այն մոռացել է գրել, (և այդ շատ յաճախ էր պատահում, նա մանաւանդ այն գիշերները, երբ լաւ չէր կարողանում քնել), իր տետրի մէջ գրած 0 դարձնում էր 8, 7-ը 9. Կամ թէ մի տասնաւոր էր թուի առաջը գրում կամ 0 ետեւը, ինչպէս որ յարմար էր գտնում: Տետրի ու ձեռագրի մէջ դատարկ տեղ էր թողնում, որպէս զի կարողանայ աւելացնել ու կեղծել իր ցանկացածը: Հին ու վճարուած պարտավորահանները չէր վերադարձնում, ուրանում էր և պնդում՝ թէ պատուուել են, պրուել կամ թէ կորել: Բայց յետոյ, երբ մէկի հետ վէճ էր ունենում, այդ թղթերը նորից հրապարակ էր հանում և իր ստանալիքը կրկին պահանջում:

Աւելի խտուրթեամբ ճնշում էր այն մարդկանցը, որոնց մասին մի վատ բան գիտէր և որոնք վախենում էին՝ թէ հրապարակ կհանէ իր գիտեցածը. ով որ կամենում էր նրան խաբել կամ մի բան ժխտել, նոյնպէս ճնշւում էր: Այդպիսի մարդկանց պարտքը կրկնակի գրելն ու մի պըտղունց բլթախոտ վերցնելը մի տեսակ աշխատանք էր նրա համար: Եթէ մէկը կամենում էր գանգատուել, նա պատասխանում էր. «խաբեբա՛, գո՛ղ, երեկուսյ նման ես ուզում անել կրկին, դու կարծում ես թէ ստորագրած թուղթը կորցրե՛լ եմ»:

Եթէ մէկին անիրաւութիւն էր անում, իր սիրտը հանգըստացնելու համար երեւակայում էր՝ թէ անիրաւութիւն կրող մարդը խաբեբայ է և իրեն էլ անիրաւութիւն է տրել կամ թէ կամեցել է անել:

Մի անգամ, երբ նա պանդոկի մատակարար Կնիպերշիլդին մի գումար վճարելիս խաբել էր նրան ու յիսուն գուլդէն պակաս տուել, տուն վերադառնալիս ամբողջ ճանապարհին պատմում էր իր ընկերներին՝ թէ Բնչպիսի շուն է մատակարարը և ընդունակ՝ մէկի արիւնն եղունգների տակից դուրս ձմելու և թէ Բնչպէս ինքը քսան տարուայ

ընթացքում նրանից տոկոսով փող է վերցնում, բայց նա գոնե մի անգամ մի բաժակ գինի էլ չէ խմեցրել իրեն և այժմ ուղղում է ապացուցանել՝ թե հաշուի մեջ ինքը սխալուել է:

Այդպէս էր նա ամեն դէպքում: Ում հետ էլ որ գործ ունենար, միւսնոյն էր, նա դարձեալ ասում էր. նրա այս ու այն, — եթէ ինձ իր ձեռքը ձգէր, ուրիշ կերպ կվարուէր ինձ հետ — այո, եթէ մի ուրիշը լինէր, նրա հետ այդպէս չէի վարուի. մէկ խօսքով ում որ ասում էր, մեծ խաբւււ բայ էր հուշակում նրան. և եթէ ուզում էր մէկին հարստահարել, ամեն անգամ հարիւրաւոր պատճառներ էր գտնում՝ այդ խաբւււբային ու ստահակին հալածելու:

Բայց այնուամենայնիւ նա ամենից քիչ վէճ խաբւււաների ու անպիտանների հետ ունէր: Թէև պէտք է խոստովանեմ, որ նա մի քանի ազնիւ մարդկանց հետ էլ կարողանում էր առանց վէճի ապրել, բայց եթէ աւելի մօտիկից զննենք թէ ի՞նչ մարդիկ են եղել դրանք, կտեսնենք որ դրանք միշտ թոյլ ու զիջող արարածներ են եղել և նրանցից մի քանիսն էլ անհոգ և առ սակաւն անճիշտ անարարներ: Սրանց հետ նա կրկնակի լաւ էր վարւում, հարստահարում էր և միւսնոյն ժամանակը պարծենում, որ ինքն ա՛յնքան երկար ժամանակ նրանց հետ առանց վէճի է ապրել. իսկ գինի խմելու ժամանակ գովում էր իր ընկերներին ու ասում՝ թէ երկնքում ու երկրի վրայ դրանց նմանները չկան, շատ բարի են և այլն: Իսկ եթէ այնպէս էր պատահում, որ նրանց հետ էլ էր կռւում, իսկոյն նրանցն էլ ուրիշների նման խաբւււբայ ու խենթ էր անուանում:

Ամենից շատ Հումէլը հակառակում էր այն մարդկանցը, որոնք կարգ ու կանոն էին սիրում, հանգիստ ու մշտախոհ իրենց գործով էին զբաղւում, կոպէկ վճարելիս երկու անգամ ջըջում էին, հաւատարմութիւն ու հաւատ էին պահանջում, որովհետև իրենք էլ հաւատարիմ էին ու իրենց խօսքի տէրը: Այդպիսի մարդկանց վրայ նա միշտ բարկացած էր և չէր հանգստանում, մինչև որ չէր ոչնչացնում նրանցը: Այդ կողմից այնպէս հուշակուած էր նա, որ գիւղում ամենքն էլ հրապարակաւ ասում էին. հրա՛ջք է, որ Հումէլը չկարողացաւ Բառամբօլէն Մայերին յաղթել:

Եւ խնայէս դրան չկարողացաւ ձեռք ձգել: Բամբակի գործով փող աշխատելը, որ Մայերի շնորհիւ մուտք գործեց մեր գիւղը, շատ դուր եկաւ Հումէլին, բանի որ բանուորներն իրենց աշխատանքն ամբողջապէս պանդուկուած էին թողնում. բայց երբ նկատեց, որ Մայերն ուզում է հարստանալ և ուրիշներն էլ սովորում են իրենց վաստակածը խնայել՝ սկսեց Մայերի հետ թշնամանալ և ամեն տեղ բամբակագործութիւնը հայհոյել՝ թէ մեր երկրի համար ժամատախտ է պոդ և միայն հաշմանդամներ ու վաղահաս մահ է առաջացնում:

Եւ այդ ճշմարիտ է. ուր որ պանդուկը գիւղի հայրերից ու մայրերից խաբեբաների ամբօխ է պատրաստում, այնտեղ նրանց զաւակներն էլ հարկաւ բամբակ մանելիս հաշմանդամ կլինեն և վաղահաս մահով կմեռնեն: Մեր գիւղը տարաբաղդաբար մի կենդանի օրինակ է այդպիսի մի մեծ դժբաղդութեան. բայց կարող էր և այլ կերպ լինել: Գերտուղուդի զաւակները, որ մեր գիւղում ամենամաքուր մանուածքն են պատրաստում, ամենաուժեղներն ու ամենաառողջներն են. բայց այժմ, եթէ տանուէրը յաղթանակը տանէր, կարելի է, որ այդ երեսնաներն էլ բամբակ մանելիս՝ ուրիշ շատերի նման ժամանակից առաջ մեռնէին:

Մայերը տեսնում էր, որ նոր աշխատանքի արդիւնքի ոչնչացման պատճառը պանդուկն է և ամեն օր գանգատուում էր՝ թէ ոչ ոք փող չէ խնայում և ծերութեան օրերի կամ որդոց ու թոռների համար ոչինչ չէ պահում: Բայց ով այսպէս էր խօսում, նշանակում է թէ տանուտէրի սրտին էր դիպչում: Այդ պատճառով էլ նա կատաղած էր Մայերի դէմ և նրա գործաւորներին գրգռեց, որ ուրանան իրենց տալիք պարտքը: Մայերը ստիպուած եղաւ միանգամից երեք բանուորի մասին գանգատուել, որոնք ուրանում էին իրենց պարտքը: Նա կարճ և ազդու պատասխաններ էր տալիս դատաւորի հարցերին և հիմնւում էր իր հաշուետետրի վրայ: Իշխանին կասկածելի թուաց այն հանգամանքը, որ երեք բանուորներն էլ միատեսակ պատասխաններ էին տալիս. դատը յետաձգուեց և տանուէրն աջ ու ձախ ասում էր բարձրաձայն. երբ մարդ թանաք ու գրիչ ունի ձեռքին, կարող է ամեն բան գրել թղթի վրայ: Մայերը լաւ

կանէ, եթէ ի չարը չգործ դնէ գրեւու արուեստը. երբ նրանք երեքն էլ միւսնոյն բանն են պսոււմ, գրեթէ ապացուցուած կարելի է համարել նրանց ասածը. իսկ այդ դէպքում Մայերի ամբողջ հաշուեմատեանը կարելի է ոչնչացնել:

Տանուտէրի ասածներից առաջացած ընդհանուր բլրմամբ ընջիւնն ա՛յնպէս գրգռեց Մայերին, որ նա տասնից աւելի գիւղացիների ներկայութեամբ պատասխան ուղարկեց թէ. ես ճիշտ և անխարդախ հաշուետետր եմ պահում և եթէ հարկւր խաբւթներ էլ վիճեն դրա դէմ, իմ մատեանը հարկւրի դէմ էլ կարող է անընկճելի մնալ. հակառակ դէպքում ես մի բառ էլ չեմ գրի նրա մէջ—և աւելացրեց. այո՛, եթէ ես էլ իմ հաշուեմատեանը տանուտէրի հաշուետետրերի պէս պահէի, հարկաւ բոլորովին այլ բան կլինէր. այդ դէպքում ես արժանի կլինէի, որ ո՛չ թէ միայն մատեանս ոչնչացնէին, այլ որ նաև կախաղան բարձրացնէին ինձ:

Մայերի խօսքերն անմիջապէս հաղորդեցին տանուտէրին՝ իբրև պատասխան իր ասածներին. Ո՛չ մի խօսք չէր կարող նրա թոյլ լարերին այնպէս ուժգին դիպչել, որչափ Մայերի ասածները. նա այնպէս վախեցաւ, որ համարեա թէ պատասխանել չէր կարողանում, բայց զսպեց իրեն, այնպէս ձևացրեց՝ իբրև թէ միայն կիսով չափ հասկացաւ և պատասխանեց՝ Վերևի Մայերն այնպէս չէ ասել, ինչպէս որ իրեն հաղորդեցին:

Բայց Մայերն անյողդողդ մնաց ու ասաց, որ ինքը հէնց այդպէս է ասել, ինչպէս որ իրեն հաղորդել են և եթէ կարծում է՝ թէ իրեն անիրաւութիւն է հասցրել, պատրաստ է դատարանում էլ միւսնոյնը պնդել:

Տանուտէրին ձեռնտու չէր, որ բանն այդտեղ հասնի. նա ստիպուած եղաւ այդ հայհոյանքը մարսել: Այն երեք բանուորներն էլ յետ կանգնեցին իրենց գանգառից և խոստովանեցին Մայերին, որ տանուտէրն առաջ իրենց գրգռել, բայց պիտի խորհուրդ է տուել՝ գործը դադարեցնել:

Իշխանը շատ զարմացաւ հետևեալ ունկնդրութեան օրը, երբ նրանցից ոչ մէկը չներկայացաւ և հարցրեց տանուտէրին՝ թէ ի՞նչ է պատճառը:

Երևում է, պատասխանեց տանուտէրը, նրանք խաբւթներ են և իրանց ասածին էլ չեն վստահանում—Բայց

նրանց կողմն էիր, ասաց իշխանը.— Այո՛, ես էլ կարծում էի թէ նրանք երեքն էլ ճիշտ են ասում, պատասխանեց տանուտէրը:

Բայց ես պէտք է նրա հաշուեմատեանի հարիւր հազարաւոր գործերն և նրա պաշտօնի հարիւր հազարաւոր արարքները մի կողմը թողնեմ, իբրեւ չեղած և ձեզ պատմեմ թէ այս բոլոր բաներն անող մարդն ի՞նչպիսի վերջ ունեցաւ:

Ես չգիտեմ թէ ինչո՞ւ է այսպէս, բայց այսպէս է.— առհասարակ մեր վիճակի մեծ փոփոխութիւններից առաջ ա՛յնպիսի դէպքեր են տեղի ունենում, որ զօրեղ կերպով պաշարելով մեր զգացմունքները, կարծես թէ մենք նախագուշակում ենք մօտալուտ գալիքը:

Յունիսի տասն և վեցին վեց տարին կլրանայ այն օրից, երբ մի սիրուն առաւօտ տանուտէրը դաշտը գնաց:

Հասնանացած խոտը բուրում էր նրա շուրջը. գեղեցիկ սերմը ալիքանման ծածանւում էր բարձր հասկերի մէջ. աջ ու ձախ, բաւականին տարածութեամբ, նրա սեպհականութիւնն էր: Նա ամբարտաւանութեամբ երգել սկսեց և խոստում ու խրխնջում էր՝ առատ արօտի մէջ թողած ձիւ պէս:

Մինչ նա այդպէս կանգնած՝ գլուխը հպարտութեամբ այս ու այն կողմն էր թեքում, մի բարձրաձայն աղաղակ լսեց. նա տեսաւ, որ մի կին և հինգ մանուկ կաղնու ծառի տակ գետին են թաւալում: Նրանց գլխի վերեւը, ծառից կախուած էր ընտանիքի հայրը: Նա իսկոյն ճանաչեց կախուած Շտիխէրերգերին, որ դեռ երեկ հաշիւ էր տեսել իր հետ և հեռանալիս կէս յուսահատութեամբ այս խօսքերն էր արտասանել. «Ցանուէր, ես հրաւիրում եմ քեզ Յովսապատի հովիւր՝ մի ուրիշ հաշուի համար»:— Ցանուէրը սարսափով յիշեց այժմ՝ այդ խօսքերը և այդ վայրկեանից ոչնչացաւ նրա սրտի բոլոր արիութիւնն ու ուրախութիւնը: Բայց նա մազաչափ անգամ չփոխուեց, այլ առաջուանից աւելի արանջող ու քմահաճ դարձաւ:

Մի տարուայ վրայ հումէրը հիւանդացաւ և սաստիկ գլխացաւ ունէր: Նա բաժակներով լի օղի էր ածում գըլխին՝ ցաւը հանգստացնելու համար և միմեանց վրայ չորս

անգամ այնքան արիւն թողնել տուեց երակից, որ քիչ մնաց թուլութիւնից գերեզման իջնէր:—Բայց մահուան մասին ոչինչ չէր ուզում լսել, օրական քսան, երեսուն անգամ ասում էր, եթէ ոչ ոք էլ չհարցնէր, «միայն գլուխս է ցաւում և անդամներս թոյլ են. իսկ սիրտս Ռայնէգլիի (մի փոքրիկ ձուկն է, որ առողջ ու երկար է ապրում) պէս առողջ է: Նա ոչ կարողանում էր կանգնել և ոչ մանգալ, բայց ուժով ամեն օր անկողնից դուրս էր գալիս և եթէ չէր էլ կարողանում խօսել, մէկին կամ միւսին կանչել Գրաֆիս, որ հետը կուռի:

Նրա հիւանդութեան միջոցին, ի հարկէ, ամենքն էլ լաւ խօսքեր էին ասում նրան, բայց ամենքն էլ աշխատում էին, որքան կարելի է շուտ, հեռանալ նրանից: Ամենքն էլ գիտէին, որ նա կգրգռուի, եթէ ասեն. «սաստիկ լլաբել ես», կամ թէ «դեռ հիւանդ ես». բայց և այնպէս մի օր չէր անցնում, որ այդ չասէին նրան՝ մեծ մասամբ չարամտութեամբ: Հիւանդութիւնից յետոյ էլ եօթը շաբաթ ստիպուած էր գաւազանով մանգալ և առաջուանից առաւ ատրով ծերացած էր երևում:

Ամենքն էլ հաստատ կարծում էին թէ կազատուեն նրանից և նրա հիւանդութեան սկզբում գիւղացիներն օրը տասը-քսան անգամ հարցնում էին միմեանց թէ ի՞նչպէս է տանուաէրի առողջութիւնը: Բայց առաւօտները թէ ծեր և թէ երիտասարդ ուսերը բարձրացնում էին՝ լսելով որ նա գիշերը լաւ է անցկացրել և դեռ կենդանի է: Յետոյ աւելի վատ էին խօսում. «ես լսեցի, որ նա առաջուայ նման գոռում էր»,—«բանը վատ է գնում»—«ի զուր իր ատամները ցոյց տուեց մեզ»—«որովմը չէ փչանում, աւելի շուտ անձրև է գալիս նրա վրայ»—«ինչ որ թռչուններին է պատկանում, ձկներինը չի կարող լինել»—«ա՜հ այսպէս էին խօսում ծերերն ու պատանիները, երբ տանուաէրն սկսեց առողջանալ: Երբ առողջացաւ և կրկին համարձակ երևում էր դաշտ ու անտառում, եկեղեցում ու դղեակում, գիւղացիներն այնպէս լուռ ու վշտահար էին, կարծես թէ գիւղին ամենամեծ դժբաղդութիւնն էր պատահել:

Տանուաէրն երևակայում էր թէ մեծ ու փոքր իրեն ձեռք կմկնեն և կշնորհաւորեն իր առողջանալը, բայց ոչ

որ չմտածեց էլ այդպէս անել և նա իր աչքով տեսնում էր, որ կանանց ու մարդկանց հանդիպելու ժամանակ նրանք բայլերն արագացնում էին ու իրենից խոյս տալիս: Նրա հիւանդանալուց առաջ նոյն իսկ այն մարդիկը, որոնց արիւնը ծծում էր, հետը լաւ էին վարւում, մօտը հանգիստ կանգնում, ձեռքը սեղմում և այն էին խօսում, ինչ որ նրան գովասանք ու պատիւ էր բերում և ուրախացնում, թէ և նրան տեսնելիս նրանց սիրտը սաստիկ բաբախում էր երկիւղից: Բայց այդպիսի ազդեցութիւն ունենալու համար պէտք է առողջ և ամեն վայրկեան նրանց աչքի առաջը լինել և հալածել: առանց սյդ հանգամանքի ոչ մի բռնաւոր չի կարող բռնադատել, որ իրեն մահուան չափ ատող ժողովուրդը միշտ քաղցր խօսքեր՝ ասէ իրեն՝ ու ժպտայ:

Ցանուտէրը հիւանդանալով՝ մի առ ժամանակ գիւղացիների աչքին չէր երևացել. և այդ երեք ամսուայ ընթացքում նրանք այնպէս լաւ էին զգում իրենց, որ այժմ էլ ցոյց էին տալիս՝ թէ իրենց համար աւելի լաւ կլինի, եթէ տանուտէրը հեռու մանգայ իրենցից:

Այդ անիծածներն ինչպէս են համարձակում այդպէս վարուել ինձ հետ, ահա՛ այն խօսքը, որ այժմ համարեա՛ ամեն միբառորդ ժամանցներուց յետոյ ուղղում էր կրկնել տանուտէրը:

Նա ծեր իշխանին էլ բոլորովին փոխուած գաւաւ. երբ Հումէլը առաջին տեսակցութեան ժամանակ, դղեակում, նախկին ձևով հարցրեց նրան. ի՞նչ կասէիք, եթէ ես գերեզման իջնէի. իշխանը պատասխանեց. հա՛, ես կասէի՝ թէ աշխարհիցս մի անպիտան պակասեց:—Հա՛, ասաց տանուտէրը. ճիշտ այդպէս, պատասխանեց իշխանը, երբ հիւանդացար՝ կարծես բոլոր վէճերն ու կռիւներն էլ վերմակիդ տակ ծածկեցիր:

Բայց դուք էլ ա՛յնպիսի գործեր ունեցաք, որ առողջ ժամանակս չունէիք, ասաց տանուտէրը:

Ճշմարիտ է, ասաց իշխանը, բայց այդ աշխատանքի ժամանակ ինձ աւելի լաւ էի զգում, քան երբ դո՛ւ էիր տանում այդ գործերը:

Այս արդէն շատ պարզ էր, տանուտէրը լաւ հասկացաւ, հայհոյեց անիծեալ ջերմը, որ իրեն այդ օրը գցեց և ամեն առիթով բարձրաձայն ասում էր. թէ և մեծ ու

փոքր ցանկանում էին ինձ գեանի տակ տեսնել, բայց ես էլի պատեղ եմ: լա՛ւ որ այդ առիթով կարողացայ ճանաչել մարդկանց և այժմ գիտեմ՝ թէ ո՞վ ինչ կարծիք ունի իմ մասին: Յետոյ նա անիծում էր ու ասում, մեծ ու փոքր անհավատարիմներին ոչինչ օգուտ չի բերի իրենց վարմունքը: Հիւանդութիւնը Հովմէլին աւելի մեծ համարձակութիւն ներշնչեց:

Այդ ժամանակից առհասարակ նա սկսեց սարսափելի շատ խօսել և ամբողջ երեկոները խօսում էր մի քանի ստահակների հետ և պարծենում զանազան ծրագիրներով. պատմում էր թէ ինքն ո՞վ է, ի՞նչ է արել և էլի ինչք՛ր ունի անելու:

Չորս տարի առաջ, խոռհարք ամսի ութին, այդպէս նստած էր նա իր ստահակների հետ, սեղանի շուրջը և գինի էր խմում: Այդ միջոցին մեր սարի ետեւը խիստ մրկաբեր ամպեր հաւաքուեցան և Հիրցաուի հովտից դէպի մեզ եկան: Պայծառ օրն սկսեց խաւարել: Նոյն իսկ վախեցած կոնծողներն ասացին տանուտէրին. սարսափելի փոթորիկ կլինի. բայց նա պատասխանեց. եթէ տաս ժամ հեռաւորութեամբ էլ բոլոր ցօրենի կէսը ոչնչանայ, փնաս չէ— Զնայելով որ այդ մարդիկը սաստիկ գինով էին, բայց կըրկին գլուխները թափ տուին այդ խօսքերի վրայ, իսկ տանուտէրը կրկնում էր նոյնն ու անիծելով ասում. փնաս չի լինի, ամբողջ երկիրը ծանրաբեռնուած է պաղով, իր տունը լի է դեռ ևս երկու տարուայ ցօրենով և ոչ ոք էլ չի գնում իրենից:

Բայց դժ՛ւ էլ կվախենաս, եթէ փոթորիկը մեր կողմը գայ, ասաց Քրիստէնը:

Ես չեմ սիրում որոտի ձայնը, փոթորիկն ինձ ուրիշ ի՞նչ պէտք է անէ, պատասխանեց տանուտէրը:

Ցասն այսպիսի փոթորիկներ էլ ոչինչ չեն կարող անել քեզ, դու հարուստ ես—բայց հապա՞ թող մէկ ուրիշն էլ ասէ նոյնը, պատասխանեցին նրա հետ կոնծող ստահակները:

Հէնց այդ է առաւելութիւնը, ասաց տանուտէրը և բաժակը ձեռքին կապկի նման ժպտալով հեգնեց:

Դեռ խօսքը նրա բերանումն էր, երբ կայծակի մի հարուած, որի նմանը չէին լսել նրանք, անցաւ նրանց գլխի

վրայով: Նրանք բոլորն էլ սփռվեցին, տանուտէրը ձեռքին բռնած բաժակի գինին թափեց, իսկ Գրիստէնն ասաց. այժմ դու էլ վախեցար: Ճշմարիտ է, պատասխանեց նա, ես սարսափելի վախեցում եմ որոտից և խնդրեց, որ մինչև փոթորկի անցնելն բոլորն էլ իր մօտ մնան:

Բայց միայն բռնին ուղեցին միայն: Ինչ ուզում է թող լինի, պէտք է տուն գնալ. եթէ մի դժբաղդուծիւն պատահի, փողով էլ չեմ ցանկանայ որ ինձ վրայ խօսեն՝ թէ այդ միջոցին գինեւանն եմ եղել, ասացին այդ անփոյթ անպիտանները, վախեցած տուն գնացին և իրենց սենեակներում պատմեցին թէ ի՞նչ սարսափելի խօսք էր ասել տանուտէրը՝ մեծ շանթից մի վայրկեան առաջ: Կանայք, երեխայքն ու ծառաները, որ սովոր էին փոթորկի ժամանակ սուրբ գիրք ու աղօթագիրք կարդալ՝ անիծեցին այդ անասնուած մարդուն: Այդ միջոցին հեազհեաէ մթնում էր, շարունակ փայլատակում ու որոտում. ընկղզի մեծութեամբ կարկուտ եկաւ և դրան հետևեց սարսափելի տարափ: Անտառից վազող առուակը բանդեց ջրաղացի առուի պատուարը և նրա հետ միանալով՝ մտաւ կիրճը: Հետզհետէ ջուրն աւելանալով՝ բարձրացաւ գիւղի առաջն և կամուրջի մօտ մի լիճ կազմեց:

Ցանուտէրը հազար գուլգէն էր առաջարկում նրան, ով սիրտ կանէր կամուրջը գլխի և ջրին ընթացք տալ: Այդ կարելի կլինէր, եթէ սկզբուսի իսկ վճռէին՝ ուժեղ ձիերով ջրի միջով կամուրջին մօտենալ և երկաթէ ճանկերով սկսէին գործը: Բայց չնայելով որ հազար գուլգէնը ոչինչ ունեցողի համար շատ մեծ գումար էր, այնուամենայնիւ ոչ ոք չէր կամենում յանդգնել՝ ջրի մէջը մտնելու: Ցանուտէրը շարունակ աղաչում և գովում էր իր ձիերը՝ թէ ի՞նչպէս լաւ և ուժեղ են նրանք ու սիրով ջրի մէջն են մտնում. բայց նրանց խօսելու և խորհրդակցելու միջոցին ջուրն աւելի ու աւելի բարձրանում էր և աւելի ևս ոչ ոք չէր ցանկանում տանուտէրի առաջարկութիւնն ընդունելու: Լինդէնբերգէրը վերջապէս ասաց տանուտէրին. ամենից լաւն այն կլինի, որ ինքդ մի ձի վերցնես և առաջ գնաս: Ցանուտէրը չէր կարող հեռւել այդ խորհրդին ու հետզհետէ աւելացնում էր իր առաջարկած գումարի քանակութիւնը: Բայց վտանգը հետզհետէ մեծանում և ամեն մէկն ասում էր, ի՞նչ օգուտ

նրա տուած փողից, բանի որ ջուրը մտնողը խեղդամահ
կլինի:

Անկարելի է, որ կամուրջը կէս ժամուայ մէջ խորա-
կուռի, ասաց տանուտէրը, որովհետեւ կաղնեայ և մարդու
հաստութիւն ունեցող նոր սիւների վրայ է կանգնած: Այդ
ասելու միջոցին կամուրջը խորտակուեց և հոսանքն այնպէ՛ս
յանկարծակի վազեց, որ եթէ կամուրջի ետեւը հարիւր ձիա-
ւորներ էլ լինէին, ջուրը բոլորին կքշէր, կամէր:

Ցանուտէրի տունն էլ այժմ այնպէ՛ս յանկարծակի շըր-
ջապատուեց հոսանքով, որ նա հազիւ ժամանակ ունեցաւ
տուն վազել և փողն ու նամակներն ազատել: Նա աղաղա-
կում էր. ի սէ՛ր Աստուծոյ, եկէ՛ք, օգնեցէ՛ք, որ գոնէ
ամենաթանկագին իրերը տանից դուրս բերենք: Քանի դեռ
ստորին կամուրջը կանգուն էր, թէև բոլորովին վտանգաւոր
չէր նրա տուն մանելը և ետևի կողմից, ուր ջուրը խորը
չէր, իրեղէններն ու անասուններ դուրս բերելը, բայց այդ-
տեղ էլ ոչ ոք չօգնեց նրան: Այն մարդիկը, որ ջրի և
հրդեհի կարիքի ժամանակ ոչնչի տեղ էին դնում իրենց կեան-
քըն ու մարմինը, այժմ վախկոտ կանանց նման անշարժ
կանգնել էին: Նրանք մինչև անգամ կօշիկ ու գուլպայ էլ
չհանեցին՝ փորձելու թէ արդեօք կարելի է՞ ջրի միջով անց-
նել: Նրանք միմեանց ասում էին փութորկից առաջ տանու-
տէրի արտասանած այն անաստուած խօսքերը և աւելացնում,
որ եթէ մէկը տանուտէրի համար իր կեանքը վտանգի են-
թարկէ, Աստուած նրան էլ նրա հետ միասին կպատժէ: Ցա-
նուտէրն ինքն էլ փողն ու նամակները վերցնելով՝ տանից
փախաւ և էլ չփորձեց կրկին վերադառնալ:

Սարսափելի տեսարան էր: Քսան և հինգ հատ խոշոր
անասուններ չհաշուելով ոչխարներն ու հորթերը, բառաչում
էին ախոռներում և կէս ժամ անցնելուց յետոյ առուակի
նման սկսեց հոսել ամբարից: Շուտով տունն էլ կործանուեց՝
կայծակի հարուածի նման որոտալով և հէնց այդ վայրկեա-
նին մի մարդ, որ տանուտէրից տասը քայլ հեռու էր կանգ-
նած, աղաղակեց. — մինչև այժմ էլ ոչ ոքի յայտնի չէ թէ
ո՞վ էր այդ մարդը — ի՞նչպէս է այժմ, տանուտէր, այժմ
է՞լ կարծում ես՝ թէ տասն այդպիսի փութորկիներ ոչինչ
չեն կարող անել բեզ: Ցանուտէրը սարսափեց, յետ նայեց

ու ասաց. Աստուած, ներիր ինձ, ես մի խեղճ, դժբաղդ մարդ եմ:

Զուրը կրկին նստեց, բայց գիւղի աներն ու բակերը լի էին փլատակներով ու աւազով: Զրի տեղը հազարամեայ անտառավտակի փոսի նման էր: Զանգահարութեան վրայ ամեն կողմից օգնութեան հասան և կանգնած էին աւերման տեղը: Պարզ գիշեր էր: Ամբողջ շինութեան աւերակի մէջ կանգուն էր մնացել դրան կաղնեայ մարդակը: Ցանուտերը փաթաթուեց այդ մարդակին և ողբում էր իր կորցրած հազարաւոր գուլգէնները: Եօթը համայնքի գիւղացիներ շըրջապատել էին նրան, բայց ոչ մէկի բերանից մի ցաւակցական խօսք չէր լսուում: Ամեն տեղ մրթմրթում էին թէ ի՞նչ պտուղ է նա և արժանի է աւելի մեծ պատժի. ամեն անկիւններում այն զարհուրելի խօսքն էին պատմում, որ ասել էր նա փոթորկից առաջ և ամբոխը խմբով վաղում էր դէպի կամուրջը՝ տեսնելու թէ ի՞նչ հրաշքով Կառուգէնի աղքատ խրճիթը կանգուն է մնացել, չնայելով որ ամբողջապէս լքացուել էր ջրով: Ամենքն էլ խօսում էին տանուտերի բամբաղդութեան մասին, ինչպէս որ ամեն տեղ էլ լինում է, երբ մի չար մարդու դժբաղդութիւն է պատահում: Մի բանիսը մինչև անգամ ասացին, եթէ ճիշտ է, որ նա այն խօսքն ասել է փոթորկից առաջ, լաւ կլինէր, որ նրան տանը փակէին և չթողնէին որ դուրս գար, մինչև տունը գլխին քանդուէր:

Ո՛չ մի մարդ էլ կամաւ նրան գիշերելու տեղ չառաջարկեց և Կինհօյցն էլ ստիպուած էր զիջանել նրա խընդրին, որովհետև երկու անգամ ասաց. ուրիշ տեղ չես կարող գնալ. ես ուզում եմ այս շաբաթ ննջարանս ուրիշ կերպ կարգաւորել:— Եւ այսպէս ամենքն էլ ջաշուում էին սյդպիսի մարդուն իրենց երթիկի տակը պատսպարել: Բայց այլ կերպ էլ անկարելի էր: Ցանուտերը տարիներ ընթացքում իր բոլոր գործերով այնպէ՛ս խտասիրտ ու հրեշ էր դարձել, որ ով նրա նման չէր՝ սարսափով էր մատնում նրա մասին:

Հենց այդ գիշերը նրա բունը չափանելով՝ կռուեց կնոջ հետ. «ինչո՞ւ ես լալիս, այժմ հօ բո ողբով տունը չե՞ս վերականգնե՞» այս էր նրա ասած առաջին խօսքը. և որով-

հետև կինը չդադարեց լալուց և չէր կարողանում մոռանալ իր վիշտը, տանուտէրն սկսեց կոպիտ խօսքերով յանդիմանել թէ չէ թողնում իրեն գոնէ հանգիստ մտածելու՝ որ մի էլք գտնէ։ Այդ անբուն գիշերն էլ նա անցկացրեց՝ մըտածելով միմիայն թէ ի՞նչ եղանակով ամեն կողմից մեծաքանակ տուրք ժողովէ։ Ժամը չորսից առաջ նա արդէն անկողնից վեր կացաւ, թուղթ, թանաք ու գրիչ պահանջեց և առաւօտից մինչև մթնելը հաշուեց՝ թէ ինչքան դրամ կարող է հաւաքել՝ եթէ ստանայ իր բոլոր պարտքերը, ի՞նչքան փայտ կստանայ իշխանից, համայնքից և դրացի գիւղերից և ի՞նչքան կարող է անտառից բերել և թէ ի՞նչպէս ստիպէ սրան ու նրան՝ որ իր համար ձրի աշխատեն կամ բեռը կրեն։

Տուրք հաւաքելու ժամանակը նա բոլորովին խոնարհ ու կորացած էր ման գալիս, կարծես թէ ուտելու հաց չունէր և թշնամիների ու բարեկամների հետ մեղմ էր խօսում, համբերում էր կոպիտ պատասխաններին, եթէ դրանք նոյն իսկ նրա սիրտը ճմլում էին։ Երբ բամբակ մանող Մայերը նրան տասը դուրլօն տուեց և տանուտէրը շնորհակալութիւն էր ուզում յայտնել, նա ասաց. տանուտէր, ես լաւ գիտեմ, որ դու շնորհակալ չես ինձնից և չեմ է՛լ ցանկանում. այդ բամբակի փող է։ Միայն թէ ապագայում այլ ևս ամեն օր չասես՝ թէ կցանկանայի, որ աշխարհիս բոլոր բամբակը սատանան տանէր. այդ ասաց և կռնակը շրջեց։

Այս պատասխանն այնպէ՛ս վշտացրեց տանուտէրին, որ նա մի վայրկեան ձեռքին բռնած դուրլօնները չկարողացաւ համարել։ Տուն գնալով իր կնոջը գանգատուեց՝ թէ ի՞նչ համբերութիւն պէտք է ունենայ մարդ՝ ուրիշներից բան ուզելիս։ Բայց իրեն միեմտրում էր ասելով թէ՛ չորս շաբաթից յետոյ եթէ Մայերի պէս շները պղպիսի խօսքեր ասեն իրեն, հարկաւ առանց պատասխանի չի թողնի։

Եւ իր խօսքը կատարեց։ Տուրք հաւաքելու ժամանակը լրանալուց հազիւ քսան և չորս ժամ անցնելուց յետոյ, նա աւելի անամօթաբար էր խօսում, քան իր ամբողջ կեանքում խօսել էր, որովհետև հրապարակաւ ասում էր. մի՛ թէ կարծում եք, որ այս աղբատիկ տուրքով իմ ֆնասը ծածկուեց. ես ա՛յնքան բան եմ կորցրել, որ ուրիշ տեղ ե-

Թէ երեսուն-քառասուն տուն պրուէր՝ այդքան փնաս չէր լինի — և հարկաւոր պոսպիսի օփեղցփեղ բաներ:

Բայց այդ չէր ամենից վատը: Տուրք ժողովելը վերջացնելուց երեք օր յետոյ, նա դատարանով ամենքից լիովին պահանջեց իրենց պարտքը. բայց շատերից ոչ թէ փող էր ուզում ստանալ, այլ նորից հաշուել էր կամենում: Եւ եթէ մէկը ճշտապահ էր ուզում լինել և հարցնում էր թէ ինչպէ՞ս, ե՞րբ և ո՞րտեղ է նա իրեն փող տուել, ողբում ու գանգատում էր թէ՛ իր թղթերի մեծ մասը ոչնչացել է և չի կարող ամեն բան գրաւոր ապացուցանել, իսկ պարտապաններն ուզում են ուրանալ՝ այն ինչ ինքը շատ լաւ յիշում է, որ պարտ են: Նա առաջուց գիտէր, որ շատ շատերը չեն կամենայ խօսակցութեան առարկայ դառնալ՝ թէ մի դժբաղդացած մարդու պարտքն ուրանում են և կստորագրեն իր պահանջածը: Միայն բէրը, որ այդպէս զիջող չէին և հեշտութեամբ չէին ուզում խաբուել ու կողոպտուել նրանից, այնուամենայնիւ վիճելի պահանջի տեղ խոստացան նրա համար մի բանի օր աշխատել կամ թէ մի բանի բերուր կրել:

Հաշուի ժամանակ նա այդ միջոցով կարողացաւ 75 բեռ և աւելի բան 300 մշակ ձրի վաստակել և այդ բոլորն իր հաշուեմատեանի մէջ գրելով՝ պէտք եղած ժամանակը պահանջում էր իբրեւ իսկական պարտք:

Ամենքն էլ այդ հաշիւը կոչեցին ստիպողական տուրք: Բայց այդ ստիպողական տուրքն աւելի մեծացրեց նրա դէմ եղած ընդհանուր դժգոհութիւնը: Բանն այնտեղ հասաւ, որ տարիների ընթացքում նրա ջրաղացն աղալու ցորեն տանող չէր լինում՝ և մի առ ժամանակ էլ պանդուկը յաճախող չէր. միւս երկու ջրաղացները շարունակ գործ ունէին. և շատ ընտանիքներ էլ շատ բան խնայեցին, բանի որ պանդուկ չէր: Սակայն այս ամենն ոչինչ ազդեցութիւն չէր ունենայ նրա վրայ, եթէ շինութեան համար կարւոր դրամը չպակասէր. իսկ երբ նա ըստ հնոյն շատ դրամ էր ուզում փոխ առնել՝ ամենքն էլ մերժում էին:

Ձրի տուած փնասը նրան շատ ճնշեց. նոր չէնքը նա շատ շքեղ էր սկսել կառուցանել, բայց շուտ տեսաւ, որ սխալուել է և շատերն էլ հրապարակաւ ասում էին, որ նրա բանը

շատ վատ է, թէև նա պարծենում է: Թէև փող չունէր, բայց իր մեծամտութիւնը չէր թոյլ տալիս, որ ծանրը պակասացնէ. ջգրու աւելի շքեղ սկսեց շինել և որովհետև ոչ որ առանց գրաւականի դրամ չէր ուզում տալ նրան, իր կալուածքն ու տունը գրաւ դրեց:

Թէև իր նախկին պարտաւերերին ապահովացրել էր՝ թէ առանց դրանցն իմաց տալու իր տունն ու կալուածքը գրաւ չի դնի, բայց այնուամենայնիւ այդպէս արեց՝ առանց նրանցը մի խօսք ասելու. նրանք իմացան ու յանդիմանեցին տանուտէրին. նա պատասխանելու փոխարէն սկսեց բարձրաձայն ծիծաղել ու ասաց, միայն մի երկու տարուայ համար է այդ պարտքը, շուտով կվճարեմ և կրկին այնպէս կլինի, ինչպէս որ առաջ էր: Բայց իր ասածին ինքն էլ չէր հաւատում, որովհետև տեսնում էր, որ շատ է պարտքերի տակ ճնշւում: Այդ միջոցին նա մի շաբաթուայ մէջ տասը տասներկու անգամ հաշուեց՝ թէ ի՞նչքան կարողութիւն և ի՞նչքան պարտք ունի, բայց, չնայելով որ իր տունն ու կալուածքը թանկ էր գնահատում և ամեն բան իր օգտին հաշւում, այնուամենայնիւ վերջը դուրս էր գալիս, որ պարտքը գերազանցում է իր կարողութեանը: Եւ իսկապէս նա գինու և պաղի աճյուն պարտք ունէր, որ չգիտէր թէ իր ժամանակին այդ բոլորը ինչպէս պէտք է վճարէ:

Սակայն այս հանգամանքները նրան չկարողացան ստիպել՝ որ հոգացողութեամբ, չափաւորութեամբ և խնայողութեամբ գոնէ կարողանայ ունեցածը պահել և նոր հանգամանքներ ստեղծելու տեւական հիմքը դնել: Որովհետև մեծամտութիւնն ու յանցանքը վատ մարդոց արգելում են նորից ուղիղ ճանապարհի վրայ կանգնել՝ երբ նրանք ընտանեկան խառնաշփոթութեան մէջ են լինում. իսկ տանուտէրը չէր էլ մտածում այդ մասին:

«Պէտք է նորից ձեռքի մէջ թքել», այս էր տանուտէրի սիրած խօսքը, որով նա այդ հանգամանքներում սիրտ էր տալիս իրեն՝ աւելի անմիտ բաներ անելու: Նա հաստատ համոզուած էր, որ եթէ շարունակէ իրեն հարուստ ձեռքնել, կարճ միջոցում նորից կհարստանայ: Նա չէր էլ երազում, որ հէնց այդպէս ձեւանալով՝ անկարելի է դարձնում երբ և իցէ նորից ոտքի կանգնելը: Նա կարողանում էր,

եթէ տարեկան երեխայի նման, իր և իր հարստութեան մասին ինքն իրեն խօսել և հարկեր անգամ ասել. յիսուն տարիները չեն կարող ինչ նման մարդուն արգելել՝ նորից ձեռք բերել կորցրածը. չէ՞ որ ես ոչնչով պանդոկապետ, ջրաղացի տէր և տանուտէր դարձայ. մի թշուառ արարած պէտք է լինեմ, եթէ այժմ նորից փողի տէր չդառնամ, իմ նախկին տունը չվերականգնեմ ու ամբոխին առաջուայ նման չընկճեմ:

Նա յոյսն իր ճարտարութեան վրայ էր դրել, բայց մոռանում էր, որ այդ ամենն ոչինչ չի օգնի, որտեղ կարգ ու կանոն և հիմնաւոր բան չկայ:

Ճարտարութեամբ չկարողացաւ իր նոր ու գեղեցիկ ջրաղացի պէտքերը լրացնել և ամեն տեսակ սատանայական միջոցներ էր գործ դնում իր հարկւրաւոր պարտաւերերին խօսքերով կերակրելու:

Հանգամանքների փոխուելն և իր այն հաստատուն համոզման չիրագործուիլը՝ թէ ինքը կարող է եղած դրութիւնը շուտով փոխել, կատաղեցնում էին նրան:

Աստծուն հաճելի էր այդ թէ անհաճոյ, միևնոյն է, նա կամենում էր նորից հարստանալ և այլ ևս չէր աշխատում թագցնել՝ այդ նպատակին հասնելու համար գործած յանցանքները: Նա կուրօրէն յոյսը դրել էր այն երկիւղի ու սարսափի վրայ, որով մինչ այժմ սանձահարել էր մեծ ու փոքրին և չնայելով նրանց դէպի ինքն ունեցած ասելութեանը՝ նրանց բերանը փակել էր. բայց այժմեան ամբոխն այլ ևս առաջուայ այն բարի ու յիմարացող ամբոխը չէր, որի անմեղութիւնը նա ի չարն էր գործ դնում:

Ուր որ նրա նման մարդը յիսուն տարեկան է դառնում և այդպէս երկար կառավարում, ժողովուրդը նոյնը չէ մնում: Մեր երիտասարդներն էլ այժմ նրա պէս խաղախ, յանդուգն ու բռնաւոր էին, այդ պատճառով անկարելի էր, որ դրանց թշնամութիւնն ի նկատի ունենալով՝ նա կարողանար յաղթանակը տանել: Մերերն ի հարկէ դեռ ևս դողում էին նրանից և բոլոր ալեւորներն ասում էին՝ թէ իրենք փորձել են և թող ուրիշները չփորձեն նրա հետ գործ ունենալ: Բայց շատ պատանիներ էլ հակառակում էին իրենց հայրերին և պնդում—եթէ մենակ էին և

նրանց ոչ ոք չէր լսում—Թէ իրենց յանցանքն էլ պոգ է եղել, որ լաւ չեն նրա հետ բան բռնել, ձեթէ ես այսօր նրա հետ այնպիսի գործ ունենամ, ինչպիսին որ ունեցել են սա և նա, կտեսնէին Թէ արդեօք այնպէս կլինէր, ինչպէս որ եղել է»։ Ձեթէ նրանք չորքոտանի լինէին՝ դրանից աւելի յիմարաբար չէին կարող նրա ծափով պարելու։ Այսպէս էին խօսում ընդհանրապէս խելք ու սիրտ ունեցող երիտասարդները, երբ խօսք էլ լինում տանուտէրի հին գործերի մասին։

Ոմանք աւելի հեռու էին գնում։ Արդէն երկու տարի է անցել, երբ պատանի Շայբէրը, որին տանուտէրը մի քանի խօսք էր ասել, իր տանը բարձրաձայն ու տանուտէրին լսելի կերպով, ասաց նրա մօտը նստողներին. Ձեթէ պոգ ծեր անպիտանը մի անգամ էլ ինձ պոգպիսի խօսքեր ասէ, գետին կտապալեմ նրան։ Մինչև անգամ դէպք եղաւ, որ մի քանի երիտասարդներ ուրացան այն, ինչ որ նրան իսկապէս ասել էին և միւսներն էլ ծիծաղում էին նրա վրայ, երբ գանգատուում էր նրանց մասին և չէր կարողանում ապացուցանել։

Նա յաճախ գանգատուում էր երիտասարդներից, որ նրանք յանդուգն են, բերանն եկածը խօսում և ուրանում են այն, ինչ որ ինքն իր աչքով տեսել ու իր ականջով լսել է։

Աւագ Լինդէնբէրգէրը մի անգամ նրան մի խումբ սեղանակիցների ներկայութեամբ ասաց. արժանի ես ինչ որ անում են բեզ. բեզնից առաջ ոչ ոք չէր կարող այստեղ պոգպէս ուրանալ իր ասածը, պոգ մասին գանգատուելու տեղիք չունիս, դու ես մտքով պոգ սովորութիւնը մեր մէջ և հազարաւորների դէմ գործադրել, պոգ էլ քո դէմ են պոգպէս անում։ Նրանք Նիլլէրը, որ մի մեծ կռուի ժամանակ իր խօսքն ուրանալով ազատուել էր պատժից՝ նոյն ժամին և այն բոլոր մարդկանց ներկայութեամբ, որ նրա հետ միասին ունկնդրութեան էին կանչուել, տանուտէրին մէկ թալէր ուսման վարձ առաջարկեց։ Ինչ ուսման վարձ, ասաց տանուտէրը. ներկայ եղողներից մէկը բարձրաձայն ասաց. կարծեմ ճշմարիտն ուրանալը սովորեցնելու համար է վարձ առաջարկում։ Ո՛չ, ո՛չ, ասաց Նիլլէրը, միմիայն գործը տանելու արհեստը սովորեցնելու համար։ Բայց հէնց ու-

րանալու արուեստն է, որ տանում է գործը, ասաց միւսը։ Այդպիսով սուտ խօսել սովորեցնելու վարձատրութիւնն ընդհանուրի ծիծաղի առարկայ դարձաւ. տանուտէրը բարկութիւնից ուզում էր ոտքերը գետին խփել, բայց չարեց։ Գրեթէ մէկ տարի շարունակ՝ տանուտէրին բարկացնել ցանկացողն այդ վարձատրութեան մասին էր խօսում. այնուհետեւ առած դարձաւ հետեւեալ խօսքը. եթէ նա սուտ խօսել սովորեցնելով մէկ թալէր է աշխատել, գողութիւն սովորեցնելով դուռններ աշխատած կլինի։

Կիւմէքլինգի հետ ունեցած վէճի ժամանակ տանուտէրը կարծում էր թէ նա հէնց առաջին շաբաթն անցնելուց յետոյ գործը կդադարեցնէ, ծախքերի պատճառով և երկար ժամանակ չէր կարողանում ըմբռնել՝ թէ ինչպէս է այդ աղքատ մարդը ծախքերին դիմանում ու միշտ էլ փող է կարողանում գտնել և վերջապէս իմացաւ, որ գիւղացիք են նրան փող տալիս իր ջգրու. Հումէլը ստիպուած եղաւ վէճը թողնել և ծախքերը վճարեց։

Այսպիսով դէպքերը մէկը միւսի ետեւից ցոյց էին տալիս նրան, որ իր յոժը պակասել է և ինքն էլ ոչինչ չի կարող անել, որովհետեւ հրապարակաւ ու գաղտնի ամենքն էլ թշնամացել էին նրա հետ։ Բայց այնուամենայնիւ մեծ մասամբ դեռ քաշուում էին նրանից, թէև ժողովրդի մէջ առաջուայ երկիւղը չկար այլ ևս։ Նրա երեսին ծիծաղում էին ու կոնակը դարձնում, երբ բարկանում էր։ Նա իր բռնաւոր ուժով էլ նպատակին չէր հասնում և իր ժլատութեամբ ու գողութեամբ չէր կարողանում հարստանալ։ Նրա ընտանեկան շփոթութիւնը հետզհետեւ աւելանում էր, այնպէս որ մինչև անգամ իր ծառաները նրան ոչինչ չէին հարցնում, ուզածն անում և կարողացածին չափ գողանում էին նրանից։ Բայց հէնց ինքը Հումէլն էլ առաջուայ նման չէր։ Դատարանին ներկայանալու դէպքում թէև վախենում էր, բայց իրեն այնպէս էր ձեռացնում, որ կարծես թէ աշխարհիս երեսին դրանից աւելի սիրելի բան չկայ իրեն համար. այդպիսով բնականաբար ամեն ըողպէ մի բան էր նկատում, որ նրան ճնշում, վիրաւորում էր և նրա կեանքը թշուառացնում։

Այն միտքը, որ ինքը կարող է շուտ մեռնել — հիւան-

դուժինից յետոյ նա բոլորովին սպիտակել էր—նոյնպէս շատ էր անհանգստացնում նրան: Թէև ծեր գրագիրն ուղում էր նրան հանգստացնել և ասում էր. երբեք մահուան մասին չպէտք է մտածել. մահը գալիս է իր ժամանակին և առաջուց նրա մասին մտածելը յիմարութիւն է, որովհետև երբ մարդ մեռնում է, ամեն բան վերջանում է, ինչպէս որ լինում է անասունի մահուամբ: Բայց,— զարմանալի է այս—հէնց այն ժամանակ, երբ գրագիրը մահուան ու յաւիտենականութեան մասին խօսելով ուզում էր հանգստացնել նրան, տանուտէրն երկու գիշեր միմեանց վրայ երազում տեսաւ իր հանգուցեալ հօրը, որ ասում էր. ի՞նչպէս է, տղաս, եկել է բեզ համար էլ այն ժամանակը, որ մարդիկն ասեն բեզ. ճեմ, արեցող մուրացիկ, հետս դղեակ կգաս: Ցեմ, եկել է արդէն այն ժամանակը, ինչպէս որ ես մարգարէացայ բեզ համար:—Երբ տանուտէրը մտածում էր գրագրի ասածների վրայ՝ թէ մարդուս մահուամբ ամեն բան վերջանում է, ամեն անգամ իր հայրն էր աչքին երևում այնպէս, ինչպէս որ ինքը կանգնած էր նրա անկողնի առաջ՝ ձեռքերը ցած գցած, մազերը ճակատին թափուած և բուռն կերպով խօսելիս. կըրկնում եմ, երբ տանուտէրը մտածում էր գրագրի ասածների վրայ, միշտ իր հայրն էր աչքին երևում, որ իր առաջը կանգնած ասում էր. ի՞նչպէս է տղաս, բեզ համար էլ հասաւ այն ժամանակը... և նա այնպէս էր վախենում, որ սիրտը բաբախում էր և չէր ուզում հաւատ ընծայել գրագրի ասածներին:

Այդպիսի մի թշուառ ոչնչութիւնից կախումն ունէր այժմ Հովմէլի ունեցած հաւատը՝ յաւիտենական կեանքի մասին: Նա գրագրի նման հաճութեամբ չէր հաւատարմացրէ կեանքի գոյութեանը՝ և աւելի սիրով յաւիտեան մեռած մնալը կգերադասէր, բայց չէր համարձակւում յուսալ և դողում էր այդ մասին մտածելիս:

Երկրիս բոլոր անաստուածութեան և անարդարութեան թշուառութիւնն էլ հէնց այդ է, որ մարդս իր վախճանին մօտենալով՝ ցանկանում է յաւիտեան մեռած լինել, բայց չի կարողանում յուսալ:

Ո՛վ սիրելիներ, առհասարակ սարսափելի է բռնաւոր

ու անարդար մարդու ծերութիւնն և ուժասպառ լինելը: Ամեն մի նոր արգելք, որ նրա անմիտ ցանկութեանն ու կատաղութեան ձգտմանը սահման է դնում, աւելի է ուժեղացնում այդ կատաղութիւնը և յիմարութեան ու յանցանքի արգելքներն օր ըստ օրէ մեծանում են: Ուրիշ տեսակ չի ել կարող լինել:

Կեանքի փորձառութիւնը պէտք է ազատէ մեզ ամեն տեսակ անխելք ու յանցաւոր էութիւնից: Այդ դէպքում միայն մեր ծերութիւնն էլ խաղաղ ու երջանիկ կլինի և նրա թուլութիւնը կնմանուի այն ճրագի լոյսին, որի զուտ իւղը մինչև հանգչելը պայծառ է վառւում, իսկ եթէ այդպէս չէ լինում, յիմարութիւնն քւ յանցանք գործելու ցանկութիւնները վառւում են դեռ մեղանում, երբ նոյն իսկ կեանքի դոժն անյայտանում է. նրա կրակը փթող աղմի մէջ վառուող կրակի նման՝ հոտած ծուխ է արձակում: Այդ ծխի հոտը իսկապէս աւելի շուտ է տարածւում մեր շուրջը, քան թէ մենք սպասում ենք:

Այդպէս եղաւ և տանուտէրի հետ. նա դեռ յիսուն տարեկանից աւելի չէր, բայց ամեն տեսակէտից մաշուել էր. նոյն իսկ նրա յիշողութիւնն ու դատողութեան ղօրութիւնն էլ պակասում էր ակնյայտի կերպով: Նա ինքը խոստովանեց այդ ծեր իշխանի մահուան ժամանակ և այդ շաբաթ գրեթէ ամեն մի քառորդ ժամ անցնելիս ասում էր՝ որ իրեն այնպէս է թւում, թէ մի նոր երկիր է իջել ինքը: Նուա շատ էր գանգատւում այդ նոր երկրի մասին և յաճախ ասում, որ եթէ ինքը սկզբից այդ նոր երկրում սկսէր իր գործը՝ հազիւ թէ խոզարած դառնար, ո՛ւր մնաց թէ տանուտէր:

Արդէն ժամանակն էր, որ նա առաքաստները հաւաքէր և ձեռք վերցնէր իր բռնաւոր ընթացքից: Ինքն էլ նրկատում էր այդ և եթէ հարստութիւն ունենար ու պարտքերով ծանրաբեռնուած չլինէր, հանգստութիւնը կգերադասէր. — մարդիկ, ի նկատի ունեցէ՛ք այդ հանգամանքը, եթէ դուք էլ նրա յանցաւոր շաւղով էք ընթացել, բայց նրա հետ միասին կախաղանի չէք դատապարտուել. — այո՛, եթէ նա հարստութիւն ունենար և պարտքերով ճնշուած չլինէր՝ չէր փորձի այնպիսի՝ գործեր անել, որ նրան դէպի կախա-

ղան տարան. նա կհանգստանար և իրեն նման հարկւրաւորների պէս պատուով գերեզման կիջնէր: Բայց որովհետեւ պարտք ու կարիք ունէր, այդ պատճառով էլ չէ՛ր կարող մտածել, որ հեռանայ իր արդիւնաւոր պաշտօնից:

Այսպիսով նրա արած վերջին գործերի ներքին պատճառն իր հարստութեան ոչնչացմանը հետեւող աղքատութիւնն ու կարիքն էր:

Կարիքի ու աղքատութեան խառնաշփոթութիւնը, որ յաճախ մարդկանց յանցաւոր կեանքի վախճանն է լինում, ամեն տեղ էլ սովորական աղբիւրն է այն անմիտ արարքների, որոնք մի քանիսին դահճի ձեռքն են մատնում, իսկ աւելի շատերին զրկում՝ կեանքի հանգստութիւնից, վերջին օրերի ուրախութիւնից և մահուան անկողնի խաղաղութիւնից. նրանք դառնում են մարդկութեան ժանտախտը, իրենց ընտանիքի անէծքը և նոյն իսկ իրենք զզւում են իրենցից: Այդ պատճառով, ո՛վ մարդիկ, եթէ հանգստութիւն, խաղաղ և ուրախ օրեր էք ցանկանում ունենալ, եթէ կամենում էք մահուան ընկնել մերձենալիս՝ ուրախ սրտով ձեր երեսաներին ձեր կրծքին սեղմել՝ սովորեցէ՛ք հետեւեալը.

Ով իր ընտանիքը կարգին չէ պահում, ով իր ապահով արդիւնքից աւելի է ծախսում և աւելի է ուզում ունենալ, ով որ ապրելով դէպքերի է սպասում, ով որ ուժով այնպիսի եկամուտներ է ուզում ունենալ, որոնք էլ հեշտութեամբ և բնական ձանապարհով չեն ստացւում և այդ պատճառով էլ պէտք է մոռացուէին. կարճ, ով բնական ու դիւրին ձանապարհով ձեռք բերածով չէ բաւականանում և պատահական հարստութիւնից կախումն ունի, նա պէտք է խաբեբայ ու քամբաղդ մարդ դառնայ՝ եթէ հանգամանքները նպաստեն. նա պէտք է կարիքից ստիպուած, գրեթէ հակառակ իր կամքի, խաբեբայ ու անբաղդ միայ՝ մինչև իր կեանքի վերջը:

Հովմէլն այժմ, համարեա՛ թէ հակառակ իր կամքի, պէտք է այն աղբի մէջ թաղուած միար, որի մէջ յանդուգն կերպով մտել էր իր կեանքի անկանոնութեամբ:

Այժմ զուր տեղն էր նրան նախազգուշացնում իր սիրտը:

Զուր տեղն էր այժմ նրա խիղճը ճշմարտութիւնը վկայում:

Զուր տեղն էր ամբողջ մարմնով դողում՝ վերջին հաղորդութեան միջոցին:

Ի զո՛ւր էր երգեցողական սարսափը ցնցում ներան, երբ խեղճ Վիւստին յուսահատուած էր տեսնում:

Ի զո՛ւր սարսուռ պատեց նրան, երբ Բուդիի պատուհանի տակով անցաւ և մեռնող կնոջ անկողնի մօտ ողբացող երեխաների ձայնը լսեց:

Ի զո՛ւր երևաց նրան և պայծառ արևը, երբ Մայերի բլրի վրայ նրա վերջին ճառագայթները տեսնելով՝ ապշած ձեաց, մինչև որ բլրից իջաւ.—նա տեսնում էր միայն իրեն շրջապատող ստուերը, գիշերն ու սարսուռը. նոյն իսկ արևին նայելիս՝ բացի ատաճները կրճատացնելուց ոչի՛նչ չէր կարող անել, նա չէ՛ր կարող այժմ յուսալ Տիրոջ գթութեան վրայ, որ փոշուց հանում և անդունդից փրկում է. նա միայն ատաճներն էր կրճատեցնում:—

Ի զո՛ւր էր նրան իր կինը նախազգուշացնում:

Ի զո՛ւր էր նրան ցոյց տալիս՝ թէ ո՛ւր է հասել և ո՛ւր կտանի նրան իր վարած կեանքը:

Ի զո՛ւր էր խնդրում նրան, որ աւելի խորը չընկերդմուի:

Ի զո՛ւր ինքն էլ զգում էր, որ կինն իրաւունք ունի.—նա այժմ վստիքնացել էր. իր անմտութեան և չար ցանկութիւնների կատաղութիւնը բոլորովին կուրացրել ու խլացրել էին նրան՝ ամեն խոհական գործի համար. նա տեսնում էր՝ թէ ո՛րչափ խորն էր ընկերդմուել, բայց տղմի միջից էլ կատաղում էր առանց մտածելու՝ թէ իրեն ո՛ւր կտանեն իր արածները:

Բայց երբ մարդ այդքան հեռու է գնում, նշանակում է, որ մօտեցել է իր վախճանին: Ցանուտէրն այժմ մի խեղճ որմնադրի հետ գործ ունենալով՝ վրիպեց, այն ինչ առաջ ամբողջ համայնքի հոգին հանում էր:

Ես չե՛մ ուզում նրա կեանքի վերջին պատմութիւնը կրկնել, դուք ամենքդ էլ գիտէք այդ. միայն սյս էլ ասեմ, որ իշխանի սահմանաքարը տեղափոխելու միտքը՝ հաղորդութեան ժամանակ ծագեց նրա գլխում. իր այդ արար-

քից մի քանի վայրեան առաջ նա չէր ել կարծում, թէ կարող է անել այն, ինչ որ արեց խկապէս: Նա դեռ այժմ ել ասում է. «եթէ մեկը մի քառորդ ժամ առաջ ինձ ասած լինէր, որ ես իմ ամենասիրելի մարդուն դանակով կը հարուածեմ կամ թէ ունկնդրութեան սենեակում կսպանեմ իշխանին, այդ հարիւր անգամ աւելի կարելի կհամարէի, քան թէ գիշերը տասն և երկու ժամին անտառը գնալ և սահմանաքարը տեղափոխել, ա՛յնքան մեծ երկիւղ էր ազդում ինձ վրայ վերջին հանգամանքը»: Բայց սյնուամենայնիւ նա արեց այդ և այժմ կրում է այն յանցանքի պատիժը, որ միփոքր առաջ չէր կարծում թէ կարող է գործել: Սիրելի ժողովուրդ:

Այդ պատիժը տրուեց նրան, որ ուրիշները տեսնեն և յետ կանգնեն իրենց փաստկար ուղղութիւնից. գոնէ մեր որդիքն ազատ լինեն մեր կրած փաստերից:

Տա՛ Աստուած, որ նրան տրուած պատիժը նրա և մեր սրտից արմատախիլ անէ այն յանցանքների սաղմերը, որ այդպէս թշուառացրին ու անբաղդացրին նրան:

Այժմ՝ նա մի խեղճ ու ողորմելի մարդ է՝ ճնշուած իր գործած յանցանքների ծանրութեան ներքոյ: Նրա պատիժը ծանրացնողն իր վարած անցեալ կեանքն է, որ ամեն տեղ հալածում է նրան:

Դուք տեսաք թէ ի՛նչպէս ուշագնաց եղաւ նա՝ իր վերջին պատիժը ստանալով:

Նա գլխաբաց ու բոկոտն էր, բայց այդ այնքան էլ չազդեց նրա վրայ:

Նրա ձեռքը կապուած էր կախաղանի փայտին, բայց նա չգունաթափուեց դրանից:

Դահճի սուրը փայլեց նրա գլխին, բայց նա չղողաց դրանից:

Այն ժողովուրդը, որի հետ նա ապրում էր, կանգնած էր նրա շուրջը և տեսնում այդ ամենը, բայց այդ էլ ուշաթափութիւն չպատճառեց նրան: Սակայն նրա վարած կեանքի պատկերը, նրա գործերի աչքին երևացող սառուերները պատճառ դարձան, որ նա դողաց, գունաթափուեց և ուշագնաց եղաւ:

Նա իր կանգնած տեղը տեսնում էր խեղճ Ուլիին,

որի մարմինը ագռաւների կուր դարձած՝ կախուած էր իր մօտ—նա տեսնում և լսում էր՝ Թէ ինչպէս այդ զարհուրելի կմախքը դէպ իրեն դարձաւ և հեգնելով՝ մանրամասն պատմեց իր արարքները:

Լիսմէրգրիաէն նոյնպէս երեւաց նրա աչքին. չէ՞ որ նա էլ Հուսէլի ներկայութեամբ, մահուան բրանքի մէջ մըտած, գունաւոր շրթունքներով իր անունն արտասանեց—նոյն իսկ սրի հարուածի ընկեր—և սարսափելի գանգատներով՝ գլուխը դէպ երկինք բարձրացրեց:

Բայց ո՞վ կկամենայ նկարագրել այն կեանքի պատկերը, որ այժմ երեւում էր նրա աչքին. ո՞վ կարող է արտայայտել ու նկարել այդ ժամի սարսափը:

Եւ չե՞մ ուզում նկարագրել, արտայայտել և պատկերացնել այդ, եւ կամենում եմ միայն իբրեւ մի մանուկ պատմել՝ Թէ ինչե՞ր երեւացին նրա աչքին այդ ժամին:

Նա պարզ տեսնում էր վիրաւորուածների արտասուքը, բաղցածների վիշտը և վախեցածների երկիւղը:

Նա որոշ լսում էր կառաղածների անէծքը և յուսահատների հեծկլտոցը:

Նա նորից տեսնում էր իր հանգուցեալ հօրը և կրկին լսում նրա սարսափելի խօսքը. «աղաս, աղաս, մօտեցե՛լ են այն օրերը, երբ բեզ էլ կասեն՝ ծեր, արբած մուրացիկ»:

Յեսնո՞ւմ էր որդուն՝ մեռնելու միջոցին իր ձեռքը բռնելիս ու ասելիս. «հայր, հայր, այլ ևս ոչ ոքի վատութիւն մի՛ անի՝—նա տեսնում էր վշտի կաղնին, որ ամենից առաջ խանգարեց իր կեանքի հանգստութիւնը—նա լսում էր Շախէլբէրգէրի զարհուրելի խօսքը. «Յովսապատի հովտում մի ա՛յլ հաշիւ կունենանք»:

Նա լսում էր այն սարսափելի գիշերուայ փոթորիկն ու որոտը, տեսնում էր կատաղի հոսանքը և մրթմրթող ու օգնութեան չհասնող ժողովրդի զզուանքը. տեսնո՞ւմ էր իր կործանող աուներ և նոր տան պատճառած ծանրութիւնն ու բեռը. տեսնում էր իր հեռզհեռէ մեծացող Թըշուառութիւնը, Կատարինէի մահուան անկողինը, վերջին հաղորդութեան սարսափը և զգո՞ւմ իր անմառութեան վերջաբանը՝ կէս գիշերին սահմանաքարը տեղափոխելու երկիւղը:

Այն սարսափելի վայրում, երբ նա ձեր առաջ ուշա-
գնաց եղաւ, Հումէլի աչքին երևում էր նրա կեանքի ահա-
պս պատկերը, որ ոչ ոք կարող չէ պատկերացնել ու նկա-
րագրել: — Եւ այդ պատկերը հալածում է այժմ նրան ուր
որ գնում է. նա ամեն մի անցած ժամից յետոյ աւելի՛ ևս հա-
մոզում է՝ թէ ո՛րքան ճիշտ է իր կեանքի այդ պատկերը,
և ո՛րչափ շատ՝ իր թշուառացրած մարդկանց թիւը:

Նա իր յաջողութեան միջոցին երբէք չէր մտածել այդ
մասին և դժբաղդութեան վայրագութեան մէջ նոյնպէս ու
րիշների թշուառութիւնը բանի տեղ չէր դրել: Միայն այն
ժամանակ զգաց ուրիշների թշուառութիւնը, երբ ինքն ան-
դարձ թշուառացաւ և իր հին կեանքի չարութեամբ ու խո-
րամանկութեամբ չկարողացաւ ազատուել այն անդունդից,
որի մէջ ընկել էր:

Նա այդ ժամանակ կարծում էր՝ թէ ամենքն էլ միայն
զգւում են իրենից և երկրիս վրայ ոչ ոք չէ խղճում իրեն: Բայց
այդ դէպքում էլ բոլորովին հակառակը տեսաւ: Աղ-
քատ Բուդին իր ունեցածից բաժին հանեց նրան և ուշա-
դրութիւն չդարձրեց անցեալ վշտի վրայ: Նա խսկական բրիտ-
տոնէի նման ոչ միայն խօսքով մխիթարեց նրան, այլ և
գործով ցոյց տուեց, որ բարութիւն անելն ու թշնամուն
ներելն աւելի՛ մեծ բաղդաւորութիւն է համարում, քան թէ
ախռում մի կով աւելի ունենալը:

Ո՛վ մարդիկ, Բուդիի բարութիւնը կասկածող տանու-
տէրին ապացուցեց՝ մարդկային սրտի բարութիւնը. այդ
յուսահատեցնող և մարդկային սիրտը վայրենացնող հան-
գամանքների մէջ, Ռուդին ազատեց ու պահպանեց Հումէ-
լին. նա կրկին հաւատաց Աստուծոյ ու մարդկանցը և իր
սրտի վայրագութիւնը թողեց. այժմ ես կարող եմ ձեզ ներ-
կայացնել թախծալի սիրտ ունեցող տանուտէրին և ինքս էլ
հիմա ամենաչնչին դժկամակութիւն անգամ չունիմ նրա դէմ:

Այո՛, երբ ես նրա բոլոր արածները վերցնում եմ միա-
տեղ և միևնոյն ժամանակ մտածում՝ թէ ի՞նչպէս է ա-
րել, ինչպէս է դարձել այն, ինչ որ է, և թէ վերջապէս ի՞նչպէս
է այն չար մտքերից նորից յետ կանգնել, ես կարողանում
եմ միմիայն այն ասել՝ թէ նա էլ մեղ նման մի մարդ է:

Ես պէտք է կրկնեմ տասն և չորս օր առաջ ձեզ ա-

սած խօսքերս. Թող ոչ որ մեզնից չկարծէ՝ թէ այս դժբաղդուութիւնը չէր կարող և իրեն պատահել:

Բարձրացրէ՛ք ձեր աչքերը և տեսէ՛ք ինչո՞ւ է նա ձեր առաջը կանգած — Որովհետեւ նա մեծամիտ, ժլատ, խստասիրտ և անշնորհակալ էր, — ուրիշ ոչինչ: Այժմ ասացէ՛ք, ես կրկին հարցնում եմ. կա՞յ մէկը ձեր մէջ որ մեծամիտ, ժլատ, խստասիրտ և անշնորհակալ չլինի. Եթէ կայ այդպիսին՝ Թող վեր կենայ և մեր ուսուցիչը լինի, որովհետեւ ես, ո՞վ տէր, մեղաւոր եմ և իմ սիրտը զերծ չէ այն լուրը չարութիւններից, որոնց համար այս խեղճ մարդը պատժւում է:

Եւ յորչափ աւելի եմ մտածում նրա կեանքի մասին, այնչափ ևս աւելի ուրիշ ոչինչ չեմ կարողանում ասել իմ վերաբերութեամբ, քան թէ՛ շնորհակալ պէտք է լինիմ Աստուծոց, որ նա ինձ այս խեղճ մարդու կրած փորձանքներից չէ երթարկել: — Շնորհակալ պէտք է լինեմ Աստուծոց, որ նա ինձ աշխարհի հայր ու մայր է տուել, որոնք ինձ պատուով դաստիարակել և սովորեցրել են՝ աշխատանք և կարգ ու կանոն սիրել: Պէտք է շնորհակալ լինեմ Աստուծոց, որ ես էլ այդպիսի հանգամանքներում նրա նման տանուտէր կամ Վայրէլ չեմ դարձել և ստիպուած չեմ եղել մի կտոր հացի համար այնպիսի պաշտօն վարել, որ ուրիշներին ճնշելով դործն առաջ տանէի: Ես պէտք է շնորհակալ լինեմ Աստուծոց, որ մանկութիւնիցս սկսած աւելի լաւ ու բարեպաշտ մարդկանց մէջ եմ ապրել և երեխայ ժամանակից աչքովս չեմ տեսել յիմարութեան, անկարգութեան, անմտութեան և ստորութեան բաղմամբիւ օրինակներ:

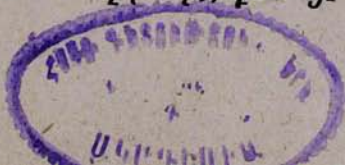
Ո՞վ Աստուած, ծնկաչոք աղօթում եմ և շնորհակալ լինում, որ քո ստեղծած աշխարհն իմ աչքին աւելի մաքուր և պարզ լուսով է երևացել և ինձ աւելի հանդարտ, բաղդաւոր ու երջանիկ է արել, քան այս մարդուն, որ նոյն իսկ ծերութեան և ուժասպառ լինելու օրերում, իբր յիմարութիւնների ու սխալանքների պատճառով, յուսահատութեան սահմանն էր հասել:

Ո՞վ մարդիկ, էլ ի՞նչ պէտք է ասեմ: Սիրտս գթաշարժուած է, սրտանց ցաւակցում եմ նրան և աւելի ոչինչ չեմ կարող ասել. Թող ձեզնից ոչ որ նրա հետ այն.

պէս չվարուի, ինչպէս որ սովորաբար վարուում են՝ իշխանութեան ձեռքն ընկած դժբաղդների հետ:

Ո՛հ, մարդկային սերունդներն արդար չեն վարուում այսպիսի թշուառների հետ: Նրանք առաջ մասնակցում են նրանց չար արարքներին, իրենց կեանքի խաղը նրա հետ խաղում, գրգռում են նրանց՝ յանցանք գործելու, սերմանում են նրանց մէջ իրենց սովորութիւնների անմոռութիւնը և յանցանքի սաղմերով կերակրում նրանց — բայց յետոյ, երբ նրանք անբաղդանում են և իշխանութեան ձեռքն ընկնում՝ երեսի վրայ են թողնում նրանց և թշուառութեան միջոցին նրանց դէմ գործում՝ կարծես թէ էլ չեն ճանաչում նրանց և նրանց հետ միասին չեն արել այն յանդերձութիւնները, որոնց պատճառով այդ թշուառներն ոչնչացել են: — Ո՛վ մարդիկ, չէ՞ որ այդ անբաղդներն իրենց սրտում կկատաղեն այդպիսի խտասիրտ սերնդի վրայ, կարհամարհեն, կատեն մարդոց ու վրէժխնդրութեան մասին մտածելով՝ առաջուանից տասն անգամ աւելի զղուելի կը դառնան:

Սիրելի ժողովուրդ. ես յաճախ ու սիրով չեմ խօսում ձեզ հետ մարդկային ցեղի կամ թէ իմ հօտից դուրս գնալու ուրիշ մարդկանց մասին. բայց այժմ այլ կերպ չեմ կարող անել. ինձ այնպէս է թւում՝ թէ իշխանութիւնից պատժուած հարիւր հազարաւոր յանցաւորներ եմ տեսնում աչքիս առաջ և թէ ամեն տեղ էլ մարդկային սերունդը խիստ և անիրաւ է վարուում այդ դժբաղդների հետ: — Ես ուզում եմ ձայնս բարձրացնել և երկրիս ժողովուրդներին ասել. խղճա՛յդ թշուառներին: Ես ուզում եմ ձայնս բարձրացնել և ասել ստորերկրեայ խրճիթներում բնակւող ժողովրդին. խրճթաբնակ ժողովուրդ, դու կարո՞ղ ես այդ դժբաղդներին անել այն, ինչ որ չի կարող անել ո՛չ մի իշխանութիւն. դու կարո՞ղ ես նրանց կրկին մարդ դարձնել, նորից իրենց և ուրիշների հետ հաշտեցնել. դու կարո՞ղ ես նրանց թշուառութեան ու յանցանքների առաջն առնել և բո՛ւ ձեռքով նրանց այնպէս առաջնորդել՝ որ խաղաղ նաւահանգիստը հասնին: Ես ուզում եմ երկրիս ժողովուրդին, որի կրճեքում մարդկային սիրտ է բաբախում, կանչել ու ասել. ո՛չ մի ժամերգութիւն աւելի վսեմ ու ազնիւ չէ, քան այն

մարդկանց ցոյց տրուած բարութիւնը, որոնք իրենց յանցանքների պատճառով շփոթուած, խալտառակութեամբ ստորացած և իրենց կրած պատժով վայրենացած են. դրանք ամենից շատ կարօտ են մարդավարութեան, ներդրամութեան և սիրալիր վարմունքի՝ նման այն ամենավտանգաւոր հիւանդներին, որոնց պէտք է օգնել իրենց ուժով խանգարուած առողջութիւնը և աւերուած գոյութիւնը վերականգնելու:

Բայց ահա՛ ես սթափւում եմ. երկրի ժողովուրդը չէ կանգնած իմ առաջը և մարդկային սերունդները չեն լսում ինձ: Դժուր, սիրելիներ, որոնց հետ ես խօսում եմ, անգլթաբար և անզգայաբար մի՛ վարուէք այս անբաղդ մարդու հետ, այլ ընդհակառակը օգտուեցէք նրա կեանքի պատմութիւնից՝ միմեանց աւելի բիշ չարչարեցէք, զգուշացէք միմեանց դժբաղդացնելուց ու փչացնելուց և այդպիսով միայն մեր մէջ եղած անբաղդութիւնն օրէցօր կպակասի:

Այս թշուառութիւնն ա՛յնքան ճնշող էր, որ ես էլ մինչև այսօր համարեմ թէ ոչինչ չկարողացայ անել դրա դէմ, բացի ձեզ վշտակցելուց և լռելուց:

Բայց թող վկայ լինի Աստուծոյ սուրբ սեղանը, թէ ի՛նչպիսի խորին ցաւ էր պատճառում ինձ ձեր թշուառութիւնը:

Իմ աւելի մեծ վկան է ահա՛ այս սուրբ աւազանի մեռած բարը, որի մէջ արդէն բսան տարուց ի վեր մկրտում եմ մեր մէջ մեծացող նոր սերունդը. այդ բարը վկայ է՝ թէ ի՛նչ տանջանք էր կրում իմ հոգին, երբ ձեր մանուկներին աւազանից հանելով՝ մտածում էի թէ ի՛նչպիսի կեանք պէտք է ունենան նրանք:

Բայց այժմեանից յոյսս կրկին արթնանում է. ուրախութեան արցունքներ հոսեցին աչքերիցս, երբ, տանուտէրի դարձից յետոյ, առաջին մանուկը մկրտեցի: Նրա անունը «Եսթէր» դրի և սովորականից աւելի մեծ տառերով ու կարմիր թանաքով գրեցի. անուան շուրջը պսակ նկարեցի և պսակի տակը միացրի, ինչպէս ժապաւէնի վրայ, յուսոյ խարիսխը. պսակի վերևը գրեցի. «Ես պտեմբերի տասն և ութին», որ օրը դուք մեծարում էիք ձեր իշխանին և արցունքներս թափւում էին այն թերթի վրայ, որի

հետ խաղալով՝ սիրտս թեթեւացնում էի:

Սիրելիներ, դժբե էլ մի մոռանաք այդ ամսի տասն և ութը և ձեր որդոցն ու թոռներին սովորեցրէք, որ այդ օրը ձեր երջանկութեան վերանորոգման սկիզբը համարեն:

Սիրելիներ, Աստուծոյ առաջ վկայում եմ և չեմ շողորթում, ձեր տէրը ձեր երջանկութիւնն է ցանկանում և աշխարհի հիմքի վրայ է դնում գործը, որ թէ ձեր և թէ ձեր որդոց ու թոռների բարեկեցութիւնն է ապահովում: Նրա նպատակն է վերականգնել ձեր նախկին, բարեպաշտ պարզութիւնը, պատուաբեր և օրհնութիւն բերող ուրախութիւն պատճառել ձեզ, ձեր բնակարաններում երջանկացնել ձեզ, ձեր կեանքի պահանջներն առանց արամուծեան ու ստիպման ձեռք բերելու օգնել, անհոգութեան և անկարգութեան առաջն առնել, բռնադատութեան և ամեն տեսակ ճնշողութեանց վերջ դնել և առհասարակ ձեր կրած թշուառութեան պատճառներն արմատախիլ անել ու ոչնչացնել և ընդհակառակը՝ վերականգնել, զտել և ձեզ դարձնել այն բոլոր բարիքների ու օրհնութեան աղբիւրները, որ պակասում էին ձեզ: Այս է ահա՛ ձեր իշխանի նըպատակը. դէպի այդ նպատակն է ուղղում նա իր հոգացողութիւնն, որի համար ցերեկով աշխատում է, գիշերով տքնում:

Թող Աստուած սուրբ հոգու շնորհիւ օգնէ մեզ՝ հասնելու այդ նպատակին: Ամէն:

